

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

MESLEK YÜKSEKOKULU DERGİSİ

Dergi Hakkında

Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, İşletme, İktisat, maliye, kamu yönetimi, iletişim, turizm, uluslararası ticaret alanlarında özgün "araştırma, olgu sunum ve derleme makaleleri" yayınlamaktadır. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce olup, yılda bir kez (Aralık) yayımlanmaktadır.

About The Journal

Aksaray University Vocational School of Social Sciences Journal publishes original "research, case presentation and review articles" in the fields of business, economics, finance, public administration, communication, tourism, international trade. The journal accepts both in Turkish and English. Published once a year (December).

Yayıncı / Publisher

Aksaray Üniversitesi

İmtiyaz Sahibi / Owner

Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Adına
Doç. Dr. Şefik ÖZDEMİR, *Aksaray Üniversitesi*

Editör / Editor In Chief

Öğr. Gör. Dr. Esra SOYU YILDIRIM, *Aksaray Üniversitesi*

Editörler Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mehmet YÜCENURŞEN, *Aksaray Üniversitesi*

Doç. Dr. Talip ARSU, *Aksaray Üniversitesi*

Dr. Öğr. Ü. Cuma DEMİRTAŞ, *Aksaray Üniversitesi*

Dr. Öğr. Ü. Yusuf DÜNDAR, *Aksaray Üniversitesi*

Dr. Öğr. Ü. İbrahim APAK, *Aksaray Üniversitesi*

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Öğr. Gör. Reyhan YILMAZ, *Aksaray Üniversitesi*

Dil Editörleri / Language Editors

Ümmügül BAŞ, *Aksaray Üniversitesi* (Türkçe - Turkish)

Ziya GÜZDEMİR, *Aksaray Üniversitesi* (İngilizce - English)

Danışma Kurulu / Advisory Board*

Prof. Dr.	Erşan	SEVER	Aksaray Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	Eyup	AKIN	Aksaray Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	H. Bahadır	AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	Haluk	DUMAN	Aksaray Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	Mehmet Akif	ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	Mehmet Alparslan	Küçük	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr.	Saniye Gül	Güneş	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Cemal Ersin	Silik	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Ertuğrul	Düzgün	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Recep	ULUCAK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Ayşe Nevin	SERT	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Fatih	Varol	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Gencay	KARAKAYA	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Gökhan	KERSE	Kafkas Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr.	Mustafa	KIRCA	Ordu Üniversitesi	Türkiye

Sayı Hakemleri / Issue Reviewers*

Doç. Dr.	Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr.	Arif İĞDELİ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Ayşe Nevin SERT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr.	Aziz BELLİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih TUĞLUOĞLU	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Gencay KARAKAYA	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Cuma DEMİRTAŞ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Duygu DÜLGER	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Elif Hasret KUMCU	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Muhammed Bilgehan AYTAÇ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Murat KARA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü	Yusuf KURT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.	Pınar DİKMEN	Marmara Üniversitesi
Dr.	Vildan ARMAĞAN	Aksaray Üniversitesi

* Unvan ve alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir /Organized in title and alphabetical order.

İçindekiler

Dergi Hakkında	i
İçindekiler	iii

Sağlık Harcamalarının Ekonomik, Çevresel ve Sosyo-Kültürel Belirleyicilerinin Analizi (Analysis of the Economic, Environmental, and Socio-Cultural Determinants of Health Expenditures)	1-15
--	------

Esmâ GÜLTEKİN TARLA, İzel ZEYLAN

Makale Türü/Paper Type: Araştırma/Research

Etkinlik Pazarlaması Bağlamında Balon Turizmi (Balloon Tourism in the Context of Event Marketing)	17-29
---	-------

Serap SERİN KARACAER

Makale Türü/Paper Type: Araştırma/Research

Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standartları Çerçevesinde Enflasyon Muhasebesi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama (Inflation Accounting within the Framework of Financial Reporting Standards in Hyperinflationary Economies: Borsa İstanbul an Application)	31-48
--	-------

Ali Aykut PEKER

Makale Türü/Paper Type: Araştırma/Research

1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme (An Analysis on The 1960 Military Coup and The 1971 Memorandum)	49-64
--	-------

Özlem TELLİ DURSUN, Mustafa ORAL

Makale Türü/Paper Type: Derleme/Review

1961 Anayasası'nın Türk Kamu Yönetimine Etkilerinin Devlet Memurluğu Kavramı Üzerinden İncelenmesi (Analysis of the Impact of the 1961 Constitution on the Turkish Public Administration in the Context of the Public Service Concept)	65-77
---	-------

Alper KARADEMİR, Nafiz TOK

Makale Türü/Paper Type: Derleme/Review

Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Kadınların Korunması (Protection of Women in the International Law of Armed Conflict)	79-91
---	-------

Cennet Sümeyya IŞIK ŞEN

Makale Türü/Paper Type: Derleme/Review

Sağlık Harcamalarının Ekonomik, Çevresel ve Sosyo-Kültürel Belirleyicilerinin Analizi

(Analysis of the Economic, Environmental, and Socio-Cultural Determinants of Health Expenditures)

Esma GÜLTEKİN TARLA^a , İzel ZEYLAN^b

^a Dr. Fırat Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, egultekin@firat.edu.tr

^b Fırat Üniversitesi, İktisat YL. Mezunu, zeylanizel34@gmail.com

Öz

Sağlık olgusu, günümüz dünyasının en önemli kavramlarından birini oluşturmaktadır. Yaşamın devamı için sağlıklı olma durumu devam etmelidir. Bunun bir sonucu olarak, sağlık olgusuna yapılan harcamalar da en önemli harcama kalemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda sağlık harcamaları üzerine etkisi olduğu düşünülen ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel değişkenlerin etkilerini incelemek ve bu doğrultuda politika çıkarımları yapmak önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı OECD ülkelerinde 2000-2019 dönemi için, sağlık harcamaları üzerine; çevresel bozulma (karbondioksit (CO2) emisyonu), ekonomik (kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla) ve sosyo-kültürel (bebek ölüm oranı) değişkenlerinin etkisini Common Correlated Effects (CCE) ve Augmented Mean Group (AMG) eşbütünleşme tahmincilerini kullanarak analiz etmektir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında Belçika, Kosta Rika ve Macaristan'da aynı yönlü; Finlandiya ve Polonya'da ise ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bebek ölüm oranı ile sağlık harcamaları arasında Kosta Rika, İzlanda, Meksika, Polonya ve Birleşik Krallık ülkelerinde ters yönlü bir ilişki vardır. Aksine Macaristan, Türkiye ve Almanya'da pozitif bir ilişki varlığı dikkat çekmektedir. CO2 emisyonu ve sağlık harcamaları arasında ise, Danimarka, Finlandiya, Macaristan ile aynı yönlü, Kosta Rika ve Amerika Birleşik Devletleri ile ters yönlü ilişki bulunmuştur. İlgili harcamalar yapılırken, kullanım açısından doğaya daha az zarar veren hatta geri dönüştürülebilir malzemelerin tercih edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, Karbondioksit, Ekonomik Büyüme, Bebek Ölüm Oranı, Panel Veri

Makale türü: Araştırma

Abstract

Health is one of the most important concepts in today's world. The state of being healthy must be maintained for the continuation of life. As a result, health expenditures are one of the most important expenditure items. In this context, it is important to analyze the effects of economic, environmental and socio-cultural variables that are thought to have an impact on health expenditures and to make policy implications accordingly. The aim of this study is to analyze the effects of environmental degradation (carbon dioxide (CO2) emissions), economic (gross domestic product per capita) and socio-cultural (infant mortality rate) variables on health expenditures in OECD countries for the period 2000-2019 using Common Correlated Effects (CCE) and Augmented Mean Group (AMG) cointegration estimators. According to the results obtained, there is a same directional relationship between economic growth and health expenditures in Belgium, Costa Rica and Hungary, and an inverse relationship in Finland and Poland. There is an inverse relationship between infant mortality rate and health expenditures in Costa Rica, Iceland, Mexico, Poland and the United Kingdom. On the contrary, there is a positive relationship in Hungary, Turkey and Germany. There is a positive relationship between CO2 emissions and health expenditures in Denmark, Finland and Hungary, and an inverse relationship in Costa Rica and the United States. It is recommended to prefer materials that are less harmful to the nature in terms of use and even recyclable materials while spending on care.

Keywords: Health Expenditures, Carbon Dioxide, Economic Growth, Infant Mortality Rate, Panel Data

Paper type: Research

Başvuru/Received: 12.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023, iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %15

Giriş

İnsanoğlunun varlığından bu yana en önemli konu sağlık olmuştur. Birey sağlıklı ise çalışabilir, üretebilir ve tüketebilir durumdadır. Bu bağlamda bireylerin sağlığı doğrudan toplumların ekonomik göstergelerini de etkilediği ifade edilebilir. Ülkeler arasında gelir eşitsizliği makasını açılmasını sağlayan en önemli etken fiziken ve ruhen sağlıklı bireylerin üretken bir yapı içerisinde verimli bir süreç geçirmesidir.

Sağlık insanların kendi potansiyellerini ortaya çıkarmak ve yeteneklerini geliştirmek açısından önemli bir ölçüttür. Sağlıklı olma durumu dolaylı yoldan iyi olduğunun ölçütü haline gelmektedir (Lustig, 2004, s. 15). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlık kavramını 1946 yılında anayasasında şu şekilde tanımlanmıştır; “Sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir.” Bu tanım yeterli olmasına rağmen yakın zaman içinde “sosyal ve ekonomik olarak üretici bir yaşam sürebilme” de eklenmiştir (Kesgin ve Topuzoğlu, 2006, s. 47).

İnsanlık yaşamı, varoluşundan bu yana hayatta kalmak için mücadele vermektedir. Var olan birçok amaç yanında en temeli, insanların sağlıklı bir şekilde hayatını sürdürmeyi sağlamasıdır (Sophia, 2002, s. 4). Bu durumda yola çıkarak bireyler, toplumlar, politika uygulayıcılar sağlık kavramını en önemli gündemi olarak tutmaya çalışmaktadır. Günümüzde sağlık olgusunu incelerken ise iki alt başlık karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki sağlık hizmetleri iken ikincisi sağlık harcamalarıdır.

Sağlık hizmetleri bir ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmasını sağlayan en önemli göstergelerinden biri olarak ifade edilmektedir. Sağlık hizmetleri yalnızca bireylerin yaşam koşullarını yükseltmeyi değil, bireylerin hastalanması durumunda finansmanı ve dolayısıyla tedaviyi de sağlamak şeklinde ifade edilebilir. Küreselleşen dünya, insanların hem özel sağlık hizmetlerine hem de kamu sağlık hizmetlerine olan talebini arttırmaktadır (Öztürk ve Uçan, 2017, s. 140-141).

Devletler artan bu talebi en iyi şekilde yönetebilmek için sağlık alanında çeşitli reformlar yapmak durumunda kalmışlardır. Sağlık için yapılan reformlarda dört unsurdan bahsedilebilir. Bu unsurlardan ilki; ülkelerin sağlık hizmetleri için, ülkeye has politika oluşturma zorunluluğudur. Her ülke kendine özgü bir sağlık politikası düzenlemekte ve buna uygun yaklaşımlarını düzenlemektedir. Bu durum ülkeler açısından zorlu bir süreci ifade etse de talebi yönetirken önemli bir rol oynamaktadır. İkinci olarak, bireylerin hem özel hem de devletten beklediği yüksek sağlık hizmetleri, devletin birçok bütçe kalemi içerisinde sağlık hizmeti alanına yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Bu unsurlardan üçüncüsü, artan talep sonucunda, hükümetlerin sağlık hizmetleri için ayırdığı ödeme miktarını arttırması bunun sonucunda devletlerin harcama kalemleri arasında pay dağılımını yaparken zorlanması. Dördüncü ve sonuncu olan itici unsur ise, tarih boyunca sağlık hizmetinin klasik yaklaşımına duyulan güvensizlik ve şüphencilik sorunu ve buna çözüm üretme olgusu olarak ifade edilebilir (Sağlık Bakanlığı, 2010, s. 10).

Sağlık Harcamaları ise, toplumdaki bireylerin sağlığını korumak ve sağlıkları ile ilgili problem oluştuğunda çözüm üretmek amacı ile yapılan tüm harcamalar şeklinde ifade edilebilir (Çadircı ve Güneş, 2022, s. 31). Kaliteli sağlık hizmetleri için yüksek oranda sağlık harcamalarına ihtiyaç duyulmakta ve sağlık ihtiyaçlarına yönelik tüm harcamaları sağlık harcamaları olarak nitelendirilmektedir (Kızılçelik, 1996, s. 147). Sağlık harcamalarının oluşturacağı sonuç, ekonomiler için oldukça önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Buradan hareketle sağlık harcamalarının temelde hangi belirleyicilerden etkilendiği tespit edilip, uygun politika önerileri geliştirmenin oldukça önemli hale geldiği görülmektedir. Bu bağlamda ekonominin en temel göstergesi denildiği zaman ilk akla

gelen ekonomik büyüme olgusunu ifade edilen Gayri safi Yurt içi Hasıla (GSYH) ile ifade etmek mümkündür. İkili arasındaki ilişkinin analizi mevcut tüm politikalar açısından önemlidir (Öztürk ve Uçan, 2017, s. 139-152).

Ekonomik büyümenin yanında günümüzde oldukça büyük öneme sahip bir diğer kavram sürdürülebilir kalkınma olgusudur. Bu durumda en temel göstergelerden biri olarak emisyon oranlarının azaltılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut sağlık harcamaları ile emisyon oranları ilişkisi uygun çevre politikaları açısından da uygun olacaktır.

Çevresel bozunum açısından karbon emisyonu, karbondioksitin (CO₂) atmosfere yayılmasından ortaya çıkmaktadır. DSÖ, küresel CO₂ emisyonlarının %18'inin enerji ve konut sektörü tarafından kullanılan yakıta atfedildiğini savunmaktadır. Sera gazı emisyonlarının artması çevre ve insan sağlığı için ciddi bir tehlikedir. Yenilenebilir enerjilerin (güneş, rüzgâr, jeotermal, biyogaz vb.) üretilmesi için yaygın olarak temiz teknolojiler kullanılması gerekmektedir. 2010-2020 arası dönem, temiz teknolojiler kullanıldığı zaman emisyonlarını yaklaşık 0,4 ila 0,9 milyar ton CO₂ emisyonu ile önemli ölçüde azaltılabileceği tahmin edilmektedir (Apergis, Jebli, ve Youssef, 2018, s. 1011).

Karbondioksitin doğal yollardan ortaya çıkması ve doğada insanların, hayvanların bitkilerin solunumu sonucu dolaşması çevresel açıdan sıkıntı oluşturmaktadır. Atmosfer açısından tehlike oluşturmasını sağlayan ise, fosil yakıtların yanma sonucu oksijen ile birleşmesi CO₂ gibi zararlı bir gazı ortaya çıkarmasıdır. CO₂ emisyonuna neden olan etmenler, hızlı artan nüfus, sanayileşme potansiyelinde artış, küresel enerji arzının artması, doğal ekosistemin bozulması ve kentleşme, sera gazlarının bilinçsiz ve kontrol olmadan salınması ve çevre bilincinin gelişmemesi şeklinde ifade edilebilir (İncitaş, 2022, s. 1-4). Bu durumda günümüz dünyasının en temel ve tartışmalı konularından biri olan çevresel bozulma ve sürdürülebilir kalkınma olgusunun, sürdürülebilir sağlık hizmetleri ile örtüşüp örtüşmediği araştırılarak, uygun öneriler ile ilgili kalkınma planları ya da gelecek enerji vizyonlarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Çevresel ve ekonomik faktörlerin yanında sağlık harcamalarının en önemli ayaklarından birini sosyo-kültürel faktörler oluşturmaktadır. Bu kapsamdan yola çıkarak bir toplumun sağlık seviyesini etkileyen faktörleri bebek ve çocuk ölüm oranları, ortalama hayat süresi, sağlık sistemine ilişkin göstergeler, ölüm sebepleri ve hastalık türleri olarak ifade edilmektedir (Karagül, 2002). Bunların en önemli olanlarından bebek ölüm oranı, kalkınma göstergelerinin içerisinde yer almaktadır ve gelişmişlik düzeyi açısından da oldukça önemlidir. Sağlık düzeyini ve bu bağlamdaki sağlık hizmetlerini değerlendirmek için bebek ölümleri en önemli ölçüt konumundadır (DPT, 2006, s. 201). Bebek ölüm oranı ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin yönü aynı zamanda, uygun ekonomik çıkarımlar yapılmasına da olanak tanınması açısından önemlidir.

Çalışmada kısaca değinilen bu olgular değerlendirildiğinde sağlık olgusunun incelenmesi, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel aktörlerle arasındaki ilişkinin araştırılması önem arz etmektedir. Sağlıklı yaşamın en önemli unsurlarından biri olan ülkelerin, toplumdaki bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmek ve geliştirmek için politika geliştirmesidir (Tüylüoğlu ve Tekin, 2009, s. 2). Bu bağlamdan hareketle yukarıda detaylıca sağlık, sağlık harcamaları kavramları ve ilişkide olduğu ekonomik ve sosyal değişkenler ifade edilmiştir. Açıkça görülmektedir ki sağlık harcamalarına uygun politika önerilerinin getirilmesi artık zaruridir. Harcama kalemlerinin tahsisi, büyümenin hangi yönde etkileneceği çevresel politikalar açısından içinde bulunan durum ve son olarak bebek ölüm oranı ve aralarındaki ilişkinin varlığı ve yönünün tespit edilip, ilgili literatüre kazandırmak önem arz etmektedir. Özellikle çalışmanın devamında sunulacak literatürde değişkenler arasında ikili olarak sonuçlar elde edilse de bir arada ilişkinin incelendiği bir

çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda ilgili alan yazınına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın devamında ilk olarak konu ile alakalı literatür incelenmiştir. Sonrasında veri seti ve ampirik analizler ve bulgular sunulacaktır. Son olarak sonuç ve politika önerileri verilecektir.

1. Literatür Özeti

Sağlık harcamalarına ait literatür oldukça geniştir. Ülkeler açısından temel göstergelerden biri olan ve harcama kalemlerinde önemli bir yer tutan sağlık harcamaları ile çeşitli ekonomik ve sosyal göstergeler arasındaki ilişki zaman serisi şeklinde ya da çoklu ülke grupları için panel veri yöntemleri şeklinde sıklıkla sınınanmıştır.. Mevcut çalışmalara kısaca değinilecek olursa, ilgili literatür şu şekilde sunulacaktır.

Apergis, Jebli ve Youssef (2018), 1995-2011 yılları arasında 42 Sahra altı Afrika ülkesinde sağlık göstergesi olarak kişi başına CO₂ emisyonları, kişi başına reel GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi ve sağlık harcamaları arasındaki bağlantıyı veri analizi aracılığı ile araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkiyi desteklemektedir. Kısa dönemde, Granger nedensellik sonuçları reel GSYH'den CO₂ emisyonlarına, yenilenebilir enerji tüketimine ve sağlık harcamalarına uzanan tek yönlü nedensellik varlığını göstermektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketimi ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır. Uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketiminden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü, sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Uzun vadeli esneklik tahminleri ise, hem yenilenebilir enerji tüketiminin hem de sağlık harcamalarının karbon emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunduğunu, gerçek GSYH'nin ise emisyonların artmasına neden olduğunu belgelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre oluşturulan politikalar, ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürmelerini ve yenilenebilir enerji kaynaklarındaki bol zenginliklerinden yararlanmalarını, vatandaşlarının sağlık koşullarını iyileştirmelerini ve iklim değişikliği ile mücadele etmelerini sağlayacak sağlık ve yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapmalarını önermektedir.

Chaabouni, Zghidi ve Mbrek (2016), 1995 ve 2013 yılları arasında 51 ülkeyi baz alarak CO₂ emisyonları ile sağlık harcamaları arasındaki nedensellik incelenmiştir. Analiz düşük gelir grubu: düşük gelir grubu, alt orta gelir grubu ve üst orta gelir şeklinde üç grupta incelenmektedir. Ampirik sonuçlara göre, CO₂ emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca sağlığın ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığı ve çevresel kalitedeki artan bozulma üzerindeki etkisini sınırladığı bulunmuştur.

Omri, vd. (2022), 2000-2018 yılını kapsayan çalışmada Suudi Arabistan için, CO₂ emisyonlarını azaltarak sağlık çıktılarını iyileştirmede sağlık harcamaları ve Ar-Ge'nin etkinliğini incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Dinamik en küçük kareler (Dynamic ordinary least square, DOLS) tekniğiyle sağlık ve Ar-Ge harcamalarının bebek ölümlerini azalttığını ve yaşam beklentisini artırdığını; sağlık ve Ar-Ge harcamaları, CO₂ emisyonlarını azaltarak sağlık sonuçlarını iyileştirme etkisine sahiptir. Böylelikle, sağlık ve Ar-Ge harcamalarının sağlık sonuçları üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkileri bulunmaktadır.

Öztürk ve Uçan (2017), 2000-2014 yılları arasında Türkiye'deki sağlık harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme testi ve VAR analizi kullanılarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde sağlık harcamaları azalırken kişi başına reel GSYH'nin küçük de olsa arttığı gözlemlenmiştir. Bu durumda sağlık

harcamaları ile toplumsal refah düzeyi ve ekonomik büyüme arasında hem doğrudan hem de dolaylı bir ilişkinin varlığından söz edilebileceği ifade edilmiştir.

Tüylüoğlu ve Tekin (2019), 2003 yılı için 176 ülkenin gelir düzeyi ve sağlık harcamaları için beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerinde sağlık harcamalarının gelir düzeyine göre etkisi daha yüksektir. Yalnızca gelir düzeyinin arttırılmasına güvenilmeyeceği kanısına varılmıştır.

Wang, vd. (2019), 1995-2017 yılları arasında Pakistan'da ki CO₂ emisyonu, sağlık harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL testini kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Pakistan'da sağlık harcamaları, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki kısa vadeli nedensellik ilişkinin yanı sıra, sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca CO₂ emisyonları olmak üzere kirliliğin kontrolüne yönelik ve ekonomik büyümeden ödün vermeden sağlık harcamaları yapılması vurgulanmıştır.

İlgili literatüre ait çalışmalar geniş bir kapsam aralığında olsa da mevcut çalışmayı benzerlerinden ayıran temel olgu, belirleyici faktörleri analiz ederken sadece büyüme ya da çevre kapsamında değerlendirmeye yer vermeyerek, hepsini bir arada incelemesidir. Ayrıca çalışmanın devamında ifade edilecek eşbütünleşme tahminicileri aracılığıyla sınama yapılması, ilgili literatürden ayrılmasını sağlamaktadır. Çalışma hem sağlık hem de iktisat alanına kaynaklık edecek bilgiler taşımakta ve ilgili alan içinde güncel bilgiler içeren bir çalışma niteliğini taşımaktadır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulguların mevcut literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Model, Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada yirmi OECD ülkesi¹ için sağlık harcamalarının, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel açıdan belirleyicileri 2000-2019 tarihleri² aralığında panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Sağlık harcamalarının (HE) bağımlı değişken olduğu model oluşturulurken, ekonomik açıdan kişi başına düşen GSYH (GDP) sosyo-kültürel açıdan bebek ölüm oranı (Mortality) ve çevre belirleyicisi olarak karbondioksit emisyonu (CO₂) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler dünya kalkınma göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada incelenecek olan model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

$$PHE = f(PGDP, PMortality, PCO_2) \quad (1)$$

Eşitlik 1'deki denklem literatürdeki diğer çalışmalar göz önüne alınarak doğal logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Bu durumda oluşan yeni denklem Eşitlik 2'de gösterilmiştir;

$$\ln HE_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \ln CO_{2it} + \beta_{2i} \ln gdp_{it} + \beta_{3i} \ln mortality_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Denklemden t=1,.....,T olmak üzere çalışma aralığı olan 2000-2019 dönemini, i=1.....N olmak üzere çalışmadaki kesit sayısını göstermektedir. ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada ilk olarak kesitler arasındaki yatay kesit bağımlılığı araştırılacaktır. Bu bağlamda uygulanacak testler LM (BP,1980), CD_{lm} (Pesaran, 2004), CD (Pesaran, 2004) ve LM_{adj} (PUY, 2008)'dir. Yatay kesit bağımlılığı analizi gerçekleştirildikten sonra durağanlık seviyelerinin belirlenmesi için, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi uygulanacaktır. Elde edilen bulgulara göre çalışmanın devamında Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından McCoskey ve Kao (1998)'nin geliştirdiği ve

¹ Avusturya, Belçika, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İzlanda, İtalya, Meksika, Hollanda, Polonya, Slovenya, İsveç, Türkiye, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri

² İlgili değişkenlere ait veri setleri sınırlılık olarak belirlenmiştir.

yatay kesit bağımlılığını içermeyen LM test istatistiğinin yatay kesit bağımlılığını içermesi şeklinde revize ettiği eşbütünleşme testi uygulanacaktır ilgili test prosedürü;

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} \delta_{it}^2 \quad (3)$$

Şeklinindedir. Burada S_{it} , hata teriminin kısmı toplamlar sürecini ve $\hat{\omega}_i$ ise uzun dönem varyansı ifade etmektedir. Bir sonraki aşamada ilgili eşbütünleşme varlığı altında eşbütünleşme katsayılarından Pesaran (2006) ortak ilişkili etkiler (common correlated effects, ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen genişletilmiş ortalama grup (Augmented Mean Group, AMG) testleri kullanılacaktır.

3. Ampirik Analiz ve Bulguların Yorumlanması

Yukarıda çalışmaya ait metodolojik altyapısı sunulan testlerin uygulama sonuçları sunulmaktadır. İlk olarak Tablo 1’de yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik sınaması sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Regresyon Modeli:		
$\ln HE_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \ln CO_{2it} + \beta_{2i} \ln gdp_{it} + \beta_{3i} \ln mortality_{it} + \varepsilon_{it}$	İstatistik	p-value
Yatay-kesit bağımlılığı testi:		
LM (BP,1980)	246.852***	0.003
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	2.916***	0.002
CD (Pesaran, 2004)	2.273**	0.012
LM_{adj} (PUY, 2008)	3.267***	0.001

Not: ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

Kesitler arasında yatay bağımlılığın var olup olmadığının sınanması için, LM (BP,1980), CD_{lm} (Pesaran, 2004), CD (Pesaran, 2004) ve LM_{adj} (PUY, 2008) testleri uygulanmıştır. Dört testinde boş hipotezi “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklinde iken, alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir. Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, tüm testler için boş hipotez reddedilerek, alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar dahilinde çalışmanın devamında ikinci nesil testler uygulanacaktır. Çalışmanın devamında ilk olarak değişkenlerin durağanlık analizi Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi ile sınanacaktır ardından değişkenlerin uzun dönemde bir arada hareket edip etmediğini tespit etmek için eşbütünleşme sınaması LM testi ile sağlanacaktır. Birim kök testine ait sonuçlar Tablo 2’de sunulacaktır.

Tablo 2. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzye				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
HE	Lags	CADF-Test stat	Lags	CADF-Test stat	Lags	CADF-Test stat	Lags	CADF-Test stat
Avusturya	1	-2.871	1	-3.070	2	-2.124	2	-1.892
Belçika	1	-3.125	1	-2.898	1	-3.507**	1	-3.202
Şili	1	-2.599	1	-2.331	1	-3.691**	1	-3.738*
Kolombiya	1	-2.800	1	-2.619	2	-2.437	2	-2.857

Kosta Rika	1	-2.878	1	-2.482	1	-2.939	1	-3.208
Danimarka	2	-1.057	1	-2.650	1	-4.722***	1	-4.770
Finlandiya	1	-1.756	1	-1.692	1	-2.519	1	-2.813
Fransa	1	-3.920**	1	-3.774*	1	-4.464***	1	-4.354
Almanya	1	-2.586	1	-2.988	1	-4.127**	1	-3.943
Macaristan	1	-2.490	1	-3.199	2	-2.990	2	-1.560
İzlanda	1	-2.156	1	-2.373	1	-2.888	1	-2.803
İtalya	2	-2.166	2	-1.851	2	-2.783	2	-2.620
Meksika	1	-1.831	1	-1.818	1	-2.348	1	-2.415
Hollanda	1	-1.929	1	-4.529**	1	-6.490***	1	-6.206
Polonya	1	-2.247	1	-1.744	1	-3.452**	1	-3.295
Slovenya	2	-2.404	2	-3.453	2	-4.826***	2	-4.327
İsveç	1	-2.575	1	-2.955	1	-3.462**	1	-3.316
Türkiye	1	-0.870	1	-1.412	1	-1.655	1	-2.381
Birleşik Krallık	1	-3.322*	1	-3.137	1	-4.301**	1	-4.057
A.B.D.	1	-2.649	1	-3.006	1	-2.698	1	-2.162
Panel		-2.412***		-2.699*		-3.421***		-3.296***
<u>CO₂</u>								
Avusturya	1	-2.145	1	-1.395	1	-1.910	1	-1.880
Belçika	2	-0.637	1	-1.700	1	-2.871	1	-4.095**
Şili	1	1.120	1	-0.714	1	-2.553	1	-2.426
Kolombiya	1	-2.063	1	-1.504	2	-1.583	2	-1.563
Kosta Rika	1	0.482	1	-2.075	1	-2.481	1	-2.326
Danimarka	1	-2.625	1	-3.760*	1	-5.517***	1	-5.398***
Finlandiya	1	-4.007**	1	-4.055**	1	-4.791***	1	-4.537**
Fransa	1	-1.508	1	-2.925	1	-4.800***	1	-5.382***
Almanya	2	-1.429	1	-0.138	1	-0.768	1	-0.862
Macaristan	1	-0.455	1	-0.381	1	-1.644	1	-2.596
İzlanda	1	-1.710	1	-2.350	1	-2.650	1	-2.606
İtalya	1	-1.707	1	-1.337	1	-3.834**	1	-4.338**
Meksika	2	-0.216	1	-1.045	1	-2.840	1	-4.008**
Hollanda	1	-2.344	1	-2.880	1	-3.073*	1	-3.000
Polonya	1	-3.396**	1	-5.388***	1	-4.072**	1	-3.351
Slovenya	1	-1.465	1	-2.735	1	-4.154**	1	-4.361
İsveç	1	-0.205	1	-3.441	1	-2.679	1	-2.610
Türkiye	1	-0.794	1	-2.551	2	-2.291	2	-1.844
Birleşik Krallık	2	-1.860	2	-1.886	1	-3.194*	1	-2.287
A.B.D.	1	-2.051	1	-2.741	1	-4.298**	1	-4.291**
Panel		-1.451		-2.200		-3.100***		-3.188***
<u>gdp</u>								
Avusturya	1	-0.848	1	-1.279	1	-1.418		-1.047
Belçika	1	-1.365	1	-3.591*	1	-2.784		-2.391
Şili	1	-0.678	1	-0.323	1	-0.998		-2.065
Kolombiya	1	-1.243	1	-2.057	1	-1.671		-2.110
Kosta Rika	1	-1.950	1	1.113	1	-0.804		-0.879
Danimarka	2	-1.627	2	0.987	2	-0.207		-1.490
Finlandiya	2	-0.143	1	-2.767	1	-2.273		-1.931
Fransa	2	1.172	1	0.779	1	-0.906		-2.059

Almanya	1	-3.781**	1	-2.930	1	-2.127		-2.028
Macaristan	2	-1.296	2	-0.226	2	-0.756		-0.883
İzlanda	2	-2.808	2	-1.727	1	-3.161*		-2.979
İtalya	2	-0.650	2	-0.151	2	-0.439		-0.884
Meksika	2	-2.226	2	-3.654*	1	-2.130		-0.634
Hollanda	2	-1.087	2	-4.402**	1	-1.886		-1.836
Polonya	1	-2.841	1	-2.143	1	-1.929		-1.839
Slovenya	2	-0.641	2	-4.215**	1	-2.555		-2.298
İsveç	2	-1.456	2	-1.224	2	-2.524		-3.416
Türkiye	2	0.167	2	-1.288	2	-0.968		-1.178
Birleşik Krallık	2	-4.238**	2	-2.486	2	-2.417		-3.258
A.B.D.	1	-0.890	2	-0.088	1	-0.748		-0.829
Panel		-1.421		-1.584		-1.635		-1.802
mortality								
Avusturya	1	-2.776	1	-1.330	1	-2.140	1	-2.191
Belçika	1	0.263	1	-1.826	1	-2.859	1	-2.759
Şili	1	-0.436	1	-2.124	1	-2.386	1	-1.054
Kolombiya	1	-1.844	1	-2.452	1	-2.464	1	-3.535
Kosta Rika	2	-1.863	2	-2.881	2	-2.448	1	-4.282**
Danimarka	1	-1.198	1	-0.637	1	-1.142	1	-1.258
Finlandiya	1	-1.973	1	-1.171	1	-1.397	1	-1.387
Fransa	1	-1.186	2	-1.458	2	-1.058	2	-1.855
Almanya	1	-1.216	1	-2.272	1	-2.821	1	-2.020
Macaristan	1	-1.980	1	-2.310	1	-2.177	1	-1.937
İzlanda	1	-2.002	1	-4.181**	1	-4.266**	1	-4.306**
İtalya	2	-1.073	2	-1.824	1	-1.164	1	-1.869
Meksika	1	0.147	2	-3.278	1	-1.811	1	-1.473
Hollanda	1	-0.489	1	-4.511**	1	-3.030*	1	-3.328
Polonya	1	-2.044	1	-1.583	1	-1.737	1	-1.624
Slovenya	1	-3.877**	1	-3.600*	1	-3.342*	1	-3.382
İsveç	1	-1.516	1	-1.865	1	-3.119*	1	-3.289
Türkiye	2	0.909	2	-2.286	2	-2.700	2	-2.516
Birleşik Krallık	1	-1.011	1	-0.315	1	-1.071	1	-1.695
A.B.D.	1	-0.981	1	-1.383	1	-1.939	1	-2.450
Panel		-1.307		-2.164		-2.254**		-2.410

Notlar: Maksimum gecikme süresi 2 olarak kabul edilir ve Schwarz Bilgi Kriterlerine göre belirlenir. Sabit model için *CADF* test istatistikleri değerleri şu şekildedir; -4.32 (%1), -3.42 (%5) ve -3.01(%10) (Pesaran 2007, tablo I (b), s: 275); sabit ve trend modeli için -4.96 (%1), -4.00 (%5) ve -3.55 (%10) (Pesaran 2007, tablo I (c), s: 276). Sabit model için panel istatistikleri kritik değerler; -2.40 (%1), -2.21 (%5) ve -2.10 (%10) (Pesaran 2007, tablo II (b), s: 280); sabit ve trend modeli için -2.92 (%1), -2.73 (%5) ve -2.63 (%10) (Pesaran 2007, tablo II (c), s: 281). Panel istatistikleri, *CADF* istatistiklerinin ortalamasıdır. *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesinde durağanlığı göstermektedir.

Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlığının incelenmesi için birim kök analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre HE değişkeni düzey değerinde durağan iken, CO₂ ve Mortality değişkeni birinci farkında durağandır. Gdp değişkeni ise, hem düzey hem de birinci farkında birim kök taşımaktadır. Kesitler açısından ise durağanlık seviyeleri Tablo2'de incelenebilir. Çalışmanın sonraki aşamasında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanmasına imkan tanıyan Westerlund ve Edgerton (2007)

tarafında geliştirilen LM eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test	Sabit			Sabit ve Trend		
	İstatistik	Asimptotik p-value	Bootstrap p-value	İstatistik	Asimptotik p-value	Bootstrap p-value
LM bootstrap						
LM_N^+	2.502***	0.006	1.000	10.930**	0.000	0.999

Notlar: Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemde varlığını bulmamıza yardım eden eşbütünleşme testi için LM bootstrap uygulanmıştır. Testin boş hipotezi eşbütünleşme vardır şeklinde iken alternatif hipotez eşbütünleşme yoktur. Kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı varlığı dolayısıyla olasılık değerinden bootstrap değeri dikkate alınmaktadır. Uygulama sonucunda hem sabit hem de sabit ve trendli modelde değişkenler arasında uzun dönemli ilişki varlığını ifade eden boş hipotez kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin eşbütünleşme tahmincileri aracılığıyla tespiti ve bulguların değerlendirilmesi çalışmanın son kısmını oluşturmaktadır. İlgili sonuçlar Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 4. Bebek Ölüm Oranına Ait CCE ve AMG Test Sonuçları

	Pesaran (2006)		Eberhardt ve Teal (2010)	
	CCE		AMG	
	Katsayı	t-value	Katsayı	t-value
<i>Mortality</i>				
Avusturya	3.3515	0.57	0.0259	0.02
Belçika	0.5755	0.10	0.1266	0.03
Şili	10.4654	0.66	5.2655	1.01
Kolombiya	1.8149	0.30	.3305	0.08
Kosta Rika	-12.7620**	-1.96	1.5868	0.40
Danimarka	5.5624	0.92	1.1791	0.37
Finlandiya	17.2593	1.53	-2.9194	-0.73
Fransa	-8.4619	-1.33	-2.0201	-0.48
Almanya	-0.6256	-0.04	24.7271**	2.25
Macaristan	12.1614**	2.34	3.7192**	1.96
İzlanda	-30.3070*	-1.84	0.2744	0.06
İtalya	5.0499	0.77	0.3184	0.14
Meksika	21.7383	1.39	-3.7526**	-2.12
Hollanda	-7.2147	-0.98	-1.8210	-0.32
Polonya	-21.5628	-1.59	-16.3168***	-3.15
Slovenya	-23.1718	-1.27	-2.9470	-0.83
İsveç	8.2557	1.04	5.1477	0.89
Türkiye	19.287***	3.57	3.1181	1.38
Birleşik Krallık	-6.5054	-0.95	-5.9196**	-2.14
A.B.D.	13.0570	1.19	4.6170	0.64
Panel	0.3984	0.12	0.7370	0.44

Notlar: t istatistiği Newey-West değişen varyansın standart hatasını ifade etmektedir. ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

Dünya genelinde sağlık için yapılmış çalışmalarda makro göstergeler arasından en önemlisi, bebek ölüm oranları olmuştur (UNICEF, 1991, s. 115). Bunun en büyük sebebi ise, bireysel sağlık harcamalarına ayrılan kısım anne karnındaki çocuğu etkilemektedir. Etkilemesinin sebebi annenin durumunu, sosyal şartı ve alabildiği sağlık hizmetleridir (UNICEF, 1989, s. 63).

Sağlık harcamaları arttırıldıkça ülkedeki bebek ölüm oranları, aşağıya inmektedir. Nedeni ise, bireylerin ulaştığı sağlık hizmetlerinin temelinde sağlık harcamalarının artması yatmaktadır. Bu durumda sağlık harcamaları ile bebek ölüm oranları arasında ters yönlü bir ilişkiye sebep olmaktadır (Issa ve Ouattara, 2012, s. 24-37).

Elde edilen sonuçlara göre panel genel anlamda anlamlı çıkmasa da yatay kesti bağımlılığı dolayısıyla, kesitler içi yorumlamada bulunmak mümkün olmaktadır. CCE ve AMG testi sonuçlarına göre, bebek ölüm oranında meydana gelen %1'lik bir değişim sağlık harcamalarını Kosta Rika, İzlanda, Meksika Polonya ve Birleşik Krallık'da negatif bir değişmeye neden olurken Macaristan, Türkiye ve Almanya'da pozitif bir etkiye neden olmaktadır. Literatürde ikili arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı desteklenmektedir. Bebek ölüm oranında meydana gelen değişimin özellikle anne-bebek sağlık harcamalarını azaldığının göstermektedir. Pozitif yönlü bir ilişki varlığında ilk akla gelecek olan olgu sağlık harcamalarının anne-bebek sağlığını iyileştirme dışında kalan kalemlerle gerçekleştiği şeklindedir.

Tablo 5. GSYH İçin CCE ve AMG Test Sonuçları

	Pesaran (2006)		Eberhardt ve Teal (2010)	
	CCE		AMG	
	Katsayı	t-value	Katsayı	t-value
<i>GDP</i>				
Avusturya	-0.3724	-0.03	2.6087	0.77
Belçika	31.4219*	1.82	0.2500	0.05
Şili	-1.6738	-0.13	3.1882	0.43
Kolombiya	6.9692	0.70	4.5634	1.40
Kosta Rika	16.9889***	3.67	10.4939**	2.09
Danimarka	-7.9889	-0.37	4.3070	0.74
Finlandiya	-38.6696**	-2.31	-3.6151	-0.63
Fransa	-5.0492	-0.12	-11.0076	-1.02
Almanya	13.8922	0.84	13.3445	1.38
Macaristan	2.2907	0.72	7.9181**	2.55
İzlanda	-9.4274	-0.79	0.6313	0.11
İtalya	10.3096	1.01	10.5734	1.20
Meksika	0.2571	0.05	-7.9500	-1.57
Hollanda	10.9915	0.81	-1.9894	-0.24
Polonya	-15.1163	-1.50	-14.8728***	-2.81
Slovenya	-2.6136	-0.28	-3.2559	-0.53
İsveç	1.7003	0.08	8.4006	1.28
Türkiye	-0.6431	-0.26	3.6245	0.83
Birleşik Krallık	-1.7356	-0.27	-3.6025	-1.27
A.B.D.	-6.5278	-0.73	-2.4012	-0.65
Panel	0.2501	0.08	1.0604	0.64

Notlar: t istatistiği Newey-West değişen varyansın standart hatasını ifade etmektedir. ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

Bir ülkenin sağlık standartlarının yüksek veya düşük olması o ülkenin yaşam standartlarındaki durumunu göstermek için kullanılan bir göstergedir. GSYH içinde

sağlığa yapılan yatırımlar tekrardan GSYH yükselmesine sebep vermektedir (Binay, 2020, s. 197).

Bu durum bir döngüye yol açmaktadır. GSYH'nin sağlık harcamalarına aktarılması ile birlikte döngüye giren durumun sonucunda GSYH'da da artış görülmektedir. Bu durum kaynağın sağlık harcamalarına aktarılarak tekrardan GSYH verdiği pozitif bir etki konumundadır (Acar, 2020, s. 636).

Bu bağlamda, kesitler bazında inceleme yapıldığında ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik bir değişim Belçika, Kosta Rika ve Macaristan'da sağlık harcamalarında pozitif yönlü bir değişime neden olurken, Finlandiya ve Polonya'da negatiftir. İkili arasındaki ilişkinin ilgili literatürde pozitif yönlü olması beklenmektedir. Özellikle beşeri sermayeye yapılan harcamalar bu yönlü bir ilişki varlığını desteklemektedir. Negatif yönlü ilişkinin ise yeni bir sağlık harcamasında daha çok var olana yatırıma katkı ya da harcama kalemleri arasında sağlık harcamasına daha az yer verildiği şeklinde ifade edilebilir.

Tablo 6. CO₂ İçin CCE ve AMG Test Sonuçları

	Pesaran (2006) CCE		Eberhardt ve Teal (2010) AMG	
	Katsayı	t-value	Katsayı	t-value
<i>Co₂</i>				
Avusturya	-0.1801	-0.06	0.5153	0.35
Belçika	-4.8133	-1.39	-1.3725	-0.60
Şili	7.5511	0.97	8.1995	1.48
Kolombiya	-0.2643	-0.05	-1.6094	-0.69
Kosta Rika	-2.6165	-1.20	-5.9194***	-3.00
Danimarka	7.1589*	1.68	-1.1565	-1.15
Finlandiya	7.5495**	2.08	3.8924	1.30
Fransa	4.4141	0.41	-4.7460	-1.02
Almanya	-1.2596	-0.12	-6.3642	-0.91
Macaristan	7.3930**	1.99	1.1569	0.64
İzlanda	-2.7436	-0.83	-1.4156	-0.47
İtalya	-3.5067	-0.70	-2.8657	-1.01
Meksika	-2.6090	-0.45	2.8658	1.20
Hollanda	-9.2035	-1.03	3.0386	0.67
Polonya	-5.5886	-0.60	3.3188	0.63
Slovenya	-2.4629	-0.33	4.9833	1.03
İsveç	5.6123	0.72	1.1478	0.54
Türkiye	-1.1595	-0.58	3.2618	0.86
Birleşik Krallık	1.6801	0.55	1.6776	1.12
A.B.D.	-3.7027	-0.69	-7.2136*	-1.77
Panel	0.0624	0.06	0.0697	0.08

Notlar: t istatistiği Newey-West değişen varyansın standart hatasını ifade etmektedir. ***, ** ve * rakamları sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyelerini göstermektedir.

İklim değişikliği, sağlığı önemli ölçüde etkilemektedir. Karbondioksit, çevreyi bozan ve etkileyen en önemli unsurdur (Wang ve diğerleri, 2019: 15285-15287).

Bu bağlamda CO₂ emisyonu insan nüfusunun sağlığını etkilemektedir. Büyük riskler oluşturmaktadır. CO₂ emisyonu insan sağlığını etkilediği için dolaylı yollardan sağlık harcamalarını da etkilemektedir (Chaabouni ve Saidi, 2016, s. 185). Sağlık harcamaları, CO₂ emisyonlarını azaltarak sağlık sonuçlarını iyileştirebilir. Sağlık harcamalarının CO₂ emisyonlarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir (Omri, Kahouli, Afi ve Kahia, 2022).

Son olarak CO₂ emisyonunda meydana gelen %1'lik değişimin sağlık harcamaları üzerindeki etkisine bakılacak olursa, Danimarka, Finlandiya ve Macaristan için pozitif yönlü bir ilişki varlığı gösterirken, Kosta Rika ve ABD için ise negatif göstermektedir. İlişkinin pozitif yönlü oluşu, emisyonda meydana gelen değişimin yeni bina gibi karbon ayak izi büyük bir sağlık harcamasına neden olduğu belirtilebilir. Ters durumda ise ekolojik olarak kirlenmenin sağlık harcamalarında azalışa neden olması, harcama kaleminde sağlığa nispeten az yer verildiğini göstermektedir.

4. Sonuç

Sağlıklı olmak durumu geçmişten günümüze hemen hemen her dönemin en önemli konusudur. Dünya genelinde yaşanan birçok salgın açıkça göstermiştir ki, temel ekonomik ve sosyal hayatın devam edebilmesi için en önemli unsur sağlıktır. Sağlık kavramı içeriğinde ise, sağlık hizmetleri ve sağlık harcamaları iki önemli başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde özellikle son dönemde yaşanan ve etkinliği ile tüm dünyayı sarsan Covid-19 salgını sağlığın önemini tekrar dünya gündemine almıştır. Sağlık harcamaları kavramı bu bağlamda son dönemde oldukça fazla değişken ile bağlantılı olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılan geniş bir konudur. Literatüre kaynaklık eden çalışmalardan farklı olarak bu çalışma sağlık harcamalarını üç farklı değişken altında incelemektedir. Ekonomik anlamda, GSYH (GDP) oranları dikkate alınmış, kültürel açıdan, bebek ölüm oranları ve çevresel boyutta ise, CO₂ emisyonu ile ilişkisi analiz edilmiştir.

Çalışmanın kapsadığı örneklem grubu, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yirmi OECD ülkesi için 2005 ve 2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada ilk olarak kesitler arası yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre yatay kesit bağımlılığının varlığı sonucunda LM bootstrap eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Değişkenlerin uzun dönem birlikte hareket etmesini ifade eden eşbütünleşme analizi, katsayıları tahmin etmeden önceki son basamak olmuştur. Eşbütünleşme tahmincileri (CCE, AMG) aracılığıyla ise değişkenlere ait katsayı tahmini gerçekleştirilmiştir.

Ampirik analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme sınaması yapılırken kullanılan, GDP değişkeninde meydana gelen %1'lik bir değişim yüzdesel olarak; Belçika (31.42), Kosta Rika (16.98) ve Macaristan (7.91) oranında sağlık harcamalarında değişime neden olurken, Finlandiya (-38.66) ve Polonya (-15.11) oranında değiştirmektedir. Literatürde ikili arasında beklenen teorik ilişki pozitif yönlü bir ilişki şeklindedir. Burada Finlandiya ve Polonya'da büyümede meydana gelen artışın, ilgili kalemlerde sağlık harcamalarına yönelik olmadığı düşünülmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümede meydana gelen artışı sağlık harcamalarına yönlendirebilmek için, verimliliği yüksek sağlık yatırımlarına ağırlık verilmesi ve sağlık harcama politikalarının değiştirilmesi gerektiği söylenebilir.

Çalışmanın devamında bebek ölüm oranında meydana gelen %1'lik bir değişimin sağlık harcamalarını yüzdesel olarak Kosta Rika (-12.76), İzlanda (-30.30), Meksika (-3.75), Polonya (-21.56) ve Birleşik Krallık (-6.50) bir değişmeye yol açmaktadır. Macaristan (12.16), Türkiye (19.28) ve Almanya (24.72) ise belirtilen oranlarda pozitif bir etkiye neden olmaktadır. İkili arasında ters yönlü bir ilişki varlığı kalkınma göstergeleri açısından önemlidir. Bu bağlamda pozitif bir etkiye sahip olan ülkeler için anne-bebek sağlığının, sağlık harcamaları içerisinde yer tutmadığı varsayılmaktadır. Bunun özellikle kalkınma da meydana getireceği etken katkı düşünülünce, Macaristan, Türkiye ve Almanya'nın sağlık politikalarında bebek ile birlikte anne sağlığına önem vermesi ve doğum süreci sonrasında ikisinin de sağlıklı bir şekilde taburcu olmasının sağlanması ve takibinin yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca Macaristan ve Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke konumunda olması bu oranın pozitif yönlü olmasını açıklamaya

etken olsa da Almanya için durumun, yaşlı nüfus çokluğu dolayısıyla dış göç (işçi konumunda) alınması ve takibinin tam olarak gerçekleştirilememesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

CO₂ emisyonu ve sağlık harcamaları ilişkisi incelendiğinde ise, CO₂ de meydana gelen %1'lik değişimin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi, yüzdesel olarak Danimarka (7.15), Finlandiya (7.54) ve Macaristan (7.39) için pozitif yönlü iken, Kosta Rika (-2.61) ve ABD (-3.70)'de ise negatif etki göstermektedir. İkili arasındaki ilişkide CO₂ artışı sağlık harcamaları açısından karbon ayak izi fazla, kirlilik oranı yüksek yatırımları göstermektedir. Bu açıdan negatif etki sağlayabilmesi ise iki koşula bağlıdır; ilki yeşil sağlık hizmetlerine yatırım şeklinde iken, ikincisi sağlık harcamalarının ülkeler açısından uygulanmamasıdır. Günümüzde evrilen yeni düzen sonucunda temel göstergelerden biri olan sürdürülebilir kalkınmanın alt başlığı olan sürdürülebilir çevrenin sağlık alanında uygulanması oldukça zordur. Sağlık harcamalarının çoğu zaman yüksek kirliliğe neden olması (büyük hastaneler, radyoaktif maddeler, aşı ve atıkları vb.) CO₂ emisyonunu daimi bir süreçte artırması ve emisyon artışı sonucunda tekrar sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyulması şeklinde bir döngüye neden olmaktadır. Bu durumdan çıkmanın tek çıkar yolu sürdürülebilir ve çevreye duyarlı sağlık politikalarına geçilmesidir. Bu durumda ülkelerin özellikle geri dönüştürülebilir sağlık ürünleri kullanması, verimliliği yüksek ama kapladığı alan düşük uygulamalara geçilmesi, ihtiyaç durumları hariç sağlık hizmetlerinin her daim kullanılmaması ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin aktif kullanılabilir hale getirilmesi şeklinde sıralanabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda sağlık harcamalarının arttırılması ülkelerin yararına olacaktır. Genel politika önerisi olarak ise, ülkeler politikalarını, sağlık harcamalarını arttırarak ve geliştirerek bu durumun ülke açısından verimli hale gelmesini mümkün kılmasını sağlamalıdır. Ayrıca, sağlık harcamalarına verilen önemin çevresel olarak CO₂ emisyonunu azaltması, daha çevresi sağlık harcamaları, ekonomik olarak büyümeyi desteklemesi ve sürdürülebilir kılması ve sosyo-kültürel olarak anne- bebek ölüm oranlarını iyileştirmek üzerine yoğunlaştırılmalıdır. Gelecek çalışmaların farklı ülke ve değişken setleri ile incelenmesi önemlidir. Sağlık kavramının her zaman hayatımızda olacağı durumu dolayısıyla ilgili literatür her zaman gelişmeye açıktır.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Acar, Y. (2020). Sağlık harcamaları, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve doğuşta beklenen yaşam süresi arasındaki ilişki: Türkiye örneği", *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 624-639.
- Apergis, N., Jebli, M. ve Youssef, S. (2018). Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? evidence for sub-Saharan Africa countries, *Renewable Energy*, 127, 1011-1016.
- Binay, M. (2020). "OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Sosyal Güvençe Dergisi*, 194-208.

- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Chaabouni, S. ve Saidi, K. (2017). The dynamic links between carbon dioxide (co2) emissions, health spending and GDP growth: a case study for 51 countries, *Environmental Research*, 158, 137-144.
- Chaabouni, S., Zghidi, N. ve Mbarek, M. B. (2016). On the causal dynamics between CO2 emissions, health expenditures and economic growth, *Sustainable Cities and Society* (22), 184–191.
- Çadırcı, Ç. ve Güneş, M. (2022). Türkiye'de maliye politikalarının bir bileşeni olarak sağlık harcamaları", *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 28-45 Cilt.3 Sayı.1.
- DPT. (2006). Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2005 Yılı Programı Destek Çalışmaları. *Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü*. Ankara.
- Eberhardt, M. ve Teal, F. (2010). Aggregation versus heterogeneity in cross-country growth empirics", *CSAE WPS*, 32, 1-28.
- Issa, H. ve Ouattara, O. (2012). The effect of private and public health expenditure on infant mortality rates: does the level of development matter?, *Damascus UNIV. Journal*, 28(1), 21-37.
- İncitaş. (2022). *İncitaş*. İncitaş Web Sitesi: <https://www.incitas.com.tr/bilgi-merkezi/blog/karbon-emisyonu-nedir> adresinden alındı
- Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Ankara: Anıt Matbaa, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 37.
- Karamıklı, A. ve Ünsal Şaşmaz, M. (2021). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 46, Denizli, ss. 293-304.
- Kesgin, Ç. ve Topuzoğlu, A. (2006). Sağlıkın tanımı; başa çıkma, *Journal of İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, 47-49(3).
- Keyifli, N. ve Receptoğlu, M. (2020). Sağlık harcamaları, co2 emisyonu yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: bootstrap panel nedensellik testinden kanıtlar, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 286-305.
- Kızılcıkelik, S. (1996). *Türkiye'nin Sağlık Sistemi: Bir Medikal Sosyoloji Denemesi*. İstanbul: Altın Kitapevi.
- Lustig, N. (2004). Investing in Health for Economic Development: Executive Summary. Mexico.
- McCoskey, S. ve Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data, *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.
- Omri, A., Kahouli, B., Afi, H. ve Kahia, M. (2022). Environmental quality, healthcare and research and development in Saudi Arabia, *Environmental Science and Pollution Research*, 1-2.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). Türkiye'de sağlık harcamalarında artış nedenleri: sağlık harcamalarında artış-büyüme ilişkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, 22, 139-152.
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *University of Cambridge & USC*, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure, *Econometrica*, 74, 967-1012.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted Im test of error cross-section independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Sağlık Bakanlığı, S. (2010). *Sağlık Reformunun Doğru Yapılması/ Ankara*. Sağlık Bakanlığı Yayını: <http://www.sbu.saglik.gov.tr> adresinden alındı
- Sophia, W. (2002, Ocak 22). Briefing Paper For Oxfam GB, Health Financing in Developing and Transitional Countries. Centre For Health Economics University of York.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Tekin, M. (2009). Gelir düzeyi ve sağlık harcamaları beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkileri, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 1-31.
- UNICEF. (1989). Dünya Çocuklarının Durumu, (Çev.:UNICEF Türkiye Temsilciliği). Tisamat Basım.

- UNICEF. (1991, Nisan). Türkiye’de Anne ve Çocuklarının Durum Analizi, Ülke Programı. Ankara: Yeniçağ Matbaası, Seri 2.
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test, *Economics Letters*, 97,185-190.
- Wang, Z., Wang, B., Asghar , M. ve Zaidi, S. (2019). Dynamic linkages among CO₂ emissions, health expenditures, and economic growth: empirical evidence from Pakistan, *NIH Dergisi (Environ Sci Pollut Res)*, 26(15), 15285–15299.
- Yıldız, U. D. (2019, Eylül 16). *Fortune Terimler Sözlüğü Türkiye*. Fortune Terimler Sözlüğü Türkiye Web sitesi: <https://www.fortuneturkey.com/gsyih-ve-gsmh-nedir> adresinden alındı

Etkinlik Pazarlaması Bağlamında Balon Turizmi

(Balloon Tourism in the Context of Event Marketing)

Serap SERİN KARACAER^a

^a Dr. Öğr. Ü., Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, sskaracaer@gmail.com

Öz

"Etkinlik" kavramı son zamanlarda, ekonomik getirisi, sağladığı reklam ve tanıtım olanağı, turistik bir çekicilik unsuru olması gibi birçok nedenle, ülkeler genelinde ve bazen de şehirler özelinde önemi gittikçe artan bir olgudur. Festivaller ise kültürel etkinliklerin en önemli alt dallarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçesi 1776'lı yıllara kadar giden sıcak hava balon uçuşlarının zaman içerisinde gelişmesi ve markalaşan bir aktivite olması ekseninde şekillenen balon turizmi; özel bir bölge ve özel hava şartlarında gerçekleşiyor olması, büyük ve sistemli bir organizasyona ihtiyaç duyması, uçuşun gerçekleşeceği bölgede farklı doğa özellikleri aranması, turistik tüketicinin macera ve doğa olaylarını bir arada deneyimlemek istemesi gibi yönleri bağlamında alternatif turizm çeşitleri arasında farklı bir konumda bulunmaktadır. Söz konusu çalışma kapsamında Dünya'da ve Türkiye'de balon turizmi ele alınmış olup, Dünya genelinde düzenlenen balon festivali etkinlikleri ile Türkiye Kapadokya destinasyonunda son dönemlerde düzenlenen etkinlikler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde hava koşulları ve doğal görselliği ile balon uçuşlarına ve dolayısıyla balon turizmine dünyanın birçok ülkesinden çok daha elverişli şartlara sahip Kapadokya Bölgesi'nin tüm artılarına rağmen söz konusu etkinliklere ilişkin uluslararası pazardan alması gereken payı alamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın sonuç kısmında sektör temsilcilerine, yerel yönetimlere ve diğer paydaşlara yönelik birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, Balon Turizmi, Kapadokya

Makale türü: Araştırma

Abstract

The concept of "event" has recently become increasingly important across countries and sometimes within cities, for many reasons such as its economic return, the advertising and promotion opportunities it provides, and its ability to be a tourist attraction. Festivals are one of the most important sub-branches of cultural events. Balloon tourism, which dates back to 1776, is shaped around the development of hot air balloon flights over time and their becoming a branded activity; it has a different position among alternative tourism types in terms of the fact that it takes place in a special region and under special weather conditions, that it requires a large and systematic organization, that different natural features are sought in the region where the flight will take place, and that the tourist consumer wants to experience adventure and natural events together. Within the scope of mentioned study, balloon tourism in the world and in Turkey was discussed, and the balloon festival events organized around the world and the recent events held in the Cappadocia destination in Turkey were discussed comparatively. As a result of the findings obtained from the study, it has been concluded that the Cappadocia Region, which has more favorable conditions for balloon flights and therefore balloon tourism than many countries in the world with its weather conditions and natural visuality, has not received the share it should receive from the international market for these activities, despite all its advantages. In this context, in the conclusion of the study, some suggestions were made for sector representatives, local governments and, other stakeholders.

Keywords: Event, Balloon Tourism, Cappadocia

Paper type: Research

Başvuru/Received: 20.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023, iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %11

Giriş

Etkinlikler; kamu ya da özel, ticari ya da yardım, kutlama ya da anma gibi amacı ne olursa olsun, insanları bir deneyimi paylaşmak ve ölçülebilir sonuçlar elde edebilmek için bir araya getiren organizasyonlardır (Silvers, 2004). Düzenledikleri bölgede toplumsal kimliğin korunması ve gelişmesinin yanı sıra destinasyon için turistik bir çekicilik unsuru da (Derret, 2004: 39) olan etkinlikler, son yıllarda sayısı, çeşitliliği ve popülerliği hızla artan olaylardır. Dolayısıyla hızla gelişen etkinlik endüstrisi günümüzde dünyanın, en büyük istihdam olanağına ve pozitif ekonomik etkisine sahip olan endüstrilerinden birisidir (Theocharis, 2008). Günlük olaylardan ayrı olarak benzersiz bir zaman dilimini (Berridge, 2007) ifade eden etkinlik kavramı, aynı zamanda farklı amaçlar için tasarlanmış aktiviteleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Söz konusu bu aktiviteler; sanat, spor, turizm ve diğer sosyal aktiviteler olmakla birlikte, bunlar yerel olarak düzenlenebileceği gibi çok büyük organizatörler tarafından düzenlenen daha resmi ve profesyonel etkinlikler de olabilmektedir (Argan, 2007).

İnsanların etkinliklere katılma nedenleri farklılaşabilmektedir. Getz'e (1997) göre bireylerin etkinliklere katılma güdeleri üç gruba ayrılmaktadır. Buna göre birinci grupta yer alan bireyler; yeme-içme, egzersiz, rahatlama, konfor gibi fiziksel güdüler doğrultusunda; ikinci grupta yer alan bireyler aile ve arkadaşlarla sosyalleşme, gruplara dahil olma, kültürel ve etnik kökenlerle bağlantılar, toplumsallık ve milliyetçilik hislerinin dışavurumu, statü kazanma ve tanınma isteği gibi sosyal ve kişilerarası güdüler bağlamında; üçüncü grupta yer alan bireyler ise yeni deneyimler arama, bilgi arayışı, anlaşılma isteği, tutkularını gerçekleştirme gibi kişisel güdüler ile etkinliklere katılmaktadırlar. Crompton ve McKay (1997) ise etkinliklere katılma güdülerini; yenilik, kültürel kesif, deneyim kazanma, belli bir gruba dahil olarak sosyalleşme isteği, diğer insanlarla karşılıklı etkileşim kurarak sosyalleşme isteği ve aile birlikteliği güdülerini olmak üzere altı başlık halinde ele almışlardır. Bireylerin etkinliklere katılmalarında etki eden en önemli motive unsurlarından birisi de "hayatta bir kez" böyle bir olayı deneyimleme duygusudur. Neirotti, Bosetti ve Teed (2001) tarafından yapılan bir çalışmada "hayatta bir kez" deneyiminin, bireylerin bir etkinliğe katılmalarında en önemli güdülerden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bireylerin etkinliklere katılma nedenleri birtakım güdülere göre farklılaşmakla birlikte, söz konusu güdülerin bireylerin kişisel özellikleri (sosyal, kültürel, ekonomik vb.) ile de bağlantılı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Son zamanlarda, ekonomik getirisi, sağladığı reklam ve tanıtım olanağı, turistik bir çekicilik ve cazibe unsuru olması gibi birçok nedenle, ülkeler genelinde ve bazen de şehirler özelinde önemi gittikçe artan "etkinlik" olgusunun, destinasyonlar açısından hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin göz ardı edilmemesine de dikkat etmek gerekmektedir. Söz konusu etkileri; sosyo-kültürel, turizm, ekonomik, fiziksel, çevresel ve politik etkiler olarak sıralamak mümkündür. Etkinliklerin; toplumun yeni deneyimler yaşaması, yeni şeyler öğrenmesi ve keşfetmesi (Delamere, Wankel ve Hinch, 2001), ev sahibi toplulukta birliktelik duygusu uyandırması (Getz, 1993; Arcodia ve Whitford, 2006), şehrin gelişimine katkı sağlaması (Jeong ve Faulkner, 1997), destinasyondaki cazibe merkezlerinin tanıtımına yardımcı olması (Fredline ve Faulkner, 2000), yerel halk ile ziyaretçiler arasında düşünce ve görüş mübadelesine imkan tanınması (Dwyer, Mellor, Mistilis ve Mules, 2000) gibi birçok olumlu sonucunu sıralamak mümkündür. Bununla birlikte etkinliklerin; destinasyonda yaşamın pahalılaşması, trafik yoğunluğu, kalabalık, suç oranında artış (Dwyer vd., 2000; Atci, Unur ve Gursoy, 2016), doğal, kültürel ve tarihi kaynaklarda tahribat (Gursoy ve Kendall, 2006), doğal çevre üzerinde fiziksel zararlar (Raj ve Musgrave, 2009: 67), toplumda yaşanabilecek kimlik kaybı ile birlikte ahlaki değerlerde bozulmalar (Leenders, Go ve Bhansing, 2015) gibi olumsuz etkileri de söz

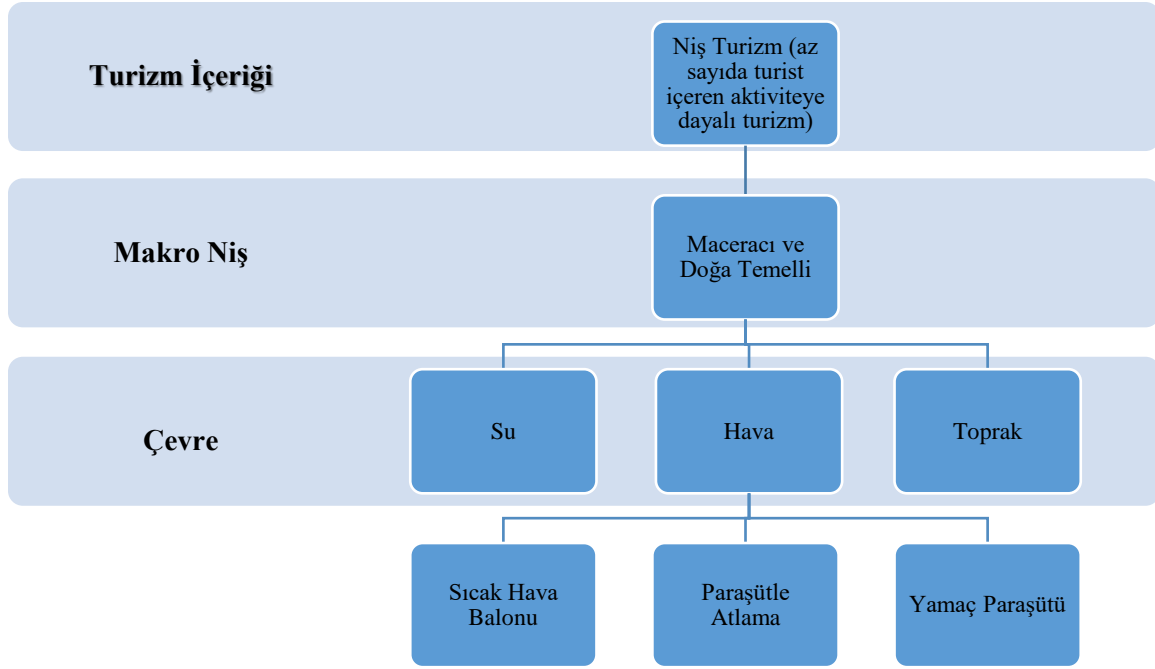
konusu olabilmektedir. Çalışmanın temelini oluşturan turizm endüstrisi açısından da etkinliklerin olumlu ve olumsuz birtakım etkileri söz konusudur. Bu bağlamda; (1) turistik bölgenin tanıtımı ve turist artışı, (2) destinasyonda kalış süresinin uzamasına katkısı, (3) turistik bölgede gelir artışı oluşturmaya, (4) istihdam olanağı sağlaması ve (5) vergi gelirlerinde artış yaşanması etkinliklerin turizm endüstrisi açısından sağladığı olası olumlu etkilerdir. Buna rağmen; (1) toplumun turizme karşı direnmesi, (2) orijinallik kaybı, (3) destinasyon imajının zarar görmesi, (4) çıkar gruplarının suiistimali, (5) enflasyonist fiyatlar ve (6) fırsat maliyeti gibi hususlarda da etkinliklerin olası olumsuz etkilerini görmek mümkün olabilmektedir (Mc Donnel, Allen ve O'toole, 1998: 20).

Etkinliklerin, geniş katılım düzeyine ulaşabilmesi ve katılımcılar üzerinde etki düzeyinin en üst noktalarda olmasında önem arz eden konuların başında pazarlama çalışmaları gelmektedir. Etkinlik pazarlaması, pazarlama kavramının doğal bir parçasıdır ve aslında pazarlama kavramı var olduğu günden beri de var olan bir kavramdır (Eriksson ve Hjalmsen, 2000). Etkinlik pazarlamasının ana teması, hedef kitleye etkinlik ile ilgili olumlu deneyimler sunma üzerine odaklanmaktadır (Lundmark, 1998). Etkinlik "katılımcıları" içeren bir oluşumdur. Dolayısıyla söz konusu katılımcılara, etkinlik ile ilgili mesajların iletilmesi ve yaşayabilecekleri deneyimlerin aktarılması etkinlik pazarlamasının işlevi ile ilgilidir. Bu bağlamda etkinlik pazarlamasını; kendiliğinden meydana gelen ya da profesyonel bir sponsor tarafından organize edilen bir etkinlik etrafında iletişimi koordine etme çabası olarak tanımlamak mümkündür (Behrer ve Larsson, 1998). Başka bir tanımlama ile etkinlik pazarlama; işletmenin markası ve örgütsel çıkarlarını faklı, benzersiz ve özel organizasyonlar ile ilişkilendirerek desteklemektir (Martensen, Gronholdt, Bendtsen ve Jensen 2007). Etkinlik pazarlamasının temel kavramları; mesaj, etkileşim ve entegrasyondur. Etkinlik pazarlamasının ilk amacı planlı bir etkinliğe ilişkin bir mesajı iletmektir. Bu noktada diğer pazarlama araçlarında olduğu gibi bir iletişim kurma olayı söz konusu olmamakla birlikte, burada amaç müşteri için değeri olan bir iletişim sağlayabilmektir. Etkinlik pazarlamada verilen doğru ve etkili mesaj ile hedef grubun, belirli bir zamanda belirli bir yerde toplanması sağlanmış olmaktadır. Etkinlik pazarlamada ikinci amaç, hedef grup ile etkinlik arasında bir etkileşimin sağlanmasıdır. Üçüncü amaç ise etkinlik pazarlamasının, pazarlama stratejilerinin bir parçası olarak entegrasyonunun sağlanmasıdır. Genel pazarlamada ya da iş stratejilerinden ayrı tutulan bir etkinlik pazarlamasının başarılı olması söz konusu değildir (Luttorp, 1997; Eckerstein, 2002: 2; Milgrom, 2002). Etkinlik pazarlamada, gerçekleştirilecek etkinlik ile ilgili birtakım faaliyetleri hedef gruba iletmeye odaklanılmaktadır. Söz konusu etkinlik spor, eğlence, konser, fuar, müzik gibi farklı konularda olabilir. Dolayısıyla burada önem arz eden ve etkinlik pazarlamayı başarılı kılacak olan şey, hedef grubun neye benzediği, nelerden hoşlandığı, neye dikkat ettiği gibi demografik ve psikografik birtakım özelliklerinin iyi analiz edilmiş olmasıdır (Saget, 2006). Ayrıca iyi organize edilen ve yürütülen bir etkinliğin, hedef grupta büyük değer meydana getirdiği ve katılımcılar üzerinde uzun süreli bir izlenim bıraktığı da dikkate alınmalıdır (Wood, 2009).

Dünya üzerinde her yıl farklı yerlerde ve farklı ölçeklerde, farklı amaçları karşılamak üzere birçok etkinlik düzenlenmektedir. Bu bağlamda etkinlikler ile ilgili olarak, ölçekleri bağlamında ve biçimsel ve içerik özellikleri açısından olmak üzere iki farklı sınıflandırma yapılmalıdır. Ölçekleri bağlamında etkinlikler; mega, hallmark, büyük ve yerel etkinlikler olarak alt sınıflandırmalara ayrılırken biçim ve içeriklerine göre etkinlikler ise kültürel, spor, iş ve işletme etkinlikleri olarak alt gruplara ayrılmaktadır (Bowdin, G., Allen, J., O'Toole, W., Harris, R. ve McDonnell, I., 2012:16). Biçim ve içerik açısından etkinliklerin bir alt dalı olan kültürel etkinlikler; toplumun sosyal bir role sahip olması, şehrin ve toplumun profilinin ve imajının farklı ve tek olmasını sağlamak amacıyla düzenlenen

etkinliklerdir. Şehir özelinde ya da ülke genelinde müzik, sanat, bilim gibi sosyo-kültürel faaliyet alanları için düzenlenen festivaller, kültürel etkinliklere verilebilecek örneklerdir. Kültürel etkinlik faaliyetlerinin en bilinen şekli olan festivalleri, başlıca katılımcılarını yerel halkın oluşturduğu ve hızlı bir şekilde gelişen etkinlikler olarak ifade etmek mümkündür (Arcodia ve Whitford, 2006:3). Başka bir ifade ile festivaller, katılımcıların deneyimini ve yerel toplumun paylaşmak istediği duyguları içeren kutlamalardır. Ortaya çıkış amacının toplum ve kutlama olması, festivalleri diğer etkinliklerden ayıran en temel özelliktir. Festivallerin bir diğer amacı ise günlük yaşamdan daha farklı ve daha büyük bir deneyimi yaşayan maksimum katılımcı sayısına ulaşabilmektir (Arcodia ve Robb, 2000:156).

Sıcak hava balonculuğu olarak tabir edilen balon uçuşlarını, standartlaştırılmamış ve olağandışı bir turistik aktivite olarak tanımlamak mümkündür (Novotna, Frantal, Kunc, & Kubíckova, 2019). Niş bir turizm çeşidi olarak niteleyebileceğimiz balon turizmi (Şekil 1); geniş bir bakış açısıyla doğa ve çevre temelli turizm kategorisine dâhil edilirken (Robinson ve Novelli, 2005), daha dar bir bakış açısıyla macera turizmi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir (Bentley, Page ve Laird, 2001). Bir diğer bakış açısı ile balon uçuşları bir açık hava rekreasyon etkinliği olarak ifade edilmektedir (Cloke ve Perkins, 2002; McKay, 2013). Günümüz turistik tüketici kitlesi açısından pek çok yeni aktivite bulunduğu ve özellikle rekreasyonel turizm faaliyetlerine yönelik yapılan harcamaların sürekli artış gösterdiği göz önüne alındığında sıcak hava balonculuğunun önemli bir turizm faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1. Niş turizm bağlamında sıcak hava balonculuğu

Kaynak: (Novotna ve Kunc, 2022)

Özellikle kırsal alanlarda gerçekleştirilen, katılımcı için maceracı yönü güçlü ve doğal çevre ile etkileşimli bir aktivite olan balon turizmi aktivitesi, turistik tüketicilere kitle turizmi paketlerinden oldukça farklı bir deneyim sunmaktadır. Yeni turist tiyolojileri içerisinde kategorize edebileceğimiz balon turizmi katılımcılarının motivasyon unsurunun yapılan turizm aktivitesinden farklı ve eşsiz deneyimler edinmeye yönelik olduğunu ve bu durumun da söz konusu kitlede davranışsal değişim ve dönüşümler meydana getirdiğini ifade etmek mümkündür. Turistik tüketici kitlesinin yaşadığı bu

değişim ve dönüşümde tüketicilerin ihtiyaçlarını ve tutumlarını etkileyen mega trendlerin katkısı oldukça üst düzeydedir (Buckley, Gretzel, Scott, Weaver ve Becken, 2015).

Metalaştırılmış ana akım turizm türlerinin aksine kişiye özel ve benzersiz deneyim sunma vaadiyle turistik tüketiciye hitap eden balon turizminin, destinasyon açısından da rekabet avantajı sunan bir niş pazar olduğunu söylemek mümkündür (Novelli, 2018). Bu avantaj destinasyon gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedir (Novotna, Frantal, Kunc ve Kubíckova, 2019). Aynı zamanda yeni deneyimler kazanmanın artan popülaritesi, daha zengin turist segmentinin olağanüstü macera dolu aktiviteler gerçekleştirmesine yol açabilmektedir (Smith, Macleod ve Robertson, 2010). Bununla birlikte balon uçuşuna dahil olan katılımcılara düzenlenen kutlama kahvaltısı, sepette sunulan romantik yemek, şarap tadımı, iniş sonrası kutlamalar gibi etkinlikler de alım gücü yüksek turist profili için önemli çekiciliklerdir. Dolayısıyla bu durumun turizm pazarlaması için oldukça önemli bir konu olan “turizm faaliyetleri aracılığıyla en üst düzey gelirin elde edilmesi” noktasında da artı değer sağlayabileceğini ifade etmek mümkündür.

Turistik tüketici açısından unutulmaz ve eşsiz bir deneyim olarak görülen, akademik alan yazında macera ve doğa turizmi çerçevesinde ele alınan ve kitle turizmine karşı gelişen alternatif turizm olanaklarının en öne çıkanlarından birisi olarak “balon turizmi” gerek dünya genelinde gerekse de Türkiye’de önemi her geçen gün artan bir turizm aktivitesi olarak durmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında; (1) Dünya’da ve Türkiye’de balonculuğun mevcut durumu nedir? ve (2) Dünya genelinde ve Türkiye özelinde düzenlenen balon uçuşu etkinliklerinin kıyaslanması ile çıkan sonuçlar nelerdir? sorularının cevapları aranmakla birlikte çalışmanın sonuç kısmında ise “Dünyada ve Türkiye’de balon turizminin tanınırlığı ve bilinirliğine katkı sunmada etkinliklerin önemi” üzerinde durulmuştur.

Alan yazında balon turizmine ilişkin çalışmalar incelendiğinde (Özen ve Özdemir, 2019; Öztürk, Tanrıverdi ve Kaplan, 2019); turistik bir deneyim olarak, turistik ve ticari bir sektör olarak, kırsal turizme etkileri, destinasyon gelişimine etkileri gibi konular bağlamında araştırmalar yapıldığı, etkinlikler çerçevesinde balon turizmi aktivitelerine yönelik çalışma yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu çalışma ile son dönemlerin önemli bir pazarlama aracı olarak görülen etkinlikler kapsamında konunun ele alınmasının alan yazına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

1. Yöntem ve Bulgular

Araştırma kapsamında nitel araştırma yönteminden hareketle doküman incelemesi yoluyla veriler toplanmış ve toplanan veriler içerik analizi yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan ve bir konuyu ölçmekten çok tanımlamaya çalışan bilgileri toplayan bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma; “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:39). Doküman inceleme yöntemini araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlamak mümkündür. Doküman incelemesi hem basılı hem de elektronik materyalleri incelemek veya değerlendirmek için sistematik bir işlemdir (Bowen, 2009). Doküman incelemesi yoluyla elde edilen verileri tasniflemede kullanılan içerik analizi; nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir bilgilere ulaşmak amacıyla doküman, metin ve evrak gibi pek çok farklı materyali belli kurallar dahilinde (örnekleme, kodlama, kategori vs.) analiz etmeyi amaçlayan nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan bir tekniktir (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 21-22).

Araştırmanın evrenini Türkiye’de ve Dünya’da uluslararası düzeyde balon festivali etkinliği düzenleyen destinasyonlar oluştururken, örnekleme ise Kapadokya’da düzenlenen balon festivali etkinlikleri olmuştur. Sıcak hava balonu uçuşları tüm dünyada turistler için belli başlı turistik destinasyonların ziyaret edilmesinde önemli bir çekicilik unsuru olmuştur. Görülmeye değer doğa özellikleri, hava, iklim ve ortam koşullarının uyumlu olmasıyla birlikte Dünyada ve Türkiye’de pek çok turistik bölge “balon turizmi” ekseninde marka destinasyonlar haline gelmiştir. Çalışma kapsamında tarihçesi 1700’li yılların sonuna kadar giden sıcak hava balon uçuşları kapsamında gelişen ve bir alternatif turizm çeşidi olan balon turizmini geliştirmeye yönelik olarak Dünyada ve Türkiye’de düzenlenen uluslararası balon festivali etkinlikleri irdelenmiştir. Veri toplamak için kullanılan yazılı kaynak ve web tabanlı bilgilerin sınırlı düzeyde olması, konunun özüne ilişkin akademik düzeyli bilgi eksikliği ve istatistikî bilgilerin güncel tarihli olmaması araştırmanın en önemli kısıtlarını oluşturmaktadır. Bu noktada çalışmadan elde edilecek bulguların alan yazında balon turizmi ile ilgili eksikliklere katkı yapacağı, dünya genelinde yapılan uluslararası düzeyli balon festivali etkinliklerinden çıkan sonuçların çalışma kapsamında ortaya konması ile Türkiye’de balon turizmi ile öne çıkan destinasyonların sektör temsilcilerine ve diğer paydaşlarına yol gösterebileceği öngörülmektedir.

Araştırmada ilk olarak “Dünya’da ve Türkiye’de balonculuğun mevcut durumu nedir?” sorusunun cevabı aranmıştır. Dünyada sıcak hava balonculuğunun tarihçesi 1776 yılında İngiliz Henry Cavendish’in, sülfirik asit ve demirin bir bileşimini kullanarak hidrojeni keşfetmesine kadar dayanmaktadır. Bu tarihten sonra ilk balon uçuşu insansız olarak 1783 yılında 3000 feet yükseklikte gerçekleşmiş, yine aynı yıl bu defa bir koyun, bir ördek ve bir tavuk sıcak hava balonunun yolcuları olmuşlar ve bu balon yaklaşık 6000 feet yükselmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kayda geçen ve insan tarafından kullanılan balon uçuşu; 21 Kasım 1783 tarihinde Montgolfier kardeşler (Fransız kâğıt üreticisi Joseph ve Étienne Montgolfier adında iki kardeş) tarafından kâğıt ve ipekten yapılan balon ile Paris üzerinde yaklaşık 500 feet yükseklikte 22 dakika sürmüştür. 1 Aralık 1783 tarihinde yine Paris’te bu defa Jacques Alexander Charles ve Nicholas Louis tarafından 9000 feet yükseklikte ve yaklaşık 2,5 saat süren bir uçuş gerçekleşmiştir. Paris’te yapılan sıcak hava balon uçuşlarını sonraki yıllarda Fransa Lyon, İngiltere ve Amerika’da yapılan uçuşlar izlemiştir. Özellikle Montgolfier kardeşler tarafından Paris üzerinde 500 feet gibi şehir çok yakın mesafede gerçekleşen ve manzara seyrine de imkan veren balon uçuşları süreç içerisinde oldukça popüler hale gelmiş, günümüzde ise yarışmaların ve etkinliklerin düzenlendiği uluslararası boyutlu festivallere konu olmuştur (Sproule, 1996: 8; Burkett, 2010: 5; www.goremeballoons.com).

Türkiye’de ise sıcak hava balonculuğunun tarihçesinin Osmanlı dönemine kadar dayandığı bilinmektedir. Dönemin ilk uçuşu Mart 1785’de I.Abdülhamid’in de katıldığı bir etkinlik ile iki Türk Bostancıbaşı ve bir İranlı baloncunun Topkapı Sarayı’nın bahçesinden havalandırılması ve 120 km. yol kat ederek Bursa’ya inmesi ile gerçekleşmiştir. Sonrasında III. Selim dönemine denk gelen 17 Eylül 1802 tarihinde Barley ve De Vigne adlı iki İngiliz baloncu tarafından Dolmabahçe ve Florya arasında, 08 Temmuz 1844’de İtalyan baloncu Comaschi tarafından Haydarpaşa ve Yalova arasında, 28 Mayıs 1909’da ise Taksim Talimhane meydanında “Osmanlı” adı verilen balonla uçuşlar gerçekleştirilmiştir (Taşkesen, 2006: 54; Nergiz, 2008: 42). Cumhuriyet sonrası dönemde ise ilk sıcak hava balonu 1984 yılında dönemin ünlü bir müzik ve kaset firması olan Raks tarafından ülkeye getirilmiş; deneme, tanıtım ve gösteri amaçlı ilk uçuşlar da yine bu firma tarafından yapılmıştır. 1985-86 yıllarında ise Türk Hava Kurumu da sıcak hava balonu satın alarak eğitim ve antrenman uçuşlarını başlatmıştır. 1987 yılında Kapadokya’da tanıtım amacı ile 5 kişinin balon uçuşu, 1990’lı yılların başı ile birlikte bölgede ticari bir faaliyet olarak şekillenmiştir. Yasal olarak 1991 yılında ilk balon firmasının kurulması ile birlikte

özellikle Kapadokya destinasyonunda balonculuk hem ticari bir faaliyet hem de bir turizm aktivitesi olarak gelişme göstermiştir (www.aa.com.tr; www.ahika.gov.tr). Günümüze gelindiğinde Türkiye genelinde Nevşehir Kapadokya, Denizli Pamukkale, Kayseri Soğanlı, Nevşehir Çat, Aksaray Ihlara ve Afyonkarahisar Frig Vadisi bölgelerinde yer alan 64 balon işletmesinde toplam 399 adet balon bulunmaktadır. Söz konusu balon uçuş sahalarında 2022 yılı verilerine göre her biri ayrı ayrı günlerde olmak üzere toplamda 861 günde 37.260 balon uçuşu ile birlikte 750.991 yolcuya hizmet verilmiştir (web.shgm.gov.tr). Türkiye’de balon uçuşları ve dolayısıyla balon turizmi faaliyetlerinin en yoğun şekilde yapıldığı ve hem Türkiye’de hem de dünyada en tanınan ve bilinen destinasyon olan Kapadokya’da 2022 Eylül-2023 Eylül dilimini kapsayan 1 yıllık süreçte ise uçulan gün sayısı 225 olurken, uçan yolcu sayısı ise 625.718 olarak gerçekleşmiştir (www.hotairballoon.kapadokya.edu.tr). Altmış milyon yıl önce bölgenin etrafında bulunan yanardağların püskürttüğü lav ve küller ile şekillenen peribacalarının meydana getirdiği coğrafi güzellikler ve bölgeye yerleşen medeniyetlerin bıraktığı tarihi dokunun izleri ve destinasyona ilişkin yapılan başarılı tanıtım çalışmaları ile birlikte bölgede peş peşe kurulan balon firmaları aracılığıyla Kapadokya “balon turizminde” dünya genelinde marka bir destinasyon olmuştur. Yayınlanan istatistik veriler değerlendirildiğinde Türkiye’de mevcutta 6 sahada gerçekleşen sıcak hava balon uçuşlarının yaklaşık %80-85’lik kısmının Kapadokya destinasyonunda gerçekleştiği görülmektedir.

Araştırma kapsamında ikinci olarak “Dünya genelinde ve Türkiye özelinde düzenlenen balon uçuşu etkinliklerinin kıyaslanması ile çıkan sonuçlar nelerdir?” sorusunun cevabı aranmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak dünya genelinde her yıl ya da belirli periyotlar ile düzenlenen uluslararası boyutlu balon festivalleri irdelenmiştir. Bu noktada web tabanlı doküman inceleme yöntemi ile dünyanın en bilinen ve geniş katılımlı gerçekleşen uluslararası balon festivalleri tespit edilmiştir. Buna göre (www.travelchannel.com);

1) Albuquerque Uluslararası Balon Festivali Ekim ayı başlarında New Mexico'nun Albuquerque kentinde düzenlenen yıllık bir sıcak hava balonu festivalidir. 1972 yılında sadece 13 balon ile başlayan etkinlik, günümüz de yaklaşık 750 balon ile devam etmektedir. Albuquerque Uluslararası Balon Festivali etkinliği dünyanın en büyük balon festivali olma özelliği taşımaktadır (en.wikipedia.org).

2) Colorado Balon Festivali, 1977 yılından itibaren Eylül ayının İşçi Bayramı'na denk gelen hafta sonu iki gün süren etkinlikler ile kutlanmaktadır. 40 yılı aşkın süredir Memorial Park'taki Prospect Gölü yakınında geleneksel olarak düzenlenen bu festivale 70'ten fazla sıcak hava balonu katılmaktadır (coloradospringslabordayliftoff.com).

3) Reno Balon Festivali 1982 yılından beri Reno şehir merkezinin sadece birkaç mil kuzeyinde, Rancho San Rafael Bölge Parkı'nda gerçekleşen oldukça geniş katılımlı bir etkinliktir. 1982 yılında sadece 20 balon ile başlayan etkinlik günümüzde 100'ün üzerinde balonun katılımıyla her yıl Eylül ayının ilk haftasında 4 gün olarak devam etmektedir (www.renoballoon.com).

4) 1983 yılından beri temmuz ayının üçüncü haftasında düzenlenen QuickChek New Jersey Balon Festivali, Kuzey Amerika'nın en büyük yaz sıcak hava balonu ve müzik festivalidir. Festival, dünyanın dört bir yanından gelen ve Hunterdon County kırsalında günde iki kez uçuş yapan 100 sıcak hava balonuna ev sahipliği yapmaktadır (www.balloonfestival.com).

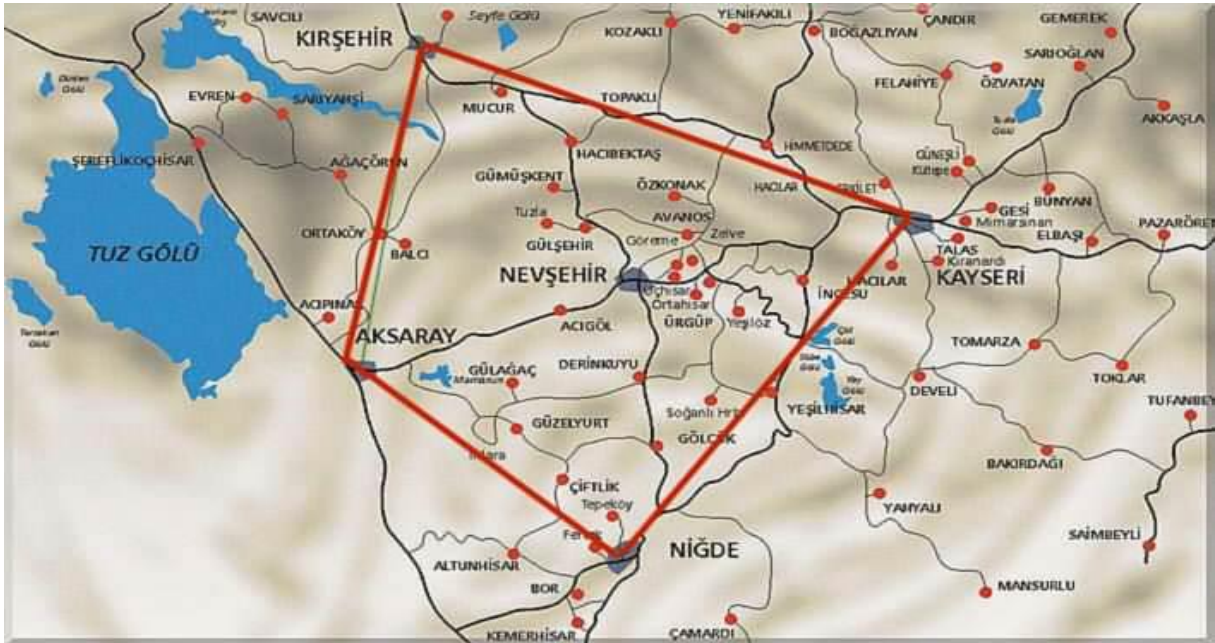
5) 1984 yılından itibaren her yıl ağustos ayında düzenlenen Saint-Jean-sur-Richelieu Uluslararası Balon Festivali, Kanada'nın en büyük balon festivali etkinliğidir. Her yıl yaklaşık 100 balonun katılımı ile gerçekleşen etkinlikte gökyüzü birbirinden farklı renk ve desende balon ile süslenmektedir (www.bonjourquebec.com).

6) 1979 yılı Eylül ayının ilk hafta sonu 27 balon ve küçük bir grubun katılımı ile düzenlenmeye başlayan Bristol Uluslararası Balon Festivali, günümüzde 130'dan fazla balonun katılımı ile devam eden ve Avrupa'nın en büyük sıcak hava balonu festivalidir. İngiltere'nin önemli tarihi mekanlarından Ashton Court Estate'te düzenlenen ve dört günlük bir etkinlik olan festival, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen katılımcılar ile her yıl düzenli olarak devam etmektedir (www.bristolballoonfiesta.co.uk).

7) Barselona'nın Igualada destinasyonunda 1997 yılından itibaren temmuz ayının ilk iki haftası düzenlenen ve dört gün süren Avrupa Balon Festivali, İspanya'nın en büyük ve Avrupa'nın ise önemli balon festivallerinden birisidir. 50'den fazla balonun katılımı ile gerçekleşen festival kapsamında müzik ve eğlence içerikli birçok etkinliği de yer verilmektedir (www.barcelonaturisme.com).

8) 1989 yılında Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yılını kutlamak için Lorraine'da başlatılan Mondial Hava Balonları Festivali bu tarihten sonra her iki yılda bir temmuz ayında düzenlenen bir etkinlik olmuştur. Chambley-Bussieres Hava Üssü'nde düzenlenen etkinlikte, 2017 yılında bir saatten kısa sürede 456 balonun toplu yükselişle bir dünya rekoru kırılmıştır (www.pilat-re-de-rozier.com).

9) Uluslararası Sıcak Hava Balonu Festivali, İsviçre Alpleri'nin muhteşem manzarası eşliğinde 1979'dan beri her yıl devam etmektedir. Chateau-d'Oex'de ocak ayı sonunda düzenlenen bu dokuz günlük festival yaklaşık 20 farklı ülkeden 100'e yakın balon ve pilotu bir araya getirmektedir. Uluslararası Sıcak Hava Balonu Festivali'nin ziyaretçileri ayrıca şehrin "sıcak hava balonu müzesini" keşfederek dünyanın etrafını balonla dolaşan ilk girişimler hakkında bilgi edinmektedirler (www.festivaldeballons.ch).

Şekil 2: Kapadokya Bölgesi

10) 2011 yılından beri her yıl haziran ayında Tayvan'ın Taitung şehrinde düzenlenen Tayvan Uluslararası Balon Festivali'ne her yıl farklı figür ve şekillerde dizayn edilen balonlar katılmaktadır. Taitung'un turizm gelişimi ulaşım sorunları nedeniyle uzun süre sınırlı kalmıştır. Bu noktada arayışlar içerisine girilmesi ile birlikte şehirde uzun yıllardır devam eden yamaç paraşütü etkinlikleri geniş çaplı balon festivaline ilham olmuştur (balloontaiwan.taitung.gov.tw).

Türkiye'de balon uçuşları, dört tanesi Kapadokya Bölgesi olarak ifade edilen (Şekil 2) Nevşehir, Kayseri ve Aksaray illerinde olmak üzere altı farklı destinasyonda

gerçekleşmektedir. Aktif olarak 1990'lı yıllar ile birlikte başlayan balon uçuşlarının Türkiye'deki en bilinen adresi Ürgüp, Göreme, Avanos destinasyonları ile turizm hareketliliği noktasında ön plana çıkan Nevşehir'dir. Bu bağlamda yaklaşık 35 yıllık bir süreçte devam eden balon uçuşlarının bir festival niteliği kazanması ancak 2019 yılında gerçekleşmiştir. 2019 yılının temmuz ayında ilki düzenlenen Kapadokya Balon Festivali'ne ilgi ve katılım oldukça yoğun olmuştur. Sonrasında iki yıllık periyotlarda 2021 ve 2023 yıllarının ağustos ayında düzenlenmeye devam edilen balon festivaline yerli ve yabancı birçok katılımcı olmuştur. "Türkiye'nin en havalı festivali" sloganı ile etkinliklerin düzenlendiği 2023 Kapadokya Balon Festivali'nde çeşitli renk ve desenlerde 12 farklı ülkeden 22 balon havalanmış ve festivale 1 milyonun üzerinde katılımcı olmuştur.

Tablo 1. 2017-2023 Temmuz-Ağustos ayları konaklama istatistiklerine göre Kapadokya'ya gelen turist sayıları

Yıl ve Ay	Geceleme	Ortalama Kalış Süresi (Gün)	Doluluk Oranı (%)
2017 Temmuz	85.305	1,77	33,53
2017 Ağustos	103.135	1,77	40,54
2018 Temmuz	146.063	1.72	48,90
2018 Ağustos	178.424	1.79	58.35
2019 Temmuz	181.839	1,75	55,14
2019 Ağustos	206.223	1,77	62,67
2020 Temmuz	31.810	1,94	9,55
2020 Ağustos	48.074	2,00	14,43
2021 Temmuz	116.746	1,96	34,78
2021 Ağustos	122.402	1,90	36,47
2022 Temmuz	188.744	2,00	44,00
2022 Ağustos	233.373	2,00	52,79
2023 Temmuz	211.741	1,97	40,19
2023 Ağustos	263.760	2,00	49,26

Kaynak: www.yigm.ktb.gov.tr

Tablo 1'e göre Kapadokya'da balon festivalinin ilk düzenlendiği 2019 yılı öncesi ve sonrası festivalin düzenlendiği ay olan ağustos aylarına ilişkin istatistikler incelendiğinde; özellikle festivalin ilk yılı olan 2019 yılının ağustos ayı geceleme ve doluluk oranlarında bir önceki yılların aynı dönemine göre belirgin bir artışın yaşandığı görülmektedir. Festivalin ikinci yılı olan 2021'de dünya genelini etkisi altına alan Covid-19 salgının etkilerinin Kapadokya turizmini de etkilediği görülmektedir. 2023 yılı ağustos ayında da bölgenin doluluk oranının %50'leri bulduğunu ifade etmek mümkündür. 2017 ve 2018 yılı ağustos ayları doluluk oranlarına göre destinasyonda Kapadokya Balon Festivali'nin düzenlendiği yıllara bakıldığında (2021 ağustos için Covid-19 salgını dikkate alınarak) söz konusu etkinliklerin bölge turizmi açısından yukarı yönlü bir ivme kazandırdığını ifade etmek mümkündür.

2. Sonuç

Uluslararası düzeyli olarak dünya genelinde düzenlenen balon festivallerine bakıldığında, Amerika'nın farklı destinasyonlarında birçok festivale ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Balonculuğun tarihçesi incelendiğinde çıkış noktasının Avrupa olmasına rağmen Amerika'nın bu etkinliklerde öne çıkıyor olması Amerika'nın balon festivallerini bir turizm pazarlama ve tanıtım aracı olarak gördüğü kanaatine neden olmaktadır. Amerika'nın dünya turizm pazarında hemen hemen her yıl ilk beş ülke arasında olmayı başararak aldığı pay dikkate alındığında ülke genelinde gerek balon uçuşları gerekse da farklı alanlarda düzenlenen etkinliklerin payı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Uluslararası balon festivalleri etkinliklerinde öne çıkan bir başka nokta ise Avrupa'dır. Balonculuk faaliyetlerinin de çıkış noktası olan Avrupa'nın Fransa, İngiltere, İspanya gibi popüler turizm destinasyonlarında balon festivallerinin önemli bir etkinlik olduğu görülmektedir. Yine yapılan çalışma neticesinde elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Avrupa'nın ve dünyanın en fazla turist kabul eden ülkeleri durumunda olan Fransa ve İspanya gibi ülkelerin, öne çıkan turizm destinasyonlarında balon festivallerini de birer çekicilik, tanıtım ve imaj aracı olarak kullandığı yargısına ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte gerek Amerika'nın çeşitli destinasyonlarında gerekse de Avrupa'nın farklı ülkelerinde ve destinasyonlarında düzenlenen etkinliklerin ortalama 40 yıl gibi uzun süredir devam ettiği de çalışmanın bulgularındandır. Bu bağlamda uzun yıllar süregelen ve artık gelenekselleşen bu festivallere katılımların da gün geçtikçe artmaya devam ettiğinin ifade etmek mümkündür.

Balonculuk ve dolayısıyla balon turizmi aktivitelerinin yaklaşık 35 yıldır devam ettiği Türkiye'nin Kapadokya destinasyonu için ise balon festivalleri oldukça yeni bir etkinlik durumundadır. Bu noktada özellikle Avrupa turizm pastasından pay alan bir ülke olan Türkiye'nin düzenlendiği destinasyonlara binlerce katılımcı çekme potansiyeli oldukça yüksek olan balon festivali etkinliklerini düzenleme ve pazarlama çalışmalarında çok geç kaldığını ifade etmek mümkündür. Bu kaniya varılmasında çalışma kapsamında incelenen ülkelerin uzun yıllardır bu tarz festivallere ev sahipliği yapıyor olmasına karşın Türkiye için hiç de yeni bir aktivite olmamasına rağmen festival gibi etkinlikler ile balon turizmi faaliyetlerini destekler nitelikte çalışmalar yapmamış olması etkili olmuştur.

Uluslararası düzeyde dünya genelinde düzenlenen balon festivalleri incelendiğinde en az üç en fazla dokuz gün süren etkinlikler düzenlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum söz konusu destinasyonlarda etkinliklerin düzenlendiği süre boyunca geceleme yapılacağı anlamını taşımaktadır. Turizm olgusunun en önemli noktasını oluşturan geceleme başka bir ifade ile turistik tüketicinin konaklaması, balon festivallerinin turizm üzerindeki etkilerini yansıtan en belirgin göstergelerin başında gelmektedir. Çünkü balon festivali katılımcısının konaklaması destinasyonda yeme-içme, alış-veriş, eğlence, rekreasyon gibi bir dizi turizm faaliyetinin de gerçekleşmesi anlamını taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında da Kapadokya gibi uzun yıllardır geceleme sayısını 2 gecenin üzerine çıkaramamış (Tablo 1) bir destinasyon için önemli bir fırsattır. Özel etkinlikler kategorisine dahil edilebilecek bir etkinlik olan balon festivallerini, alternatif bir turizm ya da başka bir tanımlama ile özel ilgi turizmi alanında gösterilebilecek bir turizm çeşidi olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda özel ilgi turizmi katılımcılarının; küçük gruplar ya da bireysel olarak hareket eden, seyahatleri için uzun süre ayırabilen, harcama yapma potansiyeli yüksek, maceracı, merak ve ilgi düzeyi yüksek bireyler olduğu düşünüldüğünde "balon turizmi" faaliyetleri çerçevesinde gittikleri destinasyon için bir katma değer meydana getiren tüketiciler olduklarını söylemek mümkündür. Bu noktadan bakıldığında; doğal güzellikler, tarih, kültür, inanç gibi turizm faaliyetlerine konu olan birkaç farklı başlık üzerinden turist çekme potansiyeli olan Kapadokya destinasyonu için balon turizminin hem bir turistik çekicilik unsuru hem de diğer turistik faaliyetler için bölgeye gelenlerin kalışlarını uzatmada ve dolayısıyla da harcamalarını arttırmada katkı sağlayabilecek bir aktivite olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çalışmadan çıkan sonuç değerlendirildiğinde; Kapadokya destinasyonunun turizm paydaşları olan sektör temsilcileri, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve yerel halk balon turizmini bölgede daha etkin hale getirmek için birlikte hareket etmelidirler. Bölgede ilki 2019 yılında düzenlenen ve son olarak üçüncüsü düzenlenen balon festivallerinin bölge turizmine hareketlilik getirdiği görülmektedir. Söz konusu katkının daha üst seviyelere taşınması için balon festivali etkinliklerine ilişkin tanıtım ve

pazarlama çalışmalarına önem verilmelidir. Mevcut festival etkinlikleri, katılımcıların destinasyonda daha uzun süre kalmalarını sağlayabilecek eğlence, müzik, yarışma, sanat, sergi, gösteri gibi farklı ve ilgi çekici birtakım aktiviteler ile desteklenmelidir. Ayrıca mevcutta ortalama üç gün süren Kapadokya Balon Festivali etkinliğinin, dünya genelinde ilk sıralara giren balon festivallerin çoğunda olduğu gibi süresinin ortalama bir hafta gibi bir süreye yayılması da bölge turizmine katkı sağlayacaktır.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Arcodia, C. and Robb, A. (2000). A future for event management: A taxonomy of event management terms. In J. Allen, R. Harris, L. K. Jago, & A. J. Veal (Ed.), *Events beyond 2000: Setting the agenda, proceedings of conference on event evaluation, research and education*. Sydney: Australian Centre for Event Management School of Leisure, Sport and Tourism, University of Technology.
- Arcodia, C. and Whitford, M. (2006). Festival attendance and the development of social capital. *Journal of Convention & Event Tourism*, 8(2), 1-18.
- Argan, M. (2007). *Eğlence pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Atçı, D., Unur, K. and Gürsoy, D. (2016). The impacts of hosting major sporting events: Resident's perceptions of the mediterranean games 2013 in Mersin. *International Review of Management and Marketing*, 6(1), 139-145.
- Behrer, M. and Larsson, A. (1998). *Event marketing att använda evenemang som strategisk resurs i marknadsföringen*. Göteborg: IHM Förlag AB.
- Bentley, T. A., Page, S. J., and Laird, I. S. (2001). Accidents in the New Zealand adventure tourism industry. *Safety Science*, 38(1), 31-48.
- Berridge, G. (2007). *Events design and experience, events management series, first edition*. Elsevier.
- Bowdin, G. A., Allen, J., O'Toole, W., Harris, R. and McDonnell, I. (2006). *Events management, second edition*. Oxford: Publishing House Elsevier.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40. s.27
- Buckley, R., Gretzel, U., Scott, D., Weaver, D., and Becken, S. (2015). Tourism megatrends. *Tourism Recreation Research*, 40(1), 59-70.
- Burkett, M. (2010), "Gökyüzünün Öncüleri" İstanbul: Koleksiyon Yayınevi.
- Cloke, P., and Perkins, H. C. (2002). Commodification and adventure in New Zealand tourism. *Current Issues in Tourism*, 5(6), 521-549.
- Crompton, J. L. and Stacey L. McKay. (1997). Motives of visitors attending festival events. *Annals of Tourism Research*, 24 (2), 425-439.
- Delamere, T. A., Wankel, L. M. and Hinch, T. D. (2001). Development of a scale to measure resident attitudes toward the social impacts of community festivals, part 1: Item generation and purification of the measure. *Event Management*, 7(1), 11-24
- Derrett, R. (2004). Making sense of how festivals demonstrate a community's sense of place. *Event Management*, 8(1), 49-58.

- Dwyer, L., Mellor, R., Mistilis, N. and Mules, T. (2000). A framework for evaluating and forecasting the impacts of special events. In J. Allen, R. Harris, L.K. Jago & A.J. Veal (Ed.), *Events beyond 2000: Setting the agenda* (pp. 31-45). Sydney: Australian Centre for Event Management.
- Eckerstein, A. (2002). Evaluation of event marketing important indicators to consider when evaluating event marketing. (Master thesis). Graduate Business School School of Economics and Commercial Law, Göteborg University.
- Fredline, E. and Faulker, B. (2000). Host community reactions a cluster analysis. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 763-784.
- Getz, D. (1993). Festivals and special events, In M.A. Khan, M.D. Olsen & T. Var (Ed.), *Encyclopedia of hospitality and tourism* (pp. 789-810), New York: Van Nostrand Reinhold.
- Getz, D. (1997). *Event management and event tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation.
- Gursoy, D. and Kendall, K.W. (2006). Hosting mega events-modelling locals' support. *Annals of Tourism Research*, 33(3), 603-623.
- <https://www.gorem balloons.com/balon-tarihi.htm> (10.11.2023).
- <https://www.aa.com.tr/tr/gudem/kapadokyada-36-yil-once-5-kisinin-ucusuyla-baslayan-sicak-hava-balonculugu-turizmin-lokomotifi> oldu/3075641#:~:text=Tan%C4%B1t%C4%B1m%20etkinli%C4%9Fi%20%C3%A7er-%C3%A7evesinde%2036%20y%C4%B1,turistik%20ama%C3%A7li%C4%B1%20ticari%20u%C3%A7u%C5%9Fa%20ba%C5%9Fland%C4%B1 (13.11.2023).
- https://www.ahika.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ahika_2017_nevsehir-sicak-hava-balonu_sektor-raporu.pdf (13.11.2023).
- <https://hotairballoon.kapadokya.edu.tr/MediaUploader/2022-2023%20y%C4%B1%C4%B1.pdf> (15.11.2023).
- <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/kurumsal/faaliyet/2022-v2.pdf> (15.11.2023).
- <https://www.travelchannel.com/interests/outdoors-and-adventure/photos/12-amazing-hot-air-balloon-festivals-around-the-world> (15.11.2023).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Albuquerque_International_Balloon_Fiesta (15.11.2023).
- <https://coloradospringslabordayliftoff.com/events/>(15.11.2023).
- <https://renoballoon.com/event-info/> (16.11.2023).
- <https://balloonfestival.com/> (16.11.2023).
- <https://www.bonjourquebec.com/en-us/listing/events/international-de-montgolfieres-de-saint-jean-sur-richelieu/0rfr> (16.11.2023).
- <https://www.bristolballoonfiesta.co.uk/about/bristol-balloon-fiesta> (16.11.2023).
- <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/en/agenda/14487/european-balloon-festival.html> (18.11.2023).
- <https://www.pilatre-de-rozier.com/lmab/en/> (18.11.2023).
- <https://www.festivaldeballons.ch/en> (18.11.2023).
- <https://balloontaiwan.taitung.gov.tw/en/about/story> (18.11.2023).
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-339337/2023.html> (20.11.2023).
- Jeong, G. H., and Faulkner, B. (1996). Resident perceptions of mega-event impacts: The Taejon International Exposition Case. *Festival Management and Event Tourism*, 4(1-2), 3-11.
- Leenders, M. A., Go, F. M. and Bhansing, P. V. (2015). The importance of the location in hosting a festival: A mapping approach. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24(7), 754-769.
- Lundmark, M. (1998). Lys upp marknaden med Event Marketing. *Sälj och marknadsstrategi*, 8, 50-57.
- Luttorp, E. (1997). Event marketing, ansikte mot ansikte med målgruppen, 45-47.
- Martensen, A., Gronholdt, L., Bendtsen, L., and Jensen, M. J. (2007). Application of a model for the effectiveness of event marketing. *Journal of Advertising Research-New York*, 47(3), 283.

- McDonnel, I., Allen, J. and O'Toole, W., (1998), *Festival and special event management*, Australia: John Wiley & Sons.
- McKay, T. (2013). *Adventure tourism: Opportunities and management challenges for SADC destinations*. *Acta Academica*, 45(3), 30–62.
- Milgrom, J. (2002). *Two decades of event marketing and sponsorship, I have good and bad news*. *Event Marketing Strategies*, May 13. (EMS).
- Neirotti, L. D., Bosetti, H. A. and Teed, K. C. (2001). *Motivation to attend the 1996 Summer Olympic Games*, *Journal of Travel Research*, 39, 327-331.
- Novelli, M. (2018). *Niche tourism: Past, present and future*. In C. Cooper, S. Volo, W. C. Gartner, & N. Scott (Eds.), *The SAGE handbook of tourism management: Applications of theories and concepts to tourism*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: Sage.
- Novotna, M., Frantal, B., Kunc, J., and Kubíckova, H. (2019). *Special interest tourism in the Czech republic: Introduction and overview*. *Czech Journal of Tourism*, 8(1), 49–63.
- Novotna, M., and Kunc, J. (2022). *Balloon tourism*. In D. Buhalis (Ed.), *Encyclopedia of tourism management and marketing*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Öztürk, S., Tanrıverdi, H., ve Kaplan, M. (2019). *Balon turizmin Kapadokya kırsal turizmi üzerindeki etkileri üzerine bir çalışma*. 3. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, İSPEC Yayıncılık.
- Özen, İ. A., ve Özdemir, E. G. (2019). *“Kapadokya Sıcak Hava Balonculuğu Üzerine Nitel Bir Araştırma”*. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 579-595.
- Raj, R. and Musgrave, J. (2009). *Event management and sustainability*. Oxfordshire: CABI.
- Robinson, M., and Novelli, M. (2005). *Niche tourism: An introduction*. In M. Novelli (Ed.), *Niche tourism: Contemporary issues, trends and cases* (pp. 1–11). London: Routledge.
- Saget, A. (2006). *The event marketing handbook: beyond logistics and planning*. Kaplan Publishing.
- Silvers, JR. (2004). *Professional event coordination*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Smith, M., Macleod, N., and Robertson, M. H. (2010). *Special interest tourism*. In M. Smith, N. Macleod, & M. H. Robertson (Eds.), *Key concepts in tourist studies* (pp. 161–165). London: SAGE Publications Ltd.
- Sproule, A. (1996), *“Wright Kardeşler”*, Singapur: Esley Publications.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Theocharis, N. (2008). *“Event Tourism: Examining the management of sports events from a physical approach”*, Synenergy Forum, Athens.
- Wood, E. H. (2009). *Evaluating event marketing: experience or outcome?*. *Journal of Promotion Management*, 15(1-2), 247-268.

Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standartları Çerçevesinde Enflasyon Muhasebesi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama

(Inflation Accounting within the Framework of Financial Reporting Standards in Hyperinflationary Economies: Borsa İstanbul an Application)

Ali Aykut PEKER^a

^a Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, Aksaray, Türkiye, aykutpeker@aksaray.edu.tr

Öz

Çalışmanın amacı, TMS 29 ve BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı çerçevesinde enflasyon muhasebesi uygulamalarının gerçekleştirilmesidir. Araştırmanın amacı kapsamında, BİST'te ham petrol ve doğalgaz sektöründe faaliyetlerini sürdüren İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. üzerine uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, enflasyon muhasebesi uygulamaları ile işletmenin elde ettiği abartı kârlar tespit edilmiştir. Bu abartı kârlar neticesinde işletmenin ödediği vergi tutarlarının ödemesi gerektiğinden daha fazla olduğu belirlenmiştir. Yıllık bazda yapılan karşılaştırmalar neticesinde ise işletmelerin tarihi maliyetleri tercih etmeleri durumunda, bilgi kullanıcıları için yanıltıcı finansal bilgiler sunulduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yüksek enflasyonlu dönemlerde, finansal tablolar üzerine fiyatlar genel seviyesi enflasyon muhasebesi yönteminin uygulanması ile işletmelerin finansal tablolarının tam, tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Muhasebesi, TMS 29, BOBİ FRS 25

Makale türü: Araştırma

Abstract

The aim of the study is to implement inflation accounting practices within the framework of TAS 29 and BOBİ FRS 25 Financial Reporting Standard in High Inflation Economies. Within the scope of the research, Ipek Natural Energy Resources Research and Production Inc., which continues its activities in the crude oil and natural gas sector, application has been made in the BIST. As a result of the study, exaggerated profits obtained by the enterprise with inflation accounting applications have been determined. As a result of these exaggerated profits, it has been determined that the tax amounts paid by the business are more than they should pay. As a result of the comparisons made on an annual basis, it has been determined that if the enterprises prefer historical costs, misleading financial information is presented for information users. In this context, it has been determined that the financial statements of the enterprises can be presented in a complete, unbiased and truthful manner by applying the general level of prices inflation accounting method on the financial statements in periods of high inflation.

Keywords: Inflation Accounting, TAS 29, BOBİ FRS 25

Paper type: Research

Başvuru/Received: 8.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023 , iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %11

Giriş

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış şeklinde tanımlanabilmektedir. COVID-19 pandemi dönemiyle başlayan tedarik zinciri ve üretim problemleri gibi çeşitli sebeplerle enflasyonun etkisi tüm dünya ülkeler tarafından hissedilmektedir. Bu etkiye son zamanlarda ortaya çıkan siyasi ve askeri (Rusya-Ukrayna savaşı) olaylarında eklenmesi sonucunda enflasyonun yükseliş hızı oldukça artırmıştır. Tüm Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de enflasyon, bazı sektörlerde çift haneleri rakamlara ulaşırken bazı sektörlerde üç haneli rakamlara ulaşmıştır. Benzer enflasyon rakamları geçmiş dönemlerde de ortaya çıkmış ve 5024 sayılı kanun ile enflasyon düzeltmesi adı ile çeşitli enflasyon muhasebesi uygulamalarına başlanmıştır. Bu kanun ile gerçeğe uygun bir şekilde sunulamayan finansal tabloların daha gerçekçi bir şekilde bilgi kullanıcılarına aktarılması hedeflenmiştir. Fakat geçmiş dönemlerde yetkili kurumlar tarafından belirtilen, yöntemin uygulanması için gerekli olan asgari şartların sağlanamaması nedeniyle enflasyon muhasebesi uygulamaları çok kısa bir süre varlığını sürdürmüştür. Günümüz ekonomik, siyasi ve askeri gelişmeler enflasyonun etkisinin geçmiş yılların aksine uzun yıllar boyunca devam edeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda enflasyon muhasebesi uygulamalarının zorunluluk haline geleceği aşikârdır.

Enflasyon muhasebesi, paranın satın alma gücü sabittir anlayışı ile oluşturulan finansal tabloların gerçeğe uygun bir şekilde sunulabilmesi için ortaya çıkan bir yöntemdir. Tarihi maliyetlere göre oluşturulan finansal tablolar, bilgi kullanıcılarına yeterli bilgiyi sağlamamaktadır. Tarihi maliyet esasına göre hazırlanan finansal tablolar, işletmelerin kârlılıklarını olduğundan daha yüksek göstermekte ve bu durum işletmelerin ödemesi gerekenden daha fazla vergi ödemesine neden olmaktadır. Bu durum vergi adaletsizliğini ortaya çıkarmakla birlikte kayıt dışı ekonominin de oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Finansal tablolarda enflasyonun etkisini ortadan kaldırmak adına TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı ve BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standartları geliştirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören bir işletme üzerinde standartlar çerçevesinde enflasyon muhasebesi uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra yer alan ikinci bölümünde enflasyon muhasebesi kavramı, enflasyon muhasebesi yöntemleri, TMS ve BOBİ FRS standartları hakkında bilgiler verilmiş, detaylı literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın uygulama aşamasında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Kamu Aydınlatma Platformundan (KAP) elde edilen veriler ışığında İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. üzerine uygulama gerçekleştirilmiştir. Fiili bir işletme üzerine standartlar çerçevesinde gerçekleşen uygulama, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Enflasyon Muhasebesi Kavramı

Enflasyonist bir ortamda, tarihi maliyet yöntemi kullanılarak belirlenen herhangi bir muhasebe bilgisi, dış ekonomik ortamda fayda, karşılaştırılabilirlik ve önemlilik hususlarında çeşitli kayıplara neden olmasıyla birlikte paydaşların da finansal bilgilere yönelik çeşitli şüphelerinin uyanmasına neden olmaktadır (Rezende, vd., 2012: 34). Tarihsel maliyetlerin, varlıkların değerlerinin tespit edilebilmesi amacıyla kullanılması gerektiği yadsınamaz bir gerçektir. Fakat varlıkların satın alma değerleri ile cari değerleri arasında belirli bir zaman diliminde önemli değişiklikler varsa, varlıkların en son ekonomik kazancını ifade edebilmek için tarihi maliyetlerin kullanılması uygun

olmayacaktır (Olarewaju, vd., 2020: 85). Enflasyon muhasebesi, enflasyonist koşullarda gerçek (enflasyonun yokluğunda üretilen) veya nominal (deflasyon faktörü kullanılarak üretilen) bilgi verme yeteneği olarak tanımlanabilmektedir (Boussard, 1984: 158). Chea' ye (2011) göre enflasyon muhasebesi, finansal tabloları, cari maliyetler ve cari değerlere uyumlu hale getiren, bu sayede şirketlerin ekonomik kazançlarını ve finansal durumlarının analizlerinin gerçekleştirilmesi için bir temel oluşturan gelişmiş bir ölçüm sistemi şeklinde tanımlanmıştır. Frank'e (2019) göre enflasyon muhasebesi, değişen fiyat seviyelerinin geleneksel muhasebe sistemi veya tarihsel maliyetler üzerindeki parasal etkileri ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkarılmış muhasebe sistemi/yönetimi şeklinde tanımlanmıştır. Yapılan tanımlar çerçevesinde enflasyon muhasebesinin temel amacı, finansal tablolarda yer alan bilgilerin değerini, anaparaya göre reel olarak düzeltmek ve/veya belirlemektir (Vanoli, 1999: 284). Bu amaç kapsamında ileri sürülen enflasyon muhasebesinin ortaya çıkma nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Hale, 1978: 59):

- Kârlar, mal alım satım fiyatları arasındaki farklar ile birlikte stok bulundurma kazançlarının da eklenmesiyle abartı seviyelere ulaşmıştır.
- Tarihsel maliyete yönelik amortisman, üretken kapasitenin yenilenmesi için yetersiz kalmıştır.
- Varlıkların bilanço değerleri (sadece birkaç ay/yıl arayla satın alınsa bile) benzer varlıklarda çok farklı değerlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.
- İşletmelerin parasal varlık ve yükümlülüklerine yönelik gerçek değerlerini belirlemek için hesap bazında bir düzeltme işlemi yapılmamıştır.

Enflasyona göre düzeltilmiş muhasebe verileri sonucunda, tarihsel maliyetlerin cari maliyetlere ve/veya yenileme maliyetlerine göre işletmelerin elde ettikleri kârları abarttığı tespit edilmiştir (Thies ve Sturrock, 1987: 376). Rapor edilen bu abartı kârlar, devlete ödenen kurumsal kazanç vergileri ve yatırımcılara ödenen temettülerin, cari değerden daha fazla hesaplanması ve ödenmesini bu sayede de işletmelerin kaynak dağılımlarında uzun vadede çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Daly, 1985: 357).

1.2. Enflasyon Muhasebesi Yöntemleri

Enflasyonist ortamlarda bilgi kullanıcılarına sunulan bilgilerde geleneksel muhasebenin (tarihsel maliyetler) yetersiz kalması nedeniyle birden çok enflasyon muhasebesi yöntemi geliştirilmiştir. Literatürde genel kabul gören bu yöntemler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Fiyatlar genel seviyesi muhasebesi yöntemi,
- Cari (ikame) maliyet muhasebesi yöntemi,
- Genel fiyat cari maliyet muhasebesi yöntemi (karma yöntem).

1.2.1. Fiyatlar Genel Seviyesi Muhasebesi Yöntemi

Bu yöntemde geleneksel muhasebenin birçok ilkesi uygulanmaya devam edilirken sadece "paranın satın alma gücü değişmemektedir" ilkesinin geçerliliğini kaybettiği görüşü benimsenmektedir (Özulucan, 2002: 130). Enflasyonist ortamlarda paranın satın alma gücündeki önemli değişiklikler yöntemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yöntemde paranın satın alma gücü tercih edilmektedir fakat fiyatlar genel düzeyinin paranın satın alma gücünü etkilediği savunulmaktadır (Karasioğlu ve Erdemir, 2005: 147). Paranın satın alma gücüyle ifade edilen değerler, değerlendirme gününde kullanılan endeksler yardımıyla o tarihteki değerleri tespit edilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin

dönem sonlarındaki mali tablolarında yer alan kalemler benzer satın alma gücüyle ifade edilmekte böylece bilgi kullanıcılarına daha gerçekçi bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca bu yöntem sayesinde işletmeler tarafından gerçek manada elde edilemeyen enflasyon nedeniyle ortaya çıkan abartı kârların tespit edilmesi sağlanmakta, bu kârlar üzerinden de kurumlar vergisi gibi çeşitli vergilerin ve temettülerin ödenmesini engellemektedir (Acar ve Tugay, 2005: 82).

1.2.2. Cari (İkame) Maliyet Muhasebesi Yöntemi

Fiyatlar genel seviyesi muhasebe yönteminin, enflasyonun tüm kalemleri aynı oranda etkilediği görüşünü eleştirmek amacıyla ortaya çıkan bu yöntem, farklı mal ve hizmetler için özel fiyat değişimlerini dikkate alarak enflasyonun etkilediği her mal ve hizmet için özel fiyatların belirlenmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir (İleri ve Altınışık, 2004: 44).

Cari değeri esas alan bu yöntemde, parasal varlıkların ikame maliyetlerinde herhangi bir değişiklik olmadığı, enflasyonist ortamdan etkilenen varlıkların stoklar ve duran varlıklar gibi parasal olmayan varlıklar olduğu ileri sürülmektedir (Açık, 2006: 354). Bu yöntemde, esas değerlendirme ölçüsü yerine koyma maliyetleridir ve kâr ancak satış fiyatının cari maliyetleri aşan kısmı şeklinde belirlenirken, cari maliyetlerin tarihi maliyetleri aşan kısmı ise elde bulundurma kazancı olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2008: 113). Bu yöntemin temel amacı, sermayenin korunması, varlıkların değerlendirilmesi ve ikame (cari) maliyetlerin tespit edilmesidir (Yıldız, 2018: 209). İkame (cari) maliyetlerin subjektif olarak tahmin edilmesi/ belirlenmesi ise yönetime yöneltilen en önemli eleştiridir.

1.2.3. Genel Fiyat Cari Maliyet Muhasebesi Yöntemi

Literatürde karma yöntem olarak adlandırılan bu yaklaşımda, fiyatlar genel seviyesi muhasebe yöntemi ile cari maliyet muhasebesi yönteminin birlikte kullanılması önerilmektedir. Stoklar ve duran varlıklar için cari maliyet muhasebesi yöntemi, diğer kalemler (kasa, alacaklar, kısa ve uzun vadeli borçlar) için ise fiyatlar genel seviyesi muhasebe yönteminin kullanılması önerilmektedir (Özulucan, 2002: 131). Bu durumun nedeni olarak ise stoklar ve duran varlıkların gibi bazı varlıkların genel fiyat hareketinden daha farklı bir değişim gösterdiği, diğer kalemler için ise uygulamanın daha da kolaylaştırılması için fiyatlar genel seviyesi yönteminin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Bu yöntem sayesinde finansal tabloların dönem sonunda fiyatlar genel seviyesi endeksi ile düzeltilmesi sağlanmakta ayrıca nakdi olmayan değerler için ise, cari maliyet muhasebesi yöntemi ile elde tutma kazançları ve maliyet tasarrufları net bir şekilde tespit edilebilmektedir (Yıldız, 2018: 210). Bu bağlamda karma yöntem ile her iki yöntemde olumlu yönlerinden yararlanıldığı söylenebilir (Karasioğlu ve Erdemir, 2005: 147).

1.3. TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama ve BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama

TMS 29 standardına göre, yüksek enflasyonun gerçekleştiği ekonomilerde finansal ve faaliyet raporlarının düzeltme yapılmaksızın sunulması anlamlı ve faydalı değildir. Paranın satın alma gücü oldukça azaldığı için, farklı zamanlarda yapılan finansal işlemlere ait bilgiler, gerçeği yansıtmadığı gibi aynı zamanda karşılaştırılabilirlik özelliğini de yitirmektedir (TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2008: p.2). Standartta yüksek enflasyonun tespit edilebilmesi için çeşitli

kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler şu şekilde sıralanabilir (TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2008: p.3):

- Nüfusun büyük bir çoğunluğu servetini parasal olmayan varlıklarda ya da konvertible bir para biriminde tutmaktadır,
- Kredili satın alma ve/veya satış işlemlerinde vade dikkate alınarak satış fiyatları bu vade kapsamında değerlendirilerek belirlenir,
- Son üç yılın kümülatif enflasyon oranı %100'e yakın veya %100'ü aşması gerekmektedir.

Standarda göre enflasyon muhasebesi uygulamasında dikkat edilecek unsurlar ve uygulama adımları şu şekilde sıralanabilir (TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2008):

- Dönem sonu itibariyle cari değerlerle ifade edilemeyen kalemler genel fiyat endeksi yardımıyla düzeltilmektedir.
- Parasal değerler cari değerle gösterildiği için herhangi bir düzeltme işlemine tabii tutulmamaktadır. Bu bölümde bahsedilen parasal değerler; paranın kendisi, para ile alınacak veya ödenecek kalemlerdir.
- Parasal olmayan diğer kalemlerin hepsi düzeltme işlemine tabii tutulmaktadır.
- Tüm gelir ve gider kalemleri genel fiyat endeksine göre düzeltilmelidir.
- Bazı varlıkların sahip olduğu tarihlerin tespit edilmesi mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda bağımsız bir profesyonel tarafından belirlenen değerlendirme ile düzeltme işlemi yapılır. Fakat bu işlemin gerçekleştirilmesi için standardın ilk defa uygulanması gerekmektedir.

BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı, TMS 29 standardının alt yapısını kullanılarak oluşturulan bir standart olarak tanımlanabilir. Bu standart da, TMS'de açık olarak belirtilmeyen birkaç unsurun net bir şekilde ifade edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Bu bağlamda BOBİ FRS 25 standardının, TMS 29 standardından farklılıkları şu şekilde sıralanabilir (BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2021):

- Kullanılan para biriminin ağırlıklı olarak Türk Lirası (TL) olan işletmelerin, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan Yurt İçi Fiyatları Genel Endeksindeki (Yİ-ÜFE) artışın son üç raporlama döneminde %100'den fazla ve içinde bulunulan raporlama döneminde ise %10'dan fazla olması halinde, mali tabloların enflasyon düzeltmesi işlemine tabii tutulacağı belirtilmektedir. BOBİ FRS'nin aksine TMS'de enflasyon düzeltmesi yapılabilmesi için hangi enflasyon kategorisinin kullanılacağı belirtilmemiştir.
- BOBİ FRS'ye göre enflasyon düzeltme işlemi uygulanırken; son üç raporlama dönemi değil yani son otuz altı ay değil, son on iki ay dikkate alınarak enflasyon düzeltme işlemleri uygulanabilir.

1.4. Literatür Taraması

Bu bölümde enflasyon muhasebesine yönelik ulusal ve uluslararası yayınlar incelenmiştir. Tablo 1'de sırasıyla künye, çalışmanın amacı, çalışmanın sonucu ve kullanılan yöntem gösterilmektedir.

Tablo 1. Enflasyon Muhasebesine Yönelik Literatür Taraması

KÜNYE	ÇALIŞMANIN AMACI	ÇALIŞMANIN SONUCU	YÖNTEM
(Arzova & Şahin, 2022)	Enflasyon muhasebesinin TMS 29 ve BOBİFRS 25 standartları kapsamında ele alınması amaçlanmıştır.	Standardı uygulayacak işletmelerin maliyet ve uzmanlık bağlamında hazır olmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca standartların enflasyon muhasebesi uygulama şartları, hangi fiyat endeksinin kullanılacağı, finansal tablo kalemlerine ilişkin ek uygulamalar konusunda çeşitli eksikliklerinin bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.	Örnek Uygulama-Derleme Makale
(Varol, 2022)	Enflasyon muhasebesi uygulamaları ile uygulamada karşılaşılan yetersizliklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon düzeltilmesi için belirlenen ön koşul oranlarının yüksek tutulduğu, sadece TUİK verilerinin temel alındığı, vergi mevzuatında çeşitli eksikliklerin yer aldığı, standartlar ile vergi mevzuatı arasında çeşitli uyumsuzlukların bulunduğu tespit edilmiştir.	Teorik (Kavramsal Çerçeve)
(Kantar, Abar, & Öndeş, 2021)	Enflasyonun işletmelerin finansal oranlarına etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyonun likidite oranlar, özkaynak oranları, dönem kârı/hasılat oranında negatif yönlü etkisi tespit edilmiştir.	İçerik Analizi
(Olarewaju, Mbambo, & Ngiba, 2020)	Enflasyon muhasebesinin, perakende mağazaların organizasyon kararları ve finansal performansa etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon muhasebesi uygulamalarının organizasyon kararlarını ve finansal performansı pozitif yönlü anlamlı düzeyde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İşletmelerin enflasyon düzeltme işlemlerini gerçekleştirilmeleri gerektiği belirtilmiştir.	Anket (20 İşletme)
(Tamimi & Orbán, 2020)	Yüksek enflasyonun finansal raporlamaya etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Yüksek enflasyon dönemlerinde elde edilen finansal bilgiler çerçevesinde oluşturulan finansal tabloların gerçek durumu yansıtmadığı, UMS 29 standardının bu olumsuz durumun çözüme ulaştırması için yeterli bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	İçerik Analizi
(Frank, 2019)	Nijerya'da cari maliyet muhasebesi enflasyon muhasebesi yönteminin işletmelerin kârlılığına etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	İşletmeler finansal raporlarını hazırlarken hem tarihi maliyetler hem de gerçeğe uygun değer (cari maliyet muhasebesi) yöntemlerini kullanmaları gerektiği önerilmektedir. Bu sayede şirketlerin gerçek finansal değerlerinin tespit edilebileceği	İçerik Analizi (Nijerya'da faaliyetini sürdüren 10 imalat şirketi)

		sonucuna ulaşılmıştır.	
(Yıldız, 2018)	Türkiye’de enflasyon muhasebesi uygulamalarının gerekliliğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon muhasebesi uygulamaları ile muhasebe bilgilerinin gerçek durumu yansıttığı, mali analizlerin daha gerçekçi bir şekilde yapılabildiği ve yöneticiler tarafından işletme kararlarının daha sağlıklı bir şekilde verilebildiği tespit edilmiştir.	Teorik (Kavramsal Çerçeve)
(Keleş, 2015)	TMS 29 kapsamında, işletmelerin finansal tabloları ve finansal oranlarının düzeltilmesi ve bu durumun işletmenin finansal durumuna etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Yüksek enflasyonlu dönemlerde enflasyon muhasebesi uygulamaları, işletmeler ve bilgi kullanıcıları açısından daha gerçekçi bilgiler sunduğu tespit edilmiştir.	Örnek Uygulama (Varsayımsal örnek üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir).
(Agundu & Maxwell, 2013)	Tarihsel maliyetler ile enflasyon muhasebesinin kavramsal olarak incelenmesi amaçlanmıştır.	Enflasyona göre düzeltilmiş mali veriler incelendiğinde, işletmeler açısından brüt kâr, vergi sonrası kâr, toplam varlıklar, varlık getirisi, özsermaye getirisi ve net değer bazında farklılıklar tespit edilmiştir. Bununla birlikte tarihsel maliyetler ile enflasyon muhasebesi verilerinin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte bilgiler sunduğu belirtilmiştir.	İçerik Analizi
(İlter, 2012)	TMS 29 yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal raporlama standardına göre enflasyonun, finansal tablolara etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Bu standardın uygulanabilmesi için belirtilen azami şartların daha düşük seviyede olması gerektiği ve bu oranların ülkeden ülkeye farklılık göstermesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.	İçerik Analizi
(Karapınar, Zaif, & Bayırlı, 2012)	Enflasyon muhasebesinin, temel finansal oranlar üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Yapılan analizler sonucunda işletmelerin mali tablolarında (finansal oranlarında), enflasyon muhasebesi ile tarihi maliyetler arasında önemli düzeyde farklılıklar tespit edilmiştir.	İçerik Analizi (İMKB’ de (BİST) işlem gören şirketler üzerine çalışma gerçekleştirilmiştir).
(Akdogan, Aktas, & Unal, 2009)	Türkiye’de enflasyon muhasebesi uygulamalarının finansal performansa etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Genel bir değerlendirme yapıldığında enflasyon muhasebesinin sadece Toplam Varlık Devir Hızında pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Sektörel bazda değerlendirme yapıldığında ise farklı sektörlerde farklı finansal oranlar üzerinde etki yarattığı	İçerik Analizi (İMKB-BİST’te farklı sektörlerde faaliyetlerini sürdüren işletmeler üzerine çalışma gerçekleştirilmiştir)

		sonucuna ulaşılmıştır.	
(Öztürk, 2008)	Enflasyon muhasebesi uygulamalarının mevduat bankalarının kârlılığı üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon muhasebesi uygulamaları bankaların kârlılık oranlarını düşürdüğü tespit edilmiştir.	İçerik Analizi
(Chamisa, 2007)	UMS 29 standardına yönelik yatırım analistlerinin algılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Yatırım analistleri enflasyon muhasebesine yönelik verileri kullanmadığı ve bu bilgilerin yatırım için yetersiz olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.	Anket
(Higson, Shinozawa, & Tippett, 2007)	İşletmelerin UMS 29 standardına göre göre kazanç kalitesinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	İşletmelerin UMS 29 standardını uygulaması durumunda klasik kazanç kalitesine göre %10 değer kaybı yaşayacağı sonucuna ulaşılmıştır.	İçerik Analizi
(Özdemir & Arslan, 2007)	Enflasyon muhasebesinde kullanılan yöntemlerin karşılaştırılması amaçlanmıştır.	Enflasyon muhasebesinde, diğer yöntemlere kıyasla genel fiyat düzeyi muhasebe yönteminin tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tercihin nedeni olarak ise maliyet esas ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri terk etmemesi, tarihi maliyetlerle ilişki kurabilmesi, paranın satın alma gücünü koruması ve uygulamasının diğer yöntemlere nazaran daha kolay olduğu belirtilmiştir.	Teorik (Kavramsal Çerçeve)
(Acar & Tugay, 2005)	Muhasebe meslek mensuplarının enflasyon düzenlemesine yönelik bakış açılarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon düzeltme işlemlerinin kapsamının yetersiz olması ve uygulayıcıların yeterli bilinç düzeyine sahip olmaması, uygulamanın gerçekleştirilmesi sonucunda elde edilmesi beklenen çıktılardan uzak kalmasına neden olduğu tespit edilmiştir.	Muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.
(Karapınar & Ayanoğlu, 2005)	Enflasyon düzeltme uygulamalarının meslek mensupları üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon düzeltme işlemlerinin meslek mensupları tarafından yeterince uygulanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.	Muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.
(Karasioğlu & Erdemir, 2005)	TMS 2 standardı çerçevesi ve 5204 sayılı kanun çerçevesinde enflasyon düzeltme işlemlerinin uygulanması ve düzeltme işlemlerinin	Kısa bir süre uygulansa bile enflasyon muhasebesi uygulamalarının, işletmelerin mali tablolarının karşılaştırılabilirliği bağlamında anlamlı sonuçlara ulaştığı tespit edilmiştir.	Örnek Uygulama (Varsayımsal örnek üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir).

	açıklanması amaçlanmıştır.		
(Özkan, 2005)	Enflasyon düzeltme işleminin firmaların finansal performansına etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon düzeltme işleminin uygulamada yer alan kısmi düzeltmeye göre daha anlamlı sonuçlar verdiği, fakat uygulama ile işletmelerin reel piyasa değerine ulaşamayacağı belirtilmiştir.	İçerik Analizi (IMKB-BİST)
(Jennings & Maturana, 2005)	Şili muhasebe standartları çerçevesinde enflasyonist ortamda parasal düzeltme işlemlerinin yatırımcılara olan faydasının tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyonist ortamda yapılan parasal düzeltme işlemlerinin yatırımcılar için faydalı bilgiler sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.	İçerik Analizi
(Çankaya & Dinç, 2004)	Enflasyon muhasebesi uygulamalarında doğması muhtemel sorunların tespit edilmesi ve tartışma zemininin hazırlanması amaçlanmıştır.	Uygulamanın başlangıç aşamasında çeşitli karmaşıklıkların ortaya çıkmasının normal bir durum olduğu fakat ülkemiz açısından enflasyon muhasebesi uygulaması ile büyük bir eksikliğin ortadan kaldırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.	Teorik (Kavramsal Çerçeve)
(İleri & Altınışık, 2004)	Muhasebe meslek mensuplarının Enflasyon düzeltme işlemlerinde yaşadığı problemlerin tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmıştır.	Enflasyon düzeltme işlemleri sürecinde işletmelere gerekli bilgilendirmeler yapılması gerektiği, işletmelerin bu konu hakkında gerekli hazırlıklarını yapması gerektiği bu sayede de uygulamada karşılaşılan sorunların giderilebileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.	Muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.
(Özulucan, 2002)	Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren muhasebe meslek mensuplarının mevcut yöntemler ve enflasyon muhasebesi üzerine görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.	Enflasyon muhasebesi uygulamalarına yönelik devlet tarafından uygulanması gereken yasal zorunlulukların yerine getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.	Muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.
(Özulucan, 2002)	Enflasyon muhasebesi yönteminin muhasebe verileri üzerindeki etkisi ve fiyatlar genel seviyesi yöntemi üzerinde çeşitli açıklamaların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.	Fiyatlar genel seviyesi yönteminin uygulamada zorunlu hale getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.	Örnek Uygulama (Varsayımsal örnek üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir).
(Kırkulak & Balsarı,	Yatırım kararlarında enflasyon muhasebesi	Enflasyona göre düzeltilmiş verilerin tarihi maliyetlere göre	İçerik Analizi (IMKB’ de (BİST) işlem gören

1997)	uygulamalarının önemini tespit edilmesi amaçlanmıştır.	daha fazla öngörü sağladığı, ayrıca düzeltilmiş veriler ile tarihi maliyetlerin birbirlerini tamamladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.	şirketler üzerine çalışma gerçekleştirilmiştir).
-------	--	--	--

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de yer alan enflasyon muhasebesine yönelik ulusal ve uluslararası yayınlara yönelik gerçekleştirilen literatür taraması incelendiğinde:

- Çalışmaların genel itibariyle dört başlık altında toplandığı belirlenmiştir. Bu başlıklar: TMS çerçevesinde enflasyon muhasebesi (kavramsal ve derleme çalışmalar), enflasyon muhasebesine yönelik kavramsal çerçeve (kullanılan yöntemler), enflasyon muhasebesinin firma performansına etkisi (oran analizi), enflasyon muhasebesinin meslek mensupları açısından değerlendirilmesi (Meslek mensuplarının enflasyon muhasebesi uygulamalarına yönelik algıları) şeklinde sıralanabilir.
- TMS 29 ve BOBİ FRS 25 yüksek enflasyonlu ekonomilerde enflasyon muhasebesine yönelik yapılan çalışmaların, standartları derinlemesine inceleyen nitelikte olmadığı söylenebilir.
- Çalışmaların genel itibariyle içerik analizi şeklinde gerçekleştiği söylenebilir.
- Türkiye’de enflasyon muhasebesi uygulamaları sadece 2004 yılında uygulanmıştır. Bu bağlamda yapılan ulusal çalışmalar genel itibariyle bu yıllarda (2004-2005) gerçekleştiği söylenebilir. Günümüz ekonomik koşullar bağlamında enflasyon muhasebesi uygulamalarının tekrardan popüleritesini artırdığı söylenebilir (2020-2021-2022).
- Ulusal ve uluslararası yayınlar incelendiğinde, enflasyon muhasebesi uygulamalarının her türlü bilgi kullanıcı (işletme sahibi, yönetici, yatırımcı, devlet vb.) için tarihi maliyetlere nazaran daha gerçekçi bilgiler sunduğu söylenebilir.

2. Araştırma

Uygulama aşamasına geçilmeden önce enflasyon muhasebesinin uygulanabilmesi için önceki bölümlerde belirtilen şartların sağlanması hususunda net bir şekilde açıklanmayan ve cevaplanması gereken bir takım sorular tespit edilmiştir. Çalışmanın uygulama aşaması için oldukça önemli olan bu sorular ve cevaplar şu şekildedir:

- Enflasyon muhasebesi uygulamaları için enflasyon verileri nereden, hangi kurumdan temin edilecektir?

Türkiye’de enflasyon verilerinin paylaşımında yetkili kamu kuruluşu “Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK)” tarafından her ayın üçünde paylaşılan enflasyon verileri kullanılmıştır.

- Enflasyon muhasebesi uygulamaları için TUIK tarafından açıklanan hangi enflasyon kategorisi kullanılacaktır?

TMS 29 standardının aksine BOBİ FRS 25 Standardında açık bir şekilde belirtildiği gibi enflasyon muhasebesi işlemlerinde tercih edilen enflasyon kategorisi Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksidir (Yİ-ÜFE).

- Enflasyon muhasebesi uygulamalarında hangi enflasyon muhasebesi yöntemi tercih edilecektir?

TMS 29 standardına göre; Enflasyon düzeltme işlemlerinde genel bir fiyat endeksinin kullanılması gerektiği ayrıca standarda tabii olan tüm işletmelerin aynı endeksi kullanması gerektiği belirtilmiştir (TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2008: p.37). Standartta yer alan bu bilgiler ışığında işletmelerin finansal tabloların düzeltme işlemleri yapılırken fiyatlar genel seviyesi muhasebe yönteminin kullanılması gerekmektedir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, TMS 29 Yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal raporlama standardı çerçevesinde enflasyon muhasebesi uygulamalarının gerçekleştirilmesidir. Önceki bölümde gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, TMS kapsamında enflasyon muhasebesi uygulamalarında gerçekleşen yayınlar hususunda çoğunlukla teorik bilgiler sunulduğu tespit edilmiş, bu çalışma ile literatürde yer alan uygulama eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi nicel araştırma yöntemlerinde kullanılan içerik analizidir. Nicel içerik analizi, metin içerisinde tanımlanan çeşitli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçların çıkarılması amacıyla gerçekleştirilen bir araştırma tekniğidir (Koçak & Arun, 2006: 22). İçerik analizi, var olan verileri özetleyerek, belirli standartlara dönüştüren bu sayede karşılaştırma imkânı sunmasıyla birlikte nesnellik ve sistemlilik özelliği taşıyan araştırma yöntemidir (Taylan, 2011: 65).

Araştırmanın amacı kapsamında, BİST'te ham petrol ve doğal gaz sektöründe faaliyetlerini sürdüren İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. üzerine uygulama gerçekleştirilmiştir. Şirkete ait finansal bilgiler Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) sayesinde elde edilmiştir. Ham petrol ve doğal gaz sektörünün tercih edilmesinde ise TÜİK tarafından temmuz ayında yayınlanan enflasyon verileri dikkate alınmıştır. TÜİK tarafından açıklanan 2022 yılı temmuz ayı enflasyon verilerine göre Yİ-ÜFE bir önceki yılın aynı ayına göre % 144,61'lik bir artış göstermektedir (TÜİK, 2022). Sektörel bazda yapılan değerlendirmelerde ise ham petrol ve doğalgaz alt sektörü %272,91 oranında artış göstermektedir (TÜİK, 2022). Bu bağlamda TÜİK'den elde edilen veriler ışığında ham petrol ve doğal gaz sektöründeki enflasyon oranları dikkate alındığında, TMS ve BOBİFRS'de belirtilen enflasyon muhasebesi uygulamaları için gerekli olan şartların sağlandığı ve belirlenen şirket üzerinde enflasyon muhasebesi uygulamalarının gerçekleştirilebileceği söylenebilir.

2.3. Enflasyon Muhasebesi Uygulaması

Enflasyon muhasebesi uygulaması aşamasında takip edilecek adımlar şu şekilde sıralanabilir:

- TMS ve BOBİFRS'de belirtilen enflasyon muhasebesi için gerekli olan azami şartların sağlanıp sağlanmadığının tespit edilmesi,
- Şartlar sağlanıyorsa hangi enflasyon muhasebesi yönteminin kullanılacağına belirlenmesi,
- Parasal ve parasal olmayan kalemlerin belirlenmesi ve düzeltme işlemlerinin uygulanması (BOBİFRS'de belirtildiği gibi parasal kalemlere herhangi bir düzeltme işlemi uygulanmaz)
- Kapsamlı gelirlerin ve giderlerin yeniden hesaplanması,
- Enflasyon nedeniyle ortaya çıkan kazanç/kayıpların tespit edilmesi şeklindedir.

Birinci ve ikinci uygulama adımı önceki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanmış ve uygulamanın gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Üçüncü uygulama adımı ise şirketin finansal tablolarında yer alan parasal ve parasal olmayan tespit edilmesidir. Parasal kalemler finansal tablolarda cari değerleri ile ifade edildiği için herhangi bir düzeltme işlemi tabii tutulmazken, parasal olmayan kalemler üzerinde enflasyon muhasebesi düzeltme işlemlerinin uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda parasal ve parasal olmayan kalemler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Finansal Durum Tablosunda Parasal ve Parasal Olmayan Kalemler

Parasal Kalemler	Parasal Olmayan Kalemler
Nakit ve Nakit Benzerleri	Stoklar
Finansal Yatırımlar	Canlı Varlıklar
Ticari Alacaklar	Diğer Dönen Varlıklar
Diğer Alacaklar	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller
Peşin Ödenmiş Giderler	Maddi Duran Varlıklar
Cari Dönem Vergisiyle ilgili Kalemler	Kullanım Hakkı Varlıkları
Peşin Ödenmiş Giderler	Maddi Olmayan Duran Varlıklar
Kısa Vadeli Borçlar	Şerefiye
Ticari Borçlar	Ertelenmiş Gelirler
Diğer Borçlar	Diğer Duran Varlıklar
Gelir ve Gider Tahakkukları	Uzun Vadeli Yükümlülükler
Ödenecek Vergi ve Fonlar	Özkaynaklar (Geçmiş Yıl Kârları/Zararları ve Yeniden Değerleme Yedeği hariç tüm kalemler)
Kısa Vadeli Yükümlülükler	

Kaynak: (Arzova & Şahin, 2022: 24)

Tablo 2’de işletmenin finansal durum tablosunda yer alan parasal ve parasal olmayan kalemler gösterilmektedir. Belirlenen parasal olmayan kalemlere enflasyon düzeltme işleminin uygulanabilmesi için TUİK tarafından açıklanan etki faktörlerinin belirlenmesi gerekmektedir. 3 Temmuz 2022 tarihinde açıklanan veriler çerçevesinde 2022 yılı Haziran ayı Yİ-ÜFE endeks değeri 1652,75 iken 2021 yılı Haziran ayı Yİ-ÜFE endeks değeri 693,54 olarak tespit edilmiştir (TUİK, 2022). Etki faktörü: $693,54 / 1652,75 = 0,42$ olarak hesaplanmıştır. Tablo 3’de işletmeye ait finansal durum tablosu ve etki faktörleri vasıtasıyla yapılan enflasyon düzeltme işlemleri gösterilmektedir.

Tablo 3. İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. Finansal Durum Tablosu

Finansal Durum Tablosu (Bilanço) Sunum Para Birimi (1.000 TL)				
	Cari Dönem 30.06.2022	Etki Faktörü	Enflasyon Muhasebesi Düzeltilme 30.06.2022	Önceki Dönem 30.06.2021
VARLIKLAR				
DÖNEN VARLIKLAR				
Nakit ve Nakit Benzerleri	3.307.751	-	3.307.751	9.179.190
Finansal Yatırımlar	6.337.952	-	6.337.952	
Ticari Alacaklar	37.699	-	37.699	27.626
Diğer Alacaklar	291.515	-	291.515	56.129

Stoklar	715.128	0,42	300.353,80	450.990
Canlı Varlıklar	15.167	0,42	6.370,14	13.177
Peşin Ödenmiş Giderler	30.099	-	30.099	28.438
Cari Dönem Vergisiyle İlgili Varlıklar	93	-	93	142
Diğer Dönen Varlıklar	2.309	0,42	969,78	1.909
ARA TOPLAM	10.737.713		10.312.802,72	9.757.601
TOPLAM DÖNEN VARLIKLAR	10.737.713		10.312.802,72	9.757.601
DURAN VARLIKLAR				
Finansal Yatırımlar	874.688	-	874.688	293.543
Diğer Alacaklar	3.571	-	3.571	164.236
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	218.693	0,42	91.851,06	221.882
Maddi Duran Varlıklar	1.513.008	0,42	635.463,40	1.429.593
Kullanım Hakkı Varlıkları	26.940	0,42	11.341,80	36.953
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	15.045	0,42	6.318,90	15.278
Şerefiye	11.232	0,42	4.717,44	11.232
Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	3.813	0,42	1.601,46	4.046
Peşin Ödenmiş Giderler	148.207	-	148.207	12.418
Ertelenmiş Vergi Varlığı	253.293	-	253.293	219.537
Diğer Duran Varlıklar	131.446	0,42	55.207,32	134.029
TOPLAM DURAN VARLIKLAR	3.184.891		2.086.260,38	2.527.469
TOPLAM VARLIKLAR	13.922.604		12.399.063,10	12.285.070
KAYNAKLAR				
KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER	1.147.726	-	1.147.726	1.193.322
UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER	481.443	0,42	202.206,10	415.955
TOPLAM YÜKÜMLÜLÜKLER	1.629.169		1.349.932,10	1.609.277
ÖZKAYNAKLAR				
ÖZKAYNAKLAR (GYK ve YDY kalemleri hariç tüm kalemler)	10.470.611	0,42	4.397.656,62	9.505.991
Geçmiş Yıl Kârları (GYK)	1.834.165	-	1.834.165	1.173.656
Yeniden Değerleme Yedeği (YDY)	-11.341	-	-11.341	-3.854
ÖZKAYNAKLAR TOPLAM	12.293.435		6.220.480,62	10.675.793
TOPLAM KAYNAKLAR	13.922.604		7.570.412,72	12.285.070

Tablo 3 incelendiğinde varlık hesaplarında yer alan kalemler Tablo 2’de belirtildiği gibi enflasyon düzeltme işlemi uygulanmıştır. Ayrıca özkaynaklar grubunda yer alan kalemler “Geçmiş Yıllar Kârları/Zararları” ve “Yeniden Değerleme Yedeği” kalemlerindeki artışların dışındaki özkaynak kalemlerinin tamamı düzeltme işlemine tabii tutulmuştur (BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2021). Enflasyon düzeltmesi sonucunda parasal olmayan kalemlerde oluşan farklar ilgili kalemlere (528 Enflasyon Düzeltme Hesabı) aktarılmaktadır (Civan, Kara, & Yıldız, 2004: 43). Enflasyon düzeltmesi sonucunda sermaye tutarına ilişkin ortaya çıkan düzeltme tutarları finansal tablolarda ilgili hesaplarda (Sermaye Düzeltme Farkları) kalemlerinde gösterilmesi gerekmektedir (Yükçü, Alkan, Kaplanoğlu, & İçerli, 2021: 481). Çalışma ile yüksek enflasyonun finansal tablolar üzerine etkisinin tespit edilmesi ve enflasyon düzeltme işlemlerinin fiili bir işletme üzerine uygulanabilmesini amaçlamasından dolayı finansal tablolarda düzeltme işlemlerine yer verilmiş, yapılması gereken muhasebe kayıtlarına çalışmada yer verilmemiştir.

Tablo 4. İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. Kâr veya Zarar Tablosu

Kâr veya Zarar Tablosu Para Birimi (1.000 TL)	Cari Dönem	Etki Faktörü	Enflasyon Muhasebesi Düzeltilme İşlemi	Önceki Dönem
	01.01.2022 - 30.06.2022			01.01.2021 - 30.06.2021
KÂR VEYA ZARAR KISMI				
Hasılat	2.788.865	0,42	1.171.323	2.044.486
Satışların Maliyeti	-1.086.178	0,42	-456.195	-685.540
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR (ZARAR)	1.702.687	0,42	715.128,5	1.358.946
BRÜT KÂR (ZARAR)	1.702.687	0,42	715.128,5	1.358.946
Genel Yönetim Giderleri	-207.158	0,42	-87.006,4	-286.621
Pazarlama Giderleri	-5.189	0,42	-2.179,38	-3.904
Araştırma ve Geliştirme Giderleri	-138.136	0,42	-58.017,1	-127.610
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	152.686	0,42	64.128,12	114.382
Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	-384.356	0,42	-161.430	-12.221
ESAS FAALİYET KÂRI (ZARARI)	1.120.534	0,42	470.624,3	1.042.972
Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	1.101.462	0,42	462.614	860.652
Yatırım Faaliyetlerinden Giderler	-145.853	0,42	-61.258,3	
TFRS 9 Uyarınca Belirlenen Değer Düşüklüğü Kazançları (Zararları) ve Değer Düşüklüğü Zararlarının İptalleri	3.339	0,42	1.402,38	
FİNANSMAN GELİRİ (GİDERİ) ÖNCESİ FAALİYET KÂRI (ZARARI)	2.079.482	0,42	873.382,4	1.903.624
Finansman Giderleri	2.178	0,42	914,76	
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER VERGİ ÖNCESİ KÂRI (ZARARI)	2.081.660	0,42	874.297,2	1.903.624
Sürdürülen Faaliyetler Vergi (Gideri) Geliri	-445.569	0,42	-187.139	-433.929
Dönem Vergi (Gideri) Geliri	-474.714	0,42	-199.380	-476.000
Ertelenmiş Vergi (Gideri) Geliri	29.145	0,42	12.240,9	42.071
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER DÖNEM KÂRI (ZARARI)	1.636.091	0,42	687.158,2	1.469.695
NET DÖNEM KÂRI	1.636.091	0,42	687.158,2	1.469.695

Kâr veya Zarar tablosunda yer alan bütün kalemler, raporlama dönemi sonunda cari değerlerle ifade edildiği için tabloda yer alan bütün kalemler, genel fiyat endeksi yardımıyla enflasyon düzeltme işlemlerine tabii tutulmaktadır (BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama, 2021). Tablo 4 incelendiğinde, işletmenin 2022 yılı ilk altı aylık dönemde elde ettiği net dönem kârı 1.636.091 TL iken, enflasyon düzeltme işlemleri gerçekleştirildikten sonra elde ettiği kâr 687.158,20 TL olarak hesaplanmıştır. İşletmenin ödediği vergi tutarı ise enflasyon düzeltme işlemi

gerçekleştirilmeden önce 445.569 TL iken, düzeltme işlemi sonucunda ödemesi gereken vergi tutarı 187.139 TL olarak tespit edilmiştir.

Finansal tabloların tam, tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulması amacıyla yapılan uygulama neticesinde; 2022 ilk altı aylık veriler ile 2021 ilk altı aylık verileri karşılaştırılmıştır. Tablo 4 incelendiğinde işletmenin 2022 yılında 1.636.091 TL kâr elde ederken, 2021 yılında 1.469.695 TL kâr elde edildiği belirtilmiştir. Düzeltme işlemleri uygulanmadan önce şirketin kârlılığını nispeten artırdığı görülmektedir. Fakat enflasyon düzeltme işlemi gerçekleştirildikten sonra şirketin kârlılığını artırmadığı tam aksine yaklaşık %50 oranında kârlılığını azalttığı belirlenmiştir. Bu durumun işletme yöneticileri açısından oldukça dikkat edilmesi gereken bir husus olduğu söylenebilir. Ayrıca işletmenin ödediği vergi bakımından değerlendirmeler yapılacak olursa 2021 yılında 433.929 TL vergi ödendiği, 2022 yılında düzeltme işlemleri gerçekleştirilmeden 445.569 TL vergi ödendiği görülmektedir. Düzeltme işlemi yapıldıktan sonra işletmenin daha önce bahsedildiği gibi abartı kârlarının tespit edildiği ve bu kârlara yönelik düzeltme işlemlerinin gerçekleştirilmesi sonucunda ödeyeceği verginin 187.139 TL olması gerektiği söylenebilir. Bu durumun vergi mükellefleri açısından finansal açıdan olumlu bir husus olarak gözükmemesinin yanı sıra vergi tahsilatı gerçekleştiren devletler açısından ise gelir kaybına neden olduğu söylenebilir. Ülkemizde daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi enflasyon muhasebesi düzeltme işlemlerinin uygulanabilmesi için gerekli olan şartların sağlandığı fakat 29 Ocak 2022 tarihinde yayınlanan 7352 sayılı kanun ile Vergi Usul Kanunu'na eklenen geçici maddeyle enflasyon muhasebesi uygulamalarının 2023 yılına kadar ertelendiği belirtilmiştir.

3. Sonuç

TMS ve BOBİ FRS' ye göre uygulanan enflasyon muhasebesi uygulamasında, standartlarda belirtilen azami şartların sağlanmasında dikkate alınacak enflasyon kategorisinin Yİ-ÜFE olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine standartlarda yer alan bilgiler ışığında enflasyon muhasebesi yöntemlerinden, fiyatlar genel seviyesi enflasyon muhasebesi yönteminin kullanılması gerektiği söylenebilir. İpek Doğal Enerji Kaynakları Araştırma ve Üretim A.Ş. üzerine gerçekleştirilen uygulama neticesinde, enflasyon muhasebesi uygulamaları ile işletmenin elde ettiği abartı kârlar tespit edilmiştir. Bu abartı kârlar neticesinde işletmenin ödediği/ödeyeceği vergi tutarlarının ödenmesi gerekenden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yıllık bazda yapılan karşılaştırmalar neticesinde ise işletmelerin tarihi maliyetleri tercih etmeleri durumunda, bilgi kullanıcıları için yanıltıcı finansal bilgiler sunulduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda enflasyon muhasebesi uygulamaların, bilgi kullanıcılarına daha gerçekçi bilgiler sunduğunu tespit eden bir çok çalışma bulunmaktadır. Çalışma bu yönüyle literatürde yer alan çalışmaları desteklemektedir. Özetle, yüksek enflasyonlu dönemlerde, finansal tablolar üzerine fiyatlar genel seviyesi enflasyon muhasebesi yönteminin uygulanması ile işletmelerin finansal tablolarının tam, tarafsız ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulabildiği tespit edilmiştir.

TMS ve BOBİFRS Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standartlarının fiili işletme üzerine uygulanması aşamasında karşılaşılan çeşitli zorlukların olduğu söylenebilir. Bu zorluklara örnek olarak, enflasyon muhasebesi uygulamaları için yapılacak işlemler ve düzenlemeler hakkında ayrıntılı bir bilginin olmaması, finansal tabloda yer alan kalemlerin enflasyondan aynı oranda etkilenmeyeceği düşünülerek standartta bu hususlar hakkında bilgilere yer verilmemesi gösterilebilir. Bu bağlamda standartlarda enflasyon muhasebesi uygulamaları için daha detaylı bilgilere yer verilmesi gerektiği öneri olarak sunulabilir. Akademik çalışmalar için ise, günümüz ekonomik, siyasi, askeri gelişmeler neticesinde enflasyonun günlük

hayatımız içerisinde yeri ve öneminin gün geçtikçe artacağı düşünülmektedir. Bilgi kullanıcıları açısından enflasyon muhasebesi uygulamalarının hayati derecede önemli bir husus olacağı, bu bağlamda fiili işletmeler üzerinde uygulamaya dönük daha fazla çalışmaya yer verilmesi (sektörel bazda değerlendirmeler) bir başka öneri olarak sunulabilir.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Acar, D., & Tugay, O. (2005, Nisan). Enflasyon Düzeltmesi ve Uygulama Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *MUFAD Journal*(26), 81-94.
- Açık, S. (2006). Enflasyonun Finansal Tablolardaki Etkilerini Giderici Bir Yöntem Olarak Enflasyon Muhasebesi ve Türkiye'deki Yasal Düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 345-360.
- Agundu, P. U., & Maxwell, C. O. (2013). Looks of the Books of Nigerian Firms: Fairness of Inflation-Adjusted Accounting. *Journal of Financial Management and Analysis*, 27-38.
- Akdogan, N., Aktas, R., & Unal, S. (2009). Effects of Inflation Accounting on Financial Ratios: An Empirical Analysis of Non-Financial Firms Listed on Istanbul Stock Exchange. *The Icfai University Journal of Accounting Research*, 8(2), 47-62.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2022). Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Süreçleri ve Enflasyon Muhasebesinin Finansal Raporlara Etkisi. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(170), 13-31.
- BOBİ FRS 25 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama. (2021). Kamu Gözetim Kurumu: [https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10265/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-1%CC%87s%CC%A7letmeler-1%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBİ%CC%87-FRS\)-2021-Su%CC%88ru%CC%88mu%CC%88](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10265/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-1%CC%87s%CC%A7letmeler-1%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBİ%CC%87-FRS)-2021-Su%CC%88ru%CC%88mu%CC%88) adresinden alındı
- Boussard, D. (1984). The Impact of the Definition of Inflation on the Effectiveness of Inflation Accounting Adjustments. *Abacus*, 20(2), 157-169.
- Chamisa, E. (2007). The Use and Perceived Usefulness of IAS 29 Restated Financial Statements by Zimbabwean Investment Analysts. *South African Journal of Accounting*, 21(1), 57-79. doi: <https://doi.org/10.1080/10291954.2007.11435126>
- Chea, A. C. (2011). Fair Value Accounting: Its Impacts on Financial Reporting and How It Can Be Enhanced to Provide More Clarity and Reliability of Information for Users of Financial Statements. *International Journal of Business and Social Science*, 2(20), 12-19.
- Civan, M., Kara, E., & Yıldız, F. (2004). Enflasyon Muhasebesi 5024 Sayılı Kanun ve 328 Sıra No'lu Genel Tebliğine Uygun Örnek Uygulamalar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çankaya, F., & Dinç, E. (2004, Eylül). 5024 Sayılı Kanun'la Getirilen Enflasyon Muhasebesi Uygulaması ve Doğurduğu Sorunlar. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 369-384.
- Daly, D. J. (1985). Inflation, Inflation Accounting and Its Effect, Canadian Manufacturing, 1966-82. *The Review of Income and Wealth*, 34(4), 355-374.
- Frank, E. O. (2019). A Comparative Analysis of Inflation-Adjusted and Historical Cost Accounting Information: Implications for the Value Relevance of Corporate Reports. *Trends Economics and Management*, 33(1), 35-50.
- Hale, D. (1978, SEPTEMBER-OCTOBER). Inflation Accounting and Public Policy Around the World. *Financial Analysts Journal*, 34(5), 59-72.
- Higson, A., Shinozawa, Y., & Tippett, M. (2007). IAS 29 and The Cost of Holding Money under Hyperinflationary Conditions. *Accounting and Business Research*, 37(2), 97-121.

- İleri, H., & Altınışik, İ. (2004). Enflasyon Düzeltmesinin Gerekliği Enflasyon Muhasebesinin Uygulanabilirliği ve Muhasebeciler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma: Karaman Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 39-52.
- İlter, C. (2012, December 7). *Exploring the Effects of Inflation on Financial Statements*. İlter, Cenap, Exploring the Effects of Inflation on Financial Statements Through Ratio Analysis (December 7, 2012). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2186707> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2186707>. adresinden alındı
- Jennings, R., & Maturana, G. (2005). The Usefulness of Chilean Inflation Accounting. *Revista Abante*, 8(1), 85-118.
- Kantar, M. A., Abar, H., & Öndeş, T. (2021, Nisan). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Oranlarına Etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(90), 1-18.
- Karapınar, A., & Ayanoğlu, Y. (2005). Enflasyon Düzeltmesi Uygulamasının Meslek Mensuplarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 16(1), 1-16.
- Karapınar, A., Zaif, F., & Bayırlı, R. (2012). Impact of Inflation Accounting Application on Key Financial Ratios. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 44-57.
- Karasioğlu, F., & Erdemir, N. K. (2005). Enflasyon Muhasebesi Uygulamalarında Temel İşlemler Üzerine Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 146-167.
- Keleş, D. (2015). TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama Standardı Çerçevesinde Finansal Tabloların Düzeltilmesi ve Finansal Analiz Sonuçları Üzerine Etkileri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 31-52.
- Kırkulak, B., & Balsarı, Ç. K. (1997). Enflasyon Muhasebesi ve Hisse Senedi Getirileri: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Üzerine Bir Uygulama. *İMKB Dergisi*, 11(42), 19-36.
- Koçak, A., & Arun, Ö. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 21-28.
- Olarewaju, O., Mbambo, M., & Ngiba, B. (2020). Effects of Inflation Accounting on Organizational Decisions and Financial Performance in South African Retail Stores. *Problems and Perspectives in Management*, 18(4), 85-95.
- Özdemir, F. S., & Arslan, S. (2007). Enflasyon Muhasebesinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılmalı Analizi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 87-104.
- Özkan, T. (2005, Mayıs). Enflasyon Muhasebesi Uygulamasının Firmaların Finansal Yapıları Üzerine Etkileri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 15(49), 49-72.
- Öztürk, V. (2008). ENFLASYON MUHASEBESİ UYGULAMASININ MEVDUAT BANKALARININ KÂRLARINA OLAN ETKİSİ. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi (MÖDAV)*, 10(1), 109-139.
- Özulucan, A. (2002). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkileri, Türkiye Muhasebe Standardı-2 ve Sermaye Piyasası Kurulu Seri: XI- No: 20 Çerçevesinde Önerilen Enflasyon Muhasebesi Yöntemi ve Enflasyon Muhasebesine Geçişte Alınabilecek Önlemler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 9(1-2), 25-41.
- Özulucan, A. (2002). Enflasyonun Muhasebe Verileri Üzerindeki Etkisinin Giderilmesinde Kullanılan Otofianzman Yöntemleri ve Enflasyon Muhasebesi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 127-152.
- Rezende, A. J., Guerreiro, R., & Dalmácio, F. Z. (2012). An analysis of the deinstitutionalization of inflation-adjusted accounting practices in Brazilian companies. *R. Cont. Fin. - USP, São Paulo*, 23(58), 33-51.
- Tamimi, O., & Orbán, I. (2020). Hyperinflation and Its Impact on the Financial Results. *Intellectual Economics*, 14(2), 5-16.
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2).
- Thies, C. F., & Sturrock, T. (1987). What Did Inflation Accounting Tell Us? *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 2(4), 375-391.
- TMS 29 Yüksek Enflasyonlu Ekonomilerde Finansal Raporlama. (2008, Kasım 28). Kamu Gözetim Kurumu: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_29_2018.pdf adresinden alındı
- TUİK. (2022, Ağustos). TUİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yurt-Ici-Uretici-Fiyat-Endeksi-Temmuz-2022-45856> adresinden alındı
- Vanoli, A. (1999). Interest and Inflation Accounting. *Review of Income and Wealth*, 45(3), 279-302.

- Varol, N. (2022). Inflation Accounting in Terms of Tax Legislation and Accounting Standards in Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(93), 19-30.
- Yıldız, F. (2018, January). Türkiye'de Muhasebe Bilgi Sisteminden Sağlanan Bilginin Yeterliliği ve Enflasyon Muhasebesi Uygulaması Gereği. *Accounting and Financial History Research Journal*(14), 202-217.
- Yükçü, S., Alkan, G. İ., Kaplanoğlu, E., & İçerli, M. Y. (2021). *BOBİ FRS Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası.

1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme

(An Analysis on The 1960 Military Coup and The 1971 Memorandum)

Özlem TELLİ DURSUN^a , Mustafa ORAL^b

^a Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi A.B.D, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozlemtellidursun@gmail.com

^b Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi A.B.D, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, must.oral@hotmail.com

Öz

Bir ülkede demokratik süreçleri etkileyen olaylar incelendiğinde, yaşanan darbelerin önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de bu süreçler; 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordu ile yaşanan bir takım sorunlar, ekonomik alandaki sıkıntılar, yaşanan öğrenci olayları, Türkiye’yi 1960 yılında bir askeri darbeye sürüklemiştir. Bu askeri darbe Türkiye’nin yaşamış olduğu ilk ve son darbe değildir. Bu darbeden sonra sağ-sol arasında yaşanan çatışmaların artması, siyasi istikrarsızlık, devam eden ekonomik kriz gibi sebeplerden dolayı 1971 yılında da bir muhtıra verilmiş, bu sıkıntıların devam etmesi durumunda gerekli işlemlerin yapılması konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Bir nevi bu muhtırada Demirel Hükümeti’nin istifası amaçlanmıştır. Hem 1960 askeri darbesine hem de 1971 muhtırasına bakıldığında ikisinin de sebepleri ve kendilerine göre doğurmuş oldukları sonuçları farklıdır. Bütün bu olumsuzluklar hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi alanı etkilemiş, halk derin yaralar almıştır. İnsanlarda bıraktığı izler ve etkiler hala devam etmektedir. Bu çalışmada hem 1960 askeri darbesine giden süreç hem de 1960’tan 1971’e geçiş aşamaları siyasi ve ekonomik gelişmeler, ordu ile ilişkiler ve hükümetlerin dine bakış açılarıyla birlikte irdelenmiştir. Genel itibarıyla askeri darbenin ve muhtıranın sebepleri ve ardından yaşanan olaylar incelenmiş ve bu iki olay arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, Muhtıra, 1960 Askeri Darbesi, 12 Mart Muhtırası

Makale türü: Derleme

Abstract

When the events affecting democratic processes in a country are analyzed, we can say that coups have an important place. In Turkey, significant political events include the military coup of May 27, 1960, the memorandum of March 12, 1971, and the military coup of September 12, 1980. In 1960, Turkey experienced a military coup due to issues with the military, economy, and student protests. This military coup is not the first and not the last one Turkey has experienced. Following the coup, a memorandum was issued in 1971 due to various reasons, including increased conflicts between the right and left, political instability, the ongoing economic crisis, and a warning was given to take necessary actions if these problems persisted. In a way, this memorandum aimed for the resignation of the Demirel Government. When examining the military coup of 1960 and the memorandum of 1971, it is clear that their reasons and consequences differ. The negative impacts have affected the economic, social, and political spheres, causing deep wounds for the people. The traces and effects it left on people are still continuing. In this study, both the process leading up to the military coup of 1960 and the transition from 1960 to 1971 are analyzed together with political and economic developments, relations with the military and the governments’ perspectives on religion. In general, the reasons for the military coup and the memorandum and the events that followed were analyzed and the similarities and differences between these two events were tried to be revealed.

Keywords: Military Coup, Memorandum, 1960 Military Coup, March 12 Memorandum

Paper type: Review

Başvuru/Received: 13.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023 , iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %19

Giriş

Tarihimizde önemli bir yere sahip olan ve demokrasimizin işleyişini etkileyen en önemli konulardan bir tanesi, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yönetime yapılan müdahalelerdir. 1960 askeri darbesi ve akabinde yaşanan 1971 muhtırası da bu açıdan siyasal yaşantımızda dönüm noktalarıdır. Konu ile ilgili kavramlara kısaca bakılacak olursa, darbe; *“bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”* olarak karşımıza çıkmaktadır (Türk Dil Kurumu). Darbeyi ikiye ayırabiliriz. Bunlar, askeri darbe ve sivil darbedir. Askeri darbe, yönetim biçiminin askeri kuvvetler (ordu) tarafından zor ve güç kullanılarak ele geçirilmesidir. Askeri darbe, tankla, tüfekle, silah zoruyla bir anda yapılırken; sivil darbe, yeni yasalar çıkararak ya da yasaları çarpıtarak, toplumun yapısıyla oynayarak uzun bir süre zarfında gerçekleşen bir darbe çeşididir. Muhtıra ise, Mustafa Nihat Özön’ün Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü’nde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Hatıra getirmek için yazılan ve sunulan tezkere”* (Özön, 1988, s. 528). Muhtıra, bir nevi ihtar yazısıdır.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nden ayrılarak Demokrat Parti (DP)’yi kurmuşlar ve CHP’nin karşısında güçlü bir muhalefet oluşturmuşlardır. DP, 1950’de yapılan seçimlerde iktidara gelmiş ve bunu takip eden 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimleri de kazanmıştır. Fakat DP’nin izlemiş olduğu politika ve almış olduğu kararlar halkın tepkisine yol açmış, bu nedenle hükûmet 1960 yılında bir askeri darbe ile düşürülmüştür. Hatta Menderes, Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanı bu darbe sonucunda idam edilmiştir. Adnan Menderes’in yanında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan da idam edilenler arasında yer almışlardır. Bu olaylar, 1960’lı yılların nasıl çalkantılı geçtiğini bizlere göstermektedir. Yaşananlardan hiçbir ders alınmamış, 11 yıl sonra 12 Mart’ta bir muhtıra verilmiştir. Muhtıra, 1960 askeri darbesi kadar çok büyük değişikliklere sebebiyet vermese de büyük yankı uyandırmıştır.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreç

1.1. Siyasi Gelişmeler

1950’li yıllara yaklaşırken, çok partili hayata geçişle beraber kurulmuş olan iki sosyalist parti kapatılmış, CHP tarafından düzenlenen Tan Dergisi, bir miting ile tahrip edilmiştir. Bunun yanı sıra her yerde *“Kahrolsun Komünistler”* sloganları atılmaya başlamıştır. Demokrasi böylece sola kapalı bir biçime gelmeye başlamıştır. Örneğin, Sabahattin Ali Bulgaristan’a kaçarken öldürülmüş, bu da sol düşünceye karşı bir tavır, bir saldırı olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonraki zamanlarda bu cinayetin Milli Emniyet’in tertibi olduğu ortaya çıkmış, sol siyasetin önü tıkanmaya çalışılmıştır (Çavdar, 2008, s. 35).

1950 yılında yapılan seçimlerde DP iktidara gelmiş ve CHP muhalefet konumuna gelmiştir. DP iktidara geldikten sonra CHP arasında sürtüşmelerin başladığı görülmüştür. Yeni kurulan bu hükûmet, 2 Haziran günü meclisten güvenoyu istemiş ve meclisten de bu güveni almıştır. CHP grubu, programda son sözün kendilerine bırakılması talebinde bulunmuş fakat bu isteği geri çevrilmiş bunun üzerine Halk Partisi Grubu meclisi terk etmiştir. Ortam gerilmiş ve böylesine küçük bir olayı mesele haline getirmişlerdir (Eroğul, 2003, s. 99).

DP 1951’de kabul ettiği 5830 sayılı yasa ile CHP için önemli bir yere sahip olan Halkevlerini (478 Halkevi) ve Halk Odası’nı (4.332 Halkodası) kapatmış ve bütün mal varlıklarına ise el koymuştur (Giritlioğlu, I, 1965, s. 291’den aktaran Albayrak, 2004, s.

490). Albayrak (2004, s. 490-491)'a göre, CHP için yaşanan bu gelişme, hem bu kurumlar vasıtasıyla partiye sağlanan parasal kaynağı ortadan kaldırmış oldu hem de böylesine önemli bir siyasi potansiyel yok olmuş, bu da CHP'nin psikolojik olarak çöküntüye uğramasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu olaylar, iktidarla muhalefet arasındaki soğuk rüzgârların esmesine, iki parti arasındaki mücadelenin daha da sertleşmesine yol açmıştır.

İki parti arasındaki sürtüşmeler devam etmiş, bir tarafın attığı adım diğeri tarafından tehdit olarak algılanmaya başlamıştı ve bu tehdide karşı tutunulan tavır ise daha da sert bir hal alıyordu (Demirel, 2011, s. 196). Öyle ki Cumhuriyet Gazetesi 29 Ekim 1959 yılında, "Mardin'in bir ilçesinde DP'lilerle CHP'liler birbirine girdiler" başlığı ile iki parti arasındaki huzursuzluğun anlaşılabilmesi için şu habere yer vermiştir:

"CHP'li Mehmet Hacibekiroğlu tohumluk buğday talep üzere dükkânda dilekçe yazdırırken o esnada orada oturan DP'li Feyzi Aydın'ın: Zahmet etmeyin, size tohumluk yoktur" demesi üzerine başlayan münakaşa kavgaya dönüşmüştür. İkinin kavgasına kısa bir zamanda taraflar da karışmış ve ilçeliler ikiye ayrılarak birbirine girmişlerdir. 200 kişinin katıldığı kavgada bir kız çocuğu, serseri bir kurşunla öldü, 7 kişi silahla ağır yaralandı, 50 kişi de hafif yaralı (Cumhuriyet Gazetesi, 1959)."

Bu haber, iki siyasi parti arasındaki durumun ciddiyetini ve artık bu çekişmenin sokaklara da sıçradığını bizlere göstermektedir.

Başbakan Menderes, artık çaresiz kalmış ve muhalefeti sindirmek için bir "Tahkikat Komisyonu" kurmaya karar vermiştir. Bu karar, 1960 Nisanı'nın ikinci yarısında büyük bir mücadele ile Meclis'ten geçmiştir. Muhalefet lideri olan İnönü, parlamento tarihinin bu zamana kadar yapılmamış en ağır ve en önemli konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında ise açıkça Demokrat Parti'yi uyarmış ve bu olay ise muhalefet ile iktidar mücadelesinin zirve noktası olmuştur. İnönü'nün bu konuşması siyasi tarihimizin dönüm noktası olarak adlandırılabilir. İnönü: "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, haksızlık rejimi kurarsa, o ülkede ihtilal olur; bu yolda devam ederseniz sizi ben de kurtaramam, şartlar tamam olunca milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu hak meşru bir hak olarak kullanılacaktır" demiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 24). DP'nin Tahkikat Komisyonu kurması, muhalefet parti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Muhalefet partisi tepkisini tehditvari bir biçimde ifade etmiştir. Bu söylemlerin halkı kıskırtan bir etki yaratacağı devam eden olaylarda da açıkça görülmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenleri (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun, 1960, s. 728):

1. Tahkikatın düzgün bir şekilde işleyebilmesi için her türlü yayının yasaklanması,
2. Yayın yasağına uyulmadığı takdirde süreli yayın ve süreli yayın dışında kalan eserlerin basım veya dağıtımının engellenmesi,
3. Süreli yayın ve bu yayınlar dışında kalan eserlerin toplatılması ile matbaanın kapatılması,
4. Her türlü vesika, evrak ve eşyayı ele geçirme,
5. Siyasi bir amaç güden hareket, toplantı, gösteri ve aynı şekilde yapılan faaliyetler ile ilgili tedbir ve karar alma,
6. Tahkikatın selâmeti için bütün tedbir ve kararları alma ve hükûmetin bütün araçlarından yararlanma ile görevlidir.

Komisyon kurulduğu andan itibaren eleştirilere maruz kalmış ve iki parti arasındaki (DP-CHP) gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur. Kurulmasından 1 ay sonra ise 27 Mayıs'ta askeri darbe gerçekleşmiştir.

1.2. Ekonomik Gelişmeler

Çok partili hayata geçtikten ve DP kurulduktan sonra 1946- 1953 yılları arasında Türkiye, ekonomik açıdan güzel yıllar geçirmiştir. Bu yıllar arasında bütün sosyal grupların yaşam şartları düzelmiş ve gelirleri artmıştır. Yine bu yıllar, köylülerin üretim canlılığı içerisinde olmasından dolayı bozulan bölüşüm ilişkilerini kolay bir şekilde halledebilecekleri, mülk gelirlerinde ise artışın söz konusu olduğu bir dönem olmuştur (Boratav, 2009, s. 106). Fakat 1953 yılından sonra ekonomide birtakım sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. 1954 yılının sonlarında başlayan ve birkaç sene süren kuraklık, ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Ekonomik krizden etkilenen, hiç kuşkusuz, Türkiye'deki önemi bilinen tarım olmuştur. Tarımdaki kriz, ihracatın durmasına yol açmış, ödemeler dengesi bozulmuş ve bu da ithalatın aniden yavaşlamasına sebep olmuştur. Birkaç yıl önce uygulamaya konulan liberal sistem yerini dengeleme sistemine bırakmış ve ithalat temel ihtiyaç maddelerine indirilmiştir. İç piyasada ilaç gibi zorunlu ihtiyaçlar bulunmaz hale gelmiş, aspirin bile karaborsaya düşmüştür (Başgil, 2014, s. 97-98).

Bu sıkıntıların üzerine Menderes Hükûmeti ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için üyesi oldukları Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'nden teknik ve mali yardım talep etmiştir. Bunun üzerine 1958 yılında Türkiye'ye bir "istikrar paketi" verilmiştir. Hükûmet tarafından benimsenen ve uygulamaya koyulan istikrar paketinde belli başlı 6 öge vardır (Tokgöz, 2015, s. 142-143):

1. Türk lirasının değeri düşürülecek ve "katlı kur" sistemine geçilerek ihraç malının cinsine göre prim uygulanacak. İthalatta ek olarak 6,2 TL prim tahsil edilerek, 1 \$ 9 TL olacak.
2. Para arzı sıkı kontrol altına alınacak. Bu nedenle emisyon hacmi ve kredi hacmi daralacak ve kredi politikasında seçici olunacak.
3. Kamu iktisadi kuruluşlarının ürünlerinin fiyatları yükseltilecek ve açıkları kapatılacak. Dolayısıyla kamu transfer harcamaları da azaltılacak.
4. İthalat rejimi yeniden düzenlenecek, ihtiyaçlar için üç aylık kotalarla ve bir program içinde yürütülecek.
5. Bütçe denkliliği için gelir artırılırken harcamalar kısıllanacak.
6. Yatırım projelerinde verimli ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecek.

Eroğlu (2003, s. 254)'na göre, bu kararlar ülkeyi yeni sorunların için itmiştir. Kredi hacminin daralması ya da kredilerin kısılması yoluna gidilmesi, yatırımları düşürmüştür. Böylece iş hacmi kısılmış bu da işsizliği artırmıştır. Para hacmini daraltmak maksadı ile iktisadi devlet teşekküllerinin fiyatlarını arttırması da vergilerin yükünü çeken ve fazla bir geliri olmayan kesimin belini daha da bükümüştür. Ülke bir yandan siyasetin içinde bulunduğu çekişmeleri izlerken diğer yandan ise ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır.

1.3. Ordu ile İlişkiler

Menderes, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sadece yirmi bir gün sonra, 13 Haziran 1950'de, İsmet İnönü'yü hükûmet darbesine girişmekle suçlamış ve bununla birlikte yüksek rütbeli ordu büyüklerinin yerlerini değiştirerek onları daha pasif bir göreve atamıştır. Bununla beraber 15 generalle, 150 albayın da kısa bir süre içinde emekli olmaya sevk edilmeleri de, Demokrat Parti iktidarı olan Menderes'in orduda iyi bir etki yaratmayan ilk müdahaleleri olduğu söylenebilir (Aydemir, 2000, s. 229). Emekli edilmeler, sevk edilmeler başka bir göreve atamalar derken 26 Haziran 1950 yılında Adnan Menderes'in ordunun harcamaları ile ilgili olarak Zafer Gazetesi'ndeki açıklaması

ise şu şekilde olmuştur: “Meselâ, ordumuzun muharip bünyesinde hiçbir şey kaybetmeden ve hatta onu derli toplu ve binaenaleyh onu daha dinamik surette takviye edecek mahiyette tedbir alarak esaslı tasarruflar sağlanabilmektedir”. Bu açıklamasıyla Menderes, orduyu büyük bir harcama ve gider kalemi olarak gördüğü ve bu yüzden ordunun masraflarının kısılarak bu şekilde tasarruf edileceğini dile getirmiştir (Zafer Gazetesi’nden aktaran Nalbant, 2019, s. 69).

Bunun dışında ordu karşısında aldığı tavırlardan birisi de, Menderes’in mesleği askerlik olan subaylara büyük ölçüde ihtiyaç olmadığını, ordunun Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D)’nde olduğu gibi yedek subaylarla yönetilebileceğini açıklaması olmuştur (Mazıcı, 2009, s. 556). Açıklamaya göre, Menderes’in bu müdahaleleri darbe korkusuyla yapmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Menderes’in ordu ile ilgili yapmış olduğu olumsuz hareketler ve söylemler, 1957 yılı sonlarına doğru siyasi havaya müdahale edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmış ve ihtilal düşüncesini doğurmuştur. Bir süre sonra “9 Subay Olayı” olayı yaşanmış, Samet Kuşçu isimli kurmay binbaşının 20 Aralık 1957 tarihinde gizli bir teşkilatın askeri müdahalede bulunacağını ihbar etmesi sonucunda dokuz subay tutuklanmıştır. Mahkeme altı ay sürmüş, soruşturma dâhilinde yeterli kanıt bulunamadığı için subaylar beraat etmiştir. Fakat Binbaşı Kuşçu “orduyu isyana teşvik etmek” suçundan dolayı iki yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, s. 3).

1.4. DP ile Din

Din ve iktidar arasında da bazı sorunlu ilişkiler mevcuttur. Bunların en başında, DP’nin iktidara gelir gelmez aldığı karar olan ezanın Arapça okutulmasıdır. Menderes Hükûmeti, Türkçe okutulan ezanın mecliste yeniden orijinal hali ile Arapça okutulmasını oy birliği ile kabul ettirmiş, okullarda da din dersini mecburi hale getirmiştir ve bunları hedeflerinin “Atatürk’ün başarılarını orijinal haliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek olduğunu” söylemiştir (Erarslan, 2015, s. 250). Bu olay, iki parti arasında gerginliğe yol açmıştır.

Menderes iktidara geldikten ve Başbakan olduktan sonra hükûmet programını okurken şu sözlere yer vermiştir:

“İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız... hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri suretle ittihaz etmek kararındayız (Dağlı ve Aktürk, 1988, s. 162’ den aktaran Nal, 2005, s. 147).”

Menderes, dinin siyasetle hiçbir ilgisi olmadığını dile getirmiş fakat 8 Temmuz 1960 tarihli “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” başlıklı raporda, DP’nin din istismarı ve ihtilalcilerin din konusuna bakışları şu şekilde açıklanmıştır:

“Düşük iktidarın şiarı olan [DP] yalancılık; riyakârlık, millet malını çalmak ve partizanlık yoluyla adaletsizlik ve zulüm yapmakla İslam Dini hiç bir suretle bağdaşamaz. Müslümanlığın esaslarından olan doğruluk ve adalet yani hakka riayet ve herkese eşit muamele yapmak Demokrat Parti Hükûmeti’nin başta gelen prensibidir. Binaenaleyh bundan sonra da herkes serbestçe Kuran’ını okuyacak,

Camiye gidecek ve ibadetini yapacaktır. Fakat din hiç bir suretle menfaate ve politikaya alet edilmeyecektir (CBA, 030 01 1 10 2, 1960*)."

27 Mayıs askeri darbesinin yaşanmasının sebeplerinden biri, Menderes'in din ile ilgili yapmış olduğu bazı söylemler ve değişikliklerdir. Yukarıdaki raporda da bundan açıkça söz edilmiş, din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

1.5. Sosyal Olaylar, Çalkantılar

Yaşananlardan sonra 27 Mayıs yavaş yavaş gelmeye başlamıştır. Olaylar, şiddetini artırarak devam etmiştir. Türk toplumundaki gerginlik derecesi ilk defa 1955 yılının Eylül ayında gerçekleşen ayaklanmalarda kendini göstermiştir. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında Ağustos-Eylül aylarında Kıbrıs'ın geleceği hakkında yapılan görüşmeler, basının desteği ile ateşlenen bir milliyetçi coşkuya neden olmuştur. Bu sırada Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yakınlarında bir bomba patlamış ve 6-7 Eylül'de İstanbul'da büyük bir ayaklanma yaşanmıştır. Gösteriler tamamıyla denetimden çıkmış ve önce Rumların işyerlerine karşı bir saldırıya, sonra da gecekondu ahalisinin ortada görünen servete karşı gerçekleştirdiği genel bir saldırıya dönüşmüştür. Olayların sonrasında hükümet İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiş, İçişleri Bakanı İsmail Namık Gedik, istifa etmek zorunda kalmıştır (Zürcher, 1995, s. 335-336).

Bu olaylara bağlı olarak öğrenci olayları baş göstermeye başlamıştır. İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından 28 Nisan'da büyük bir gösteri tertip edilmiş, olayın büyüklüğü sebebi ile polis müdahalesi yeterliği olmadığı için ordu birlikleri çağrılmıştır. Olaylarda bir öğrenci ölmüş ve 40 kişi de yaralanmıştır. Üniversitenin o zamanki rektörlük görevini yürüten Sıddık Sami Onar ise tartaklanmış, bunların üzerine hükümet, sıkıyönetim ilan etmiş ve üniversite tatil edilmiştir. Yayın yasağı getirilmiş, olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarılmaya başlanmıştır (Akşin, 2007, s. 293). Başgil (2014, s. 129-130.)'e göre, Onar, Cumhurbaşkanı Bayar'a bir tavsiyede bulunmuş; son derece ihtiyatlı hareket etmesini, özellikle gençliğe karşı sert tedbirlere başvurmamaya çok dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bayar ise, kesinlikle aynı görüşte olmadığını, yetkili makamların vazifesinin kışkırtanları cezalandırmak olduğunu dile getirmiştir.

Sokak olaylarının hız kazanarak arttığını gösteren ilk büyük kitlesel hareket, 5 Mayıs 1960'ta 555K olarak isimlendirilen gösteridir. Beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da, adıyla yapılan mitingde, büyük bir şaşkınlık ve kırgınlık ile gösteri yapanların arasına giren Menderes, bu sırada biraz hırpalanmıştır. DP iktidarı Menderes, memlekete yaptığı bunca hizmetten sonra, bir dönemin diktatörü olan CHP lideri İnönü'yü özgürlük havarisi olarak benimseyen, kendisine baskıcı, zorba diye haykıran, istifasını isteyen gençlere karşı serzenişte bulunmuş ve : "Öyleyse öldürün beni" diye sitemde bulunmuştur. 555K olayından sonra ise tedbirler iyice sıkılaştırılmıştır (Sunay, 2010, s. 7). Bu tedbirlerden biri de sokağa çıkma yasağı uygulamasıyla ilgilidir. Tercüman Gazetesi'nin 6 Mayıs 1960 yılında yaptığı haber ise şu şekildedir: "İstanbul'da gece sokağa çıkma yasağı 6 saate indirildi. Bu akşamdan itibaren yasak saatleri 22.00'dan sabah 04.00'a kadar sürecek. Bu saatler dışında içkisiz lokanta, gazino ve kahvehaneler devamlı açık kalabilecek. Ankara'da yasak saatleri haricinde sinema ve tiyatrolara da izin çıktı" (Tercüman, 1960). Yasaklar, yavaş yavaş gelmeye başlamıştır.

---

* 8 Temmuz 1960 Tarihli "27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?", CBA, 030 01 1 10 2. (Bu raporun müsvedde nüshasında raporun altında Tarık Asaf, Ali Çankaya ve Tefik Ersen isimleri bulunduğu içindir ki söz konusu raporun adı geçen üç kişi tarafından hazırlandığını söyleyebiliriz).

2. Darbe

27 Mayıs sabahı çok erken saatlerde radyolarda marşlar çalmaya başlamış ve Alparslan Türkeş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu duyurmuştur (Akgün, 2009, s. 408).

Alparslan Türkeş:

“Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadiyle Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketi Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaket ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır (CBA 030 01 40 236 18, 1960).”

Cemal Gürsel' in sunduğu teklif ile komitede, kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine önem verildi. Gürsel'in haricinde 37 üyeden oluşan heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı Kanun ile birlikte ilan edilmiştir. Cemal Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısı yapan yeni heyet aşağıda verilen kararları almıştır (Erdem, Duman ve Pehlivan, 2014, s. 82):

1. Kararların maddi durumu düzenlemek için alınması,
2. Hiçbir parti ayrımı yapmaksızın herkese eşit bir şekilde davranılması,
3. Parti faaliyetlerinin yasaklanarak tartışma ve çatışmalardan uzak durulması,
4. Özgürlükleri sınırlayan yasaların kaldırılması,
5. Yabancı devletler ile ilgili DP Hükûmeti tarafından alınan kararların yürürlükte tutulması,
6. Barışın dış siyaset ortamında temel prensip olarak kabul edilmesi.
7. Bu gelişmelerin ardından 1961 Anayasası hazırlanmış ve anayasanın başlangıcı ise aşağıdaki gibidir:

“Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak;

‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahım gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletim bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder (Resmi Gazete, 1961).”

27 Mayıs sonrasında Adnan Menderes, Celal Bayar ve hükûmet üyeleri ile DP yöneticileri tutuklanmıştır. Bayar ile Menderes tutuklandıkları ilk gün lavaboda karşılaşmış belki de ilk ve son olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Bayar, Menderes'e "Adnan bey, olan oldu. Bunun üzerinde durmayalım. Bundan sonraki takip edeceğimiz hareket

tarzı metin olmaktadır. Maddi ve manevi baskılara boyun eğmemektir. Hakikatleri açıkça ifade etmektir” demiş, buna karşılık olarak Menderes de, Cumhurbaşkanını “Tabii böyle olacak. Başka türlü yapamayız.” şeklinde cevaplamıştır. Daha fazla konuşmalarına asker izin vermemiş ve duruşmada yan yana olsalar dahi birbirleri ile konuşmamışlardır. Bunun dışında İçişleri Bakanı Namık Gedik gözaltındayken Harp Okulu’nun camından atlayarak intihar etmiştir (Beriş, 2022, s. 175-176). Yassıada Yüksek Adalet Divanı’nda gerçekleştirilen duruşmalar 14 Ekim 1960 günü başlamış, 15 Eylül 1961’de saat 15.20’de sona ermiştir. Bu sürede 203 oturum yapılmış, 19 dosya ele alınmış, 529 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir (Erkanlı, 1972, 117-118).

Zürcher (1995, s. 362)’e göre dört kişinin, yani Celal Bayar, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan’ın ölüm kararları oybirliği ile verilmiştir. Celal Bayar’ın ölüm cezası ise ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu sebebiyle hafifletilmiş, ancak Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de ve Menderes, başarısız bir intihar girişiminden sonra ertesi gün idam edilmişlerdir.

3. 27 Mayıs’tan 12 Mart’a

3.1. Siyasi Gelişmeler

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Cemal Gürsel devlet başkanı ve başbakan olmuş fakat asıl idare, darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi’nin elinde kalmıştır. 1961 yılında genel seçim yapılmış, CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü, 20 Kasım 1961 yılında Adalet Partisi (AP) ile ortak bir hükümet kurmuştur. Yapılan seçimin sonucunda ortaya çıkan bu tablo, darbeyi gerçekleştiren bazı askerler tarafından hoş karşılanmamıştır. 1965 yılında bir genel seçim daha yapılmış, AP büyük bir çoğunluk elde ederek iktidara gelmiştir (Turan, 2023, s. 95-97).

Yapılan 1965 genel seçimleri, sadece iktidara DP’nin mirasçısı olarak görülen AP’yi getirerek kuvvetli bir sağ iktidar yaratmamış, bunun yanında Türkiye İşçi Partisi (TİP) seçimlerde 15 milletvekili çıkararak sosyalistler ilk defa mecliste grup kurmuşlardır. TİP’in seçim sonucunda elde etmiş olduğu bu başarı, Türkiye’de sınıf mücadelesini ortaya çıkarmış ve sol-sosyalist fikirler kendilerine geniş bir özgürlük alanı bulmuştur (Başaran, 2017, s. 116).

Bu tarihten sonra Türkiye bazı değişikliklere sahne olmuştur. Köylerde toprak işgalleri, fabrikalarda ise grevler yapılmaya başlanmıştır. 1968 yılında Paris’ten esmeye başlayan sol rüzgârlar, üniversitelerde demokratik hak ve özgürlük mücadelesini daha da yükseltmiştir. Basın üzerinde olan baskılar kalkmış, örgütlenme özgürlüğü yaygınlaşmıştır. Sendikalı işçi sayısında artmalar olmaya başlamış, yargı ise daha bağımsız hale gelmiştir. Fakat hükümettekiler, ordunun tepesinde bulunanlar ve muhafazakâr kesim durumdan hiç de memnun kalmamışlardır. Süleyman Demirel’in “ Bu anayasa ile bu ülke yönetilmez” yakınmasında bulunmuştur (İstanbuluoğlu, 2018, s. 170-171).

Çavdar (2008, s. 185-186)’a göre, gençlik hareketleri, üniversitelerde boykotlar ve siyasal şiddet olarak da nitelendirilebilen olaylar baş göstermiştir. Öğrenciler, başta pek önemsenmese de üniversitelerin daha demokratik olması için Paris’teki eylemler gibi gösterilerini hız kesmeden devam ettirmişlerdir. Örneğin, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)’ndeki olayda bir öğrenci (Vedat Demircioğlu) hayatını kaybetmiş, böylece can kayıpları olmaya başlamıştır. Diğer bir öğrenci eylemi de, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Deniz Kuvvetlerine bağlı olan 6. Filo gemilerine karşı yapılan gösteri olmuştur. Bu gösteride öğrenciler, polis müdahalesine bile aldırış etmemiş, birkaç denizciyi döverek denize atmışlardır. Olaylar bununla sınırlı kalmamıştır. ABD Büyükelçisi Kommer 6 Ocak

1969 tarihinde, ODTÜ'yu ziyarete gitmiş ve orada öğrenciler önce Kommer'ın arabasını taşlamışlar sonrasında ise yakmışlardır. Olaylar gittikçe şiddetini daha da arttırarak devam etmiştir. 16 Şubat 1969'da ise, "Kanlı Pazar" adıyla bilinen olay meydana gelmiş, 6. Filo'nun ziyaretine yönelik bir gösteri yapılmıştır. Saatler önce miting alanına (Taksim Meydanı'na) gelen tutucu sağ militanlar, öncelikle namazlarını kılmışlar sonrasında ise ellerinde sopalarla gelecek olan işçi ve öğrencileri beklemeye koyulmuşlardır. Polis, Taksim'e doğru gelen gençleri küçük gruplar halinde meydana almış, fakat küçük gruplar orada tutucular tarafından sopalarla karşılanmıştır. Alan, o sırada tam bir savaş alanına dönmüştür. İstanbulluoğlu (2018, s. 171)'na göre, sokakların çatışma alanına döndüğü ve insanların hayatını kaybettiği bu olaylar sonrasında 1969 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerine bakıldığında, Demirel'in bir önceki seçimde aldığı % 52,9 oyun bu seçimde % 46,6 oya düştüğü görülmüştür.

3.2. Ekonomik Gelişmeler

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Demokrat Partili yıllarından kalan ekonomik krize bir çözüm üretmeye öncelik verilmiş ve bu konu ile ilgili olarak alınan en önemli karar Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması olmuştur. Bu teşkilatın ana görevi, bir plan çerçevesinde ekonominin akılcı bir şekilde işlemesidir. DPT, 91 Sayılı Yasa ile 30 Eylül 1960 yılında kurulmuş ve yeni bir kurum olarak Anayasa'nın 129. Maddesi'nde yerini almıştır. 1963 yılında ise Türkiye, ithal ikameci model ilkesi çerçevesinde hızlı sanayileşme hedefini amaçlamış ve planlı ekonomi sistemine geçmiştir (Ahmad, 1995, s. 186-187).

Demirel döneminde ekonominin canlanmaya ve genişlemeye başladığı görülmüştür. Fakat bu sürekli artan fiyatlar ve enflasyona karşılık bir canlanma ve genişleme olmuştur. Bundan sonra asıl vurgu, sanayi ve yerli sermaye ile işbirliği içinde yabancı yatırım üzerine yapılmıştır. Bunun için hükümet, sanayileşme maliyetini düşük seviyede tutmak ve yatırımcıya iyi bir kar marjını sağlamak amacıyla düşük ücret prensibini korumuştur. Fakat militanlığı ve siyasi bilinci artan işçi sınıfı açısından bu prensip, özellikle sosyal adalet kavramı ile bağdaştırılamazdı. Ekonomi, Demirel'in şansına Avrupa'ya göç ile geçici bir çıkış bulan ve sürekli büyümeye devam eden işgücünü emecek kadar hızlı bir şekilde büyümüyordu. Mehmet Ali Aybar'a göre, 1968 yılından beri ekonomi gerilemiş ve bu gerilemenin yıl boyunca da devam etmesi beklenmektedir. Bu yüzden de 1969 yılının yoğun bir kriz yılı olması kaçınılmazdır. Türkiye, 1954-1957 yılları arasında olduğu gibi ekonomik bir gerileme dönemine girmiştir (Ahmad, 2010, s. 252).

Fakat iyi giden bu süreç fazla uzun sürmemiştir. Dışa bağımlı bir şekilde sürdürülen ekonomik politikalar, 1970'lerin başında beklenildiği gibi çökmüştür. İş için Almanya'ya giden ve orada çalışan kişileri Almanya artık ülkelerine geri göndermek için yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Çünkü Almanya'da da işsizlik artmaya başlamış bu yüzden de yaptırımlar uygulayarak bu şekilde önlemini almaya çalışmıştır. Hal böyle olunca, giden işçiler dönmeye başlayınca yurtdışından gelen döviz bitmiş ve bu dövize bağımlı hale gelen Türkiye, zor günler geçirmeye başlamıştır. Bütün bunların dışında bir yandan tüketim arzusunun artması diğer yandan ise fiyatların ve enflasyonun yükselmesi, hem ekonomiyi hem de gelir-gider arasındaki dengeyi bozmuştur. Büyük şirketler, tüketim ihtiyacına bağlı olarak yabancı sermaye ortaklıkları gelişmiş fakat bu rekabet ortamına daha fazla dayanamayan yerli girişimler ise iflas etmiştir (Topkaya, 2015, s. 18). Çavdar (2008, s. 163)' a göre, her türlü tedbire rağmen, fiyatların artmaya devam etmesi ve pahalılığın önüne geçilememesi büyük bir ekonomik sorunun olduğunu göstermeye başlamıştır. Büyük kitleler pahalılıktan şikayet etmekte başlamış hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Bir yandan ekonomik sıkıntılar diğer yandan silahların patlaması ordunun harekete geçeceğini işaret etmişti.

3.3. Ordu İle İlişkiler

Demirel, ilk başta hem parlamentonun üstünlüğünü hem de milli iradeyi yeniden sağlamayı amaçlamıştır. Fakat Türk siyasal yaşamı incelediğinde ordunun etkisinin fazla olduğu ve hiç azalmadığı, hatta ordunun siyasallaştığı ve darbeci eğilimlerde bulunduğu açıkça görülmüştür. Demirel, orduya AP iktidarlarının güvenilirliğini ispatlama çabası içerisine girmiştir. Bunun nedeni ise, kendisini iç işlerinde serbest bırakıp, siyasal iktidarın denetim ve gözetiminden uzak rahatça hareket etmesidir. Bu tutum bazen başarısız olsa da genel olarak AP, uzlaşmacı bir tavır takınmıştır (Cizre, 1993, s. 87-88).

Ordunun içinde bulunan Kurmay Albay Talat Aydemir (1917-1964), Kore’de görevli olduğu için hem 1960 askeri darbesinde bulunamamış hem de Milli Güvenlik Kurulu (MBK)’nda yer alamamıştır. Fakat Türkiye’ye döndükten sonra MBK tarafından Harp Okulu komutanlığına atanmıştır. Aydemir bu görevindeyken askeri bir isyan hazırlığı içerisinde olduğu söylenmiş bu yüzden de 22 Şubat 1962 tarihinde eyleme geçtiği öne sürülerek ordudan çıkarılmıştır. Aydemir, 20-21 Mayıs 1963’te ikinci bir askeri ayaklanmaya daha kalkışmış fakat bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olayın sonunda ise yanında bulunanlarla birlikte tutuklanmış, askeri mahkemede yargılanmıştır. Darbe girişiminin önderi olan Kurmay Albay Talat Aydemir ile 6 arkadaşı yapılan yargılamaalarda ölüm cezasına çarptırılmışlardır. 1962 ve 1963 yıllarında yaşanan askeri ayaklanmaları bastırdıktan sonra yüksek komuta konseyi daha da güçlenmiş, bu da askeri kurulun düzenini sağlama ve koruma hareketi olarak algılanmıştır (Özdemir, 1997, s. 213-214).

Cizre (1993, s. 74-75)’ye göre, eskiden Genel Kurmay Başkanlığı görevini yürüten Orgeneral Cevdet Sunay, Aydemir askeri isyanını durdurmuş ve sivil siyasetin üstünlüğüne öncelik vermiştir. Cemal Gürsel hastalanmış ve 27 Mart 1966 yılında Sunay, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel, seçildiği gün Sunay’a kendisinin yerine kimin Genelkurmay Başkanı olması gerektiğini sormuş ve bunun üzerine Cemal Tural’ı yerine getirmiştir. Böylece Demirel, bu üçünün uyum içerisinde çalışacağı sinyallerini de almış ve bu Cumhurbaşkanlığı seçimi konusu da ordunun hiçbir baskı ve zorlaması olmadan çözüme kavuşmuştur.

“9 Martçılar” olayı da 12 Mart 1971’e giderken bahsedilmesi gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu girişimin “9 Martçılar” şeklinde anılmasının sebebi, 9 Mart 1971 akşamı Hava Kuvvetleri Karargâhında yapılan bir toplantıdan dolayıdır. Amaçları, seçilmiş hükûmete karşı bir kalkışma ve ülkede yaşanan huzursuzlukların ve siyasi gerilimin bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Fakat bu girişim Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından engellenmiştir (Bozkurt, 2018, s. 219). 9 Mart olayı sonrasında üst makamların yönlendirmeleri ile biraz olsun yumuşamıştır. Bu yumuşama aslında ordu içinde bulunanların ortak iradelerinin bir göstergesidir. Her ne kadar değişiklik istelerse de bir müdahalede bulunmak istememişlerdir (Kayalı, 1994, s. 185).

3.4. AP ile Din

Kısaca Demirel’in din konusundaki eğilimlerine bakılacak olursa, Demirel’in de Menderes gibi “dinsel motif” lerden yararlandığı görülmüştür. Öyle ki Menderes, “dinsiz” CHP’ye karşı ezanın Arapça okunmasını yeniden uygulamıştı. Buna karşın Demirel de “imamlara maaş bağlayarak” toplumun dinsel değerlerine ve duygularına prim vermişti. Böylelikle gönüllü bir şekilde yapılması gereken imamlık cazip meslek haline gelmiş oldu (Turan, 2023, s. 95-97).

Zürcher’e (1995, s. 374)’e göre, 1969 yılında Prof. Dr. Necmettin Erbakan Odalar Birliği Başkanı seçilmiştir. Erbakan, AP’yi yabancı sermayeye bağımlı olmakla suçlayan

işadamlarının sözcülüğünü yaptığı konuşmada, kendisinin de mensubu olduğu AP'yi Siyonistlerin ve Masonların kuklası olmakla suçlamış ve AP'nin dine, İslam'a sırt çevirdiğini dile getirmiştir. Aynı sene içerisinde de AP'den ayrılmıştır. Fakat Kayalı (1994, s. 143)'ya göre, AP'nin din konusundaki düşünceleri 27 Mayısçılarla örtüşmektedir. Çünkü Necmettin Erbakan, Konya'dan aday olmak istemiş ve bu isteği reddedilmiştir. Bu yüzden de AP dinsel açıdan şaibe altında kalmak ve parti içerisinde laikliğe karşıt olan fikirleri barındırmak istememiştir.

Bunların yanı sıra ekonomik sıkıntıların önüne geçmek ve belli bir plan çerçevesinde ekonomiyi yönetmek için kurulan DPT'nin başına 1965-1969 yılları arasında Turgut Özal getirilmiştir. Özal, İslamcı muhafazakâr ve cemaatlere yakınlığı ile bilinmektedir. İlhan Selçuk bu konu hakkında Cumhuriyet Gazetesi'nde bir yazı yazmış ve muhafazakâr kesimin devletin her yerine yayıldığı ve bir değişimin yaşandığını vurgulamıştır. Bu konu ile ilgili Selçuk'un yazısı ise şu şekildedir (Arslan, 2020, s. 120):

“Diyebiliriz ki dünden bugüne takunyacılığın itibarı artmış, eskiden daha çok hamamlarda, apdesthanelerde iş gören takunyalılar bugün devlet dairelerinde, iktisadi devlet kuruluşlarında, milli eğitimde, ticaret odalarında gezinir olmuşlardır. Şimdi devletin hangi sektörüne varsanız takunya seslerini duymak mümkündür. Evet, bu sesler, Atatürk'ün laik Türkiye'sinde devlet koridorlarında duyulmaktadır. Takunya modası çağımız Türkiye'sinde moda haline getirenlerin ön saflarında profesörler, mühendisler, doktorlar, tanınmış iş adamları da bulunmaktadır. Çoğu Avrupa'da, Amerika'da eğitim görmüş bu muteber kişiler, takunyanın erdemini şiddetle savunmaktadırlar. Apteshanede takunya geleneği, çok partili rejim dönüşümünde giderek politikada takunya imajını yaratmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1969).”

4. 12 Mart 1971 ve Sonrası

1965 yılında AP iktidara gelmiş 1969 yılına kadar faaliyetlerini genel olarak güzel bir şekilde sürdürmüştür. Fakat 1968'den sonra yaşanan gerek çatışmalar, öğrenci hareketleri, boykotlar, grevler olsun gerekse başlarda iyi giden fakat 1970'de başlayan ekonomik sıkıntılar olsun hepsi ordunun hükûmete müdahale edilmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç Başbakan'a 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtıra vermiştir. Verilen 12 Mart muhtırası şu şekildedir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1971, s. 236):

1. *Parlâmento ve hükûmet süregelen tutum, görev ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik 'huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedefverdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike üçüne düşürülmüştür.*
2. *Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin 'bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurullar içinde teşkili zaruri görülmektedir.*
3. *Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.*

Zürcher (1995, s. 375-376)' e göre, verilen bu muhtıra, “anarşi” yi sona erdirecek bunun yanında da reformları “Atatürkçü bir görüşle” uygulayacak hem güçlü hem de

inandırıcı bir hükûmetin kurulmasını istemekteydi. Eğer bu talepler karşılanmaz ise ordu “anayasal görevini yerine getirecek” ve “iktidara el koyacaktı”. Muhtıraya karşı Demirel istifa etmiş, İnönü ise ordunun siyasete karışmasından dolayı orduyu kınamıştır. Fakat kısa bir süre sonra daha uzlaşmacı bir tavır takındıkları görülmüştür. Demirel, partisine sakin olması gerektiğini söylerken ve “bekle ve gör” tavrını benimserken, İnönü ise generaller tarafından atanan ve CHP’nin sağ kanat mensubu olan Nihat Erim’in olacağı belli olur olmaz Erim’i destekleyeceğini belirtmiştir. İnönü’nün bu söylemi karşısında Ecevit de genel sekreterlikten istifa etmiştir.

Karavelioğlu (2007, s. 226-227)’ na göre, o günlere ait haberlerden bazıları şu şekildedir:

1. 4 Mart’ta Orgeneral Tağmaç, 300 subayla görüşüldüğünü ve gerekenin yapılacağını belirten bir ifade kullanmıştır. Aynı güne ait bir başka manşet ise “Başbakan için soruşturma istenecek!” şeklindedir.
2. 6 Mart’ta “Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)’nde bir çatışma meydana gelmiş ve bu çatışmada bir öğrenci ölmüş, bir güvenlik görevlisi de komaya girmiştir.
3. 9 Mart’ta, (AP)’nin içerisinde karşı bir hareket belirlediğine dair haber çıkmıştır.
4. 13 Mart’ta Türk ordusunun idareyi ele geçirmede kararlı olduğu ve komutanların muhtıra verdiği, Demirel’in ise istifa ettiği belirtilmiştir.
5. 16 Mart’ta Sunay: “Ordu görevini yerine getirdi, eski politik oyunlardan medet ummak davranışların en kötüsüdür, Demirel’e çekilmesini telkin ettim ” söyleminde bulunmuş, İnönü, “Bir Meclis’e askeri bir kıta gibi şunu şöyle yap bunu böyle yapacaksın demeye imkân yoktur” demiştir.
6. 17 Mart’taki haber ise, subaylardan birçoğunun başka görevlere atandığı, 9 general ve amiralin emekliye ayrıldıklarına yer vermiştir.

12 Mart muhtırası sonrasında CHP’den istifa eden Nihat Erim Başbakanlık görevine getirilmiştir. Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay yapmış olduğu bu tercihten dolayı yurdun farklı yerlerinden tebrik telgrafları almıştır. Sunay, Silahlı Kuvvetlerin 12 Mart muhtırasında belirttiği gibi güçlü, yeni ve her açıdan güvenilir bir Bakanlar Kurulu’nun kurulmasını ve bu kurulun partiler üstü bir anlayış ve demokratik kurallar içinde hareket etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra milli kalkınmanın hızlı bir şekilde ilerlemesi ve emniyet ve asayişin acilen ele alınabilmesi için; siyasi partilerin, TBMM’nin, Meclis dışı muhalefetin, Anayasal kuruluşların, gençlerin ve işçilerin yani bütün vatandaşların, bu yeni dönemde milli yararlarımız adına olumlu konuşmalar yapmalarını ve bununla birlikte yapıcı davranışlarda bulunmalarını istemiştir. Kurulan yeni hükûmetin çalışmalarına işbirliği içerisinde her zaman yardımcı ve destekçi olmalarını rica etmiştir. Yapmış olduğu bu açıklama ile hem asayişin kısa sürede temin edilmesi hem de hükûmetin desteklenmesi amaçlanmıştır (Salep, 2017, s. 424).

İnönü, I. Erim Hükûmeti ile ilgili görüşlerini mecliste şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu hükûmet bir koalisyon hükûmeti değildir. Hiçbir parti, koalisyon ortağı olarak hükûmete katılmamıştır. Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak bunun gibi bir koalisyona dâhil değiliz, koalisyonda değiliz. Bu hükûmet, bütün icraatından kendisi mesuldür. Hiçbir parti, buna üye vermiş olan partilerin hiçbirisi hükûmetin sorumluluğuna katılmış değildir. Hükûmet, Meclisin tam bir denetimi altındadır. Her güvenoyunu Meclisin rızası ile alacaktır ve güvenoyu neticesine göre vazifesine devam edip muvaffak olacaktır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1971, s. 410).”

İnönü, Nihat Erim Hükûmeti'ni destekleyeceğini açıklasa da üye vermiş olsa da hiçbir şekilde sorumluluk altında olmadıklarını, yapacakları işten dolayı sadece Hükûmetin sorumlu olacağını belirtmiştir.

Akşin (2007, s. 302-303)'e göre, yukarıda da belirtildiği üzere İnönü'nün Erim'i desteklemesi bunun üzerine Ecevit'in genel sekreterlikten istifa etmesine neden olmuştu. 5 Mayıs 1972 yılında yani muhtıradan bir yıl sonra yapılan 5. Olağanüstü Kurultay'da İnönü "ya o ya ben" diyerek bir çıkışta bulunmuş fakat parti Ecevit'i seçmiştir. Bunun sonucunda İnönü, 33 yıldır sürdürmüş olduğu genel başkanlık görevinden istifa etmiş, Ecevit ise 14 Mayıs tarihinde CHP'nin genel başkanı olarak seçilmiştir.

Başbakan Erim, göreve geldikten kısa bir süre sonra askerî idarenin istek ve baskıları altında üniversite özerkliğinin sınırlandırılması ve TRT özerkliğinin kaldırılması gibi uygulamaları kabul etmek durumunda kalmıştır. AP'nin çoğunlukta olduğu Parlamento'dan askerlerin istekleri olan düzenlenmeleri geçiremeyen Erim, Demirel ile yaşadığı uyuşmazlık neticesinde 11 bakanın istifası ile birlikte Başbakanlıktan ayrılmıştır. Erim, yeniden görev almak istememiş, fakat 1971'in Aralık ayında Sunay ve ordu üst kademesinin ısrarları ile birlikte yine hükûmet kurmuştur. Erim, ikinci hükûmeti zamanında AP Genel Başkanı olan Süleyman Demirel başta olmak üzere siyasi liderlerle temas hâlinde kalarak sorunların çözüme ulaşabileceğini savunmuş, fakat bu düşüncesi askerler tarafından hoş görülmemiştir. Erim, İnönü ve CHP ile sıkıyönetimin uzatılması hususunda uyuşmazlıklar yaşamış, TBMM'den hükûmetin gücünü artırmak adına da "olağanüstü yetkiler" istemiştir. Bu hususta hem Millî Güvenlik Kurulu'ndan hem de Cumhurbaşkanı Sunay'dan destek alan Erim'in "hükûmete kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi", "siyasi tartışmaların ve seçim propagandası niteliğindeki faaliyetlerin geçici süreyle durdurulması", "reformların yapılması için anayasada gereken değişikliklerin yapılması" gibi istekleri TBMM'de yer alan partiler tarafından kabul edilmemiştir. Yaşanan bu gelişmeden sonra Erim ise, 17 Nisan 1972'de Başbakanlık görevinden istifa etmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, s. 5).

Sonrasında sık sık yaşanan hükûmet değişikliği bunun yanı sıra ekonomik sıkıntıların devam etmesi, öğrenci hareketleri, kavga, çatışma ve şiddet olaylarının üst düzeylere çıkması ve pek çok kişinin ölmesi gibi sebeplerden dolayı üst üste yaşanan darbelerin arkasından Türkiye'de, 12 Eylül 1980 yılında bir askeri darbe daha meydana gelmiştir.

5. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana tek parti olarak yönetimde olan CHP, 1945** yılında çok partili hayata geçişle birlikte muhalefet olarak ortaya çıkan DP karşısında daha fazla varlık gösteremedi ve 1950 yılında iktidarı, güçlü rakibi DP'ye bıraktı. Böylece iki parti arasında büyük bir güç savaşı başlamış oldu. Başlangıçta halkın büyük kısmının desteğini alan DP; ekonomik sorunlar, öğrenci hareketleri, ordu ile arasındaki uyuşmazlıklar gibi birtakım nedenlerden dolayı bir süre sonra "baskıcı", "anti-demokratik", "din üzerinden insanların duygularıyla oynayan" bir parti konumuna geldi. Siyasetin; medya, ordu, muhalefet ve öğrenciler ile yaşadığı bütün sorunlar sonucunda bir askeri darbe yaşandı. Peki, darbe neydi? Darbe, ülkede yaşanan sıkıntıların, huzursuzluğun giderilmesi için yapılan ve meşru olmayan hareketti. 27 Mayıs darbesini de 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yapmıştı. Bu yüzden 27 Mayıs'ta yaşanan bu olayı askeri darbe olarak nitelendirebiliriz. Yaşanan bu olaylar sadece yönetimi değil, bireylerin sosyal hayatlarını da etkilemiştir. Sosyal hayattaki dengeler bir anda allak bullak olmuştur. Bütün bunların sonucunda diyebiliriz ki; 27 Mayıs askeri darbesi

** Çok partili hayata geçiş, 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ile olmuştur; fakat bu zamana kadar genellikle çok partili hayata geçiş, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin güçlü bir muhalefet olması ve büyük ses getirmesinden dolayı 1946 diye bilinir.

demokrasi sınavından geçememiş hatta ilerleyen zamanlarda 12 Mart 1971 muhtırasının yolunu açmıştır. Bu muhtıra ile Demirel Hükûmeti istifa etmiş, Nihat Erim yeni bir hükûmet kurmakla görevlendirilmiştir. Siyasi hayata çeki düzen vermek amacı ile verilen bu muhtıranın da herhangi bir etkisi olmamış, bir düzenin geldiği görülmemiş ki 12 Eylül tarihinde bir askeri darbe daha yaşanmıştır.

Hem 1960 askeri darbesi hem de 1971 muhtırası, Türkiye açısından önemli bir yere sahiptir, çünkü her iki olay da Türkiye'nin siyasi düzenini etkilemiştir. 1960 ve 1971 dönemine bakıldığında aslında ikisi de içsel düzenin sağlanması amacı ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılmış ve siyasi ve ekonomik gelişmeler, hükümetlerin ordu ile ilişkileri ve dine bakış açıları müdahalelerin yapılması konusunda etkili rol oynamıştır. Fakat 1960 askeri darbesi tam bir müdahale iken, 1971 muhtırasında sadece hükûmete karşı bir baskı söz konusu olmuştur. Sıkıntıların giderilmediği takdirde müdahale edileceği konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Muhtıradaki durumu düzeltmek için bir şans verilirken darbeye ise bu durum söz konusu değildir. 1960 darbesinde hükûmet tamamen devrilmişken, 1971 muhtırasında ise, hükûmet istifaya zorlanmıştır. Bu yüzden muhtıra, darbenin yanında çok daha esnek, yumuşak kalmaktadır. 1971 muhtırasına giden süreç incelendiğinde, Demirel'in döneminde ekonominin iyi gittiği zamanların yaşandığı bunun yanı sıra ordu ile ilişkilerinde de uçları yaşamadığı ve daha ılımlı bir şekilde hareket ettiği görülmüştür. Belki de bu kadar ılımlı olmasının sebebi, 27 Mayıs 1960'ta yaşanan askeri darbe ve sonuçlarını kendi gözleriyle görmüş olmasıdır. Yaşanan bu müdahaleler demokrasiyi olumsuz etkileyerek toplumda güvenin azalmasına ve siyasi katılımın ise sınırlanmasına sebep olmuştur.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Y. Alogan (Çev.), İstanbul: Sarmal.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, A. Fethi (Çev.), 4.Baskı, İstanbul: Hil.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix.
- Akgün, S. K. (2009). Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara Yolu Dergisi*, 11 (43), s.407-454.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Arslan, H.T. (2020). *Türkiye'de Askeri Müdahale Dönemlerinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Atatürk Ansiklopedisi, Nihat Erim (1911-1980), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nihat-erim-1911-1980/?pdf=5440> 16.11.2023.
- Atatürk Ansiklopedisi, 27 Mayıs 1960 Darbesi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/?pdf=5463> 25.12.2023.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, 7.Baskı, İstanbul: Remzi.
- Başaran, D. (2017). *12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi*, B. Karagöz Yerdelen (Ed.), Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler içinde, 15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, (s.112-131), Giresun Üniversitesi: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

- Başgil, A. F. (2014). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 6.Baskı, İstanbul: Yağmur.
- Beriş, H. E. (2022). *Milli İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe: 27 Mayıs 1960*, Ankara: TBMM Yayınları.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, 13.Baskı, Ankara: İmge.
- Bozkurt, Ö. (2018). Anılarda 12 Mart Muhtırası: Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), s.209-243.
- CBA, 030 01 40 236 18, 27.05.1960.
- CBA, 030 01 1 10 2, 08.07.1960.
- Cizre, Ü. (1993). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilap Anatomisi*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim.
- Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1959.
- Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1969.”
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1950'den Günümüze*, 4. Baskı, Ankara: İmge.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eraslan, C. (2015). *1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler*, C. Eraslan (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II içinde, 4.Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Erdem, B., Duman, S. ve Pehlivan, P. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, (https://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU 13.12.2023).
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar.. Sorunlar... Sorumlular...* İstanbul: Baha.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4.Baskı, Ankara: İmge.
- İstanbul'da gece sokağa çıkma yasağı 6 saate indirildi (1960, 6 Mayıs). *Tercüman*, (http://www.uzumbaba.com/belgeseller/tarihi_gazeteler/1955-1960/tarihi_gazeteler_1955-1960.htm 09.10.2019).
- İstanbulluoğlu, B. (2018). *MAT: Osmanlıdan Günümüze Şehzade Savaşları, Ayaklanmalar ve Cumhuriyet Dönemi Darbeleri*, Bursa: Ekin.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, 1.Baskı, İstanbul: Gürer.
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim.
- Mazıcı, N. (2009), *27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt:2, 6.Baskı, İstanbul, İletişim.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1971). Dönem:3 Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:70, Oturum:1, 12.03.1971.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1971). Dönem:3, Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:81, Oturum:1, 05.04.1971.
- Nal, S. (2005), Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (3), s.137-171.
- Nalbant, T. (2019), *Demokrat Parti Dönemi'nde Ordu-İktidar İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özdemir, H. (1997), *Siyasal Tarih:1960-1980*, S. Akşin (Yay. Yön.), Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye: 1908-1980 içinde, İstanbul: Cem.
- Özön, M. N. (1988), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 4.Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Salep, M. (2017). Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler (1971-1973), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), s.422-435.
- Sunay, C. (2010). 27 Mayıs Ne idi?, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 101, s.5-15.
- Tokgöz, E. (2015). *1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler*, C. Eraslan (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II içinde, 4.Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Topkaya, M. (2015). *12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Romanına Yansımaları*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, A. (2023). *Darbe Arası Türkiye*, 2.Baskı, Ankara: Yason.
- Türk Dil Kurumu, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 26.09.2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun (1960). Sayı: 10491, Nu. 7468, s.728.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961, 31 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 10816).

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (Çev.), 1.Baskı, İstanbul: İletişim.

1961 Anayasası'nın Türk Kamu Yönetimine Etkilerinin Devlet Memurluğu Kavramı Üzerinden İncelenmesi

(Analysis of the Impact of the 1961 Constitution on the Turkish Public Administration in the Context of the Public Service Concept)

Alper KARADEMİR^a , Nafiz TOK^b

^a Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
alperkarademir@aksaray.edu.tr

^b Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi
ntok@ohu.edu.tr

Öz

Günümüzde kamu personel rejimi ile ilgili yapılan tartışmaların medyada, siyasette, bürokraside kısacası hemen her mecrada artan bir ivmeyle sürdürüldüğünü görmekteyiz. Uzun yıllardır siyasetçiler bu konu ile ilgili reformist bir bakış açısıyla köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Süregelen bu tartışmaların yanında bununla ilgili çeşitli raporlar ve karar tasarımları da kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Kamuoyunda yapılan tartışmaları daha iyi anlayabilmek ve bilimsel bir düzlemde yürütmek için, daha ötesi mevcut mevzuatın eleştirisinde objektifliği sağlayabilmek için yürürlükte bulunan 1965 Tarihli 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun ruhunu, dönemin koşullarını da göz önünde bulundurarak anlaşılması gerektiği kanısındayız. Bu noktadan hareketle söz konusu bu dönem tarihsel ve felsefi bir bakış açısıyla irdelenecektir. Bu çalışma özü itibarıyla 27 Mayıs İhtilalinin ürünü olmasına rağmen literatürde özgürlükçü ve sosyal yönü ağır basan bir Anayasa olarak nitelenen 1961 Anayasası'nın getirilerinin Türk Kamu Personel Rejimi üzerine yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk olarak, çalışmamızda yukarıda sözü edilen özgürlükçü ve sosyal anlayışın Türk Kamu Yönetiminin temel taşlarından birisini oluşturan kamu personeli ile ilgili mevzuatın şekillendirilmesinde etkili olup olmadığı hususu tartışılacaktır. Sonrasında yine çalışmanın amacına yönelik olarak, öncelikle 1960 İhtilali'nin vuku bulmasına neden olan faktörler incelenecek olup ardından 61 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önce ve sonrasında yürürlükte bulunan kamu personeli ile ilgili mevzuat ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Personel Rejimi, Memur, Anayasa

Makale türü: İnceleme

Abstract

Nowadays, we can see that the debate on the civil service system is gaining momentum in the media, in the political arena and in the bureaucracies - in other words, on virtually all the channels. For many years, politicians have been advocating the need for radical changes from a reformist perspective. In addition to these ongoing discussions, various reports and draft decisions have been presented to the public. In order to better understand the public debates and to conduct them on a scientific level, and also to ensure objectivity in the criticism of the current legislation, we believe that the spirit of the Civil Servants Law No. 657 of 1965, which is in force, should be understood by taking into account the conditions of the period. From this point of view, this period will be analysed from a historical and philosophical perspective. The aim of this study is to examine the impact of the 1961 Constitution, which is described in the literature as a liberal and social constitution, on the Turkish civil service system, although it is essentially the product of the May 27 Revolution. The main purpose of our study is to discuss whether the aforementioned libertarian and social understanding is effective in shaping the legislation on public personnel, which is one of the cornerstones of the Turkish public administration. In order to achieve this goal, we first analyse the factors that led to the 1960 revolution and then discuss the legislation on public personnel in force before and after the adoption of the 1961 Constitution.

Keywords: Public Personnel Regime, Civil Servant, Constitution

Paper type: Review

Başvuru/Received: 20.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023 , iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %14

Atf/Citation: Karademir, A., Tok, N. (2023). 1961 Anayasası'nın Türk Kamu Yönetimine Etkilerinin Devlet Memurluğu Kavramı Üzerinden İncelenmesi, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 65-77.

Giriş

Genel tanımıyla anayasa, bir devletin yapısını, devletin örgütlenişini ve bu örgütlerin işleyiş ve kurallarını gösteren, ülke üzerindeki egemenlik haklarının kullanım yetkisinin içeriğinde belirtildiği şekliyle devlete verildiğini gösteren, kişilerin hak ve yükümlülüklerinin belirlendiği üstün hukuk kurallarından müteşekkil bir çeşit toplumsal sözleşme olarak tanımlamamız mümkündür. Çağdaş demokratik ülkelerde anayasalar iktidarın sınırlandırılması, özgürlük, eşitlik ve adalet uğruna verilen uzun mücadeleler sonucu kazanılmış hakların, temel değerlerin ve toplumların ortak ideallerinin somutlaştığı belgelerdir(Teziç,2008:2). Literatürde yer alan bazı görüşlere göre, anayasa kavramının kökenlerinin M.Ö. 3. Yüzyıla, Aristo ve diğer Yunan düşünürlerinin iktidarın nasıl bölüşüleceğine ilişkin görüşlerine istinaden Antik Yunan düşüncesinde bulunduğu iddia edilmektedir. Buna göre Anayasa kavramının tarihsel evrimine dair önemli izler, Antik Yunan'da, özellikle de "polis" adı verilen şehir devletlerinde bulunmaktadır. Bu şehir devletlerinde, toplumun politik ve hukuki düzenini belirleyen temel kurallar ve normlar, yazılı olmasa da varlığını sürdürmüştür. Antik Yunan'da, özellikle Atina'da, demokratik uygulamalar, birey hakları ve katılımcı yönetim anlayışı, anayasa düşüncesinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur(Keskin, 2021).

Atina'da demokrasi, vatandaşların siyasal süreçlere katılımını teşvik eden bir yapıya sahipti. Toplumun temel normları, genellikle yazılı olmasa da, politik uygulamalarda ve hukuki düzenlemelerde etkili bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bu durum, Antik Yunan toplumunda anayasa benzeri bir düzenlemenin mevcut olduğunu göstermektedir. Roma Cumhuriyeti'nde ise "Res Publica" kavramı etrafında şekillenen bir anayasa anlayışı bulunmaktaydı (Küçük, 2017). Roma'da, hukuk sistemi ve Senato'nun aldığı kararlar, toplum düzeninin belirlendiği temel unsurları içeren hukuk normlarından oluşmuştur. Roma'da anayasa, yazılı ve yazısız kuralların birlikte bulunduğu üstün hukuk normları olarak, devletin işleyişini, vatandaşların haklarını ve sosyal yapıyı düzenlemekteydi. Her ne kadar antik dönemdeki anayasa anlayışı günümüzdeki karmaşık anayasal düzenlemelerden farklı olsa da, bu erken dönem anayasaları, temel hak ve özgürlükleri, yönetim şekillerini düzenleyen ilk adımları temsil etmiştir. Bu tarihsel evrim, günümüzdeki anayasa kavramının temelini atmış ve modern anayasaların oluşturulmasında etkili olmuştur.

Öte yandan literatürde; Antik Yunan'da yer alan ve toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların günümüz anayasacılık ilkeleriyle tam olarak uyumlu olmadığından hareketle, anayasa kavramını tam olarak karşılamadığını ileri süren bir görüş de kabul edilmektedir. Nitekim, bu görüşü destekleyen Sartori (1962) Aristo'nun "politea" kavramının anayasa olarak çevrildiği, ancak bunun hatalı bir çeviri olduğu iddiasıyla anayasa kavramının aslında "Garantisme" olarak algılanmasını ve iktidar gücünün bölünmesinden ziyade sınırlandırılmasına ve bireyin hak ve özgürlüklerinin garanti alınmasına istinaden Anayasacılık anlayışının köklerinin Aristo'da aramanın beyhudeliğini iddia etmiştir [(Turhan, 1994),(Coşgun, 2008)]. Bu görüşe göre bugünkü anlamda anayasa kavramı sanıldığı kadar eski bir kavram değildir. Modern anlamda ilk kez Anayasa kavramı 1700'lerin sonlarında ortaya çıkmıştır bu bağlamda yeryüzündeki ilk anayasa olarak 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nı ve akabinde ikinci anayasa olarak 1791 Fransız Anayasası'nı modern anayasa olarak kabul edebiliriz.

Türkiye'de ise, ilk anayasamız Kanun-u Esasi'nin 1876 yılında yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda anayasacılık faaliyetine diğer batılı ülkelere nazaran daha geç bir

tarihte başladığı söylenebilir. Türkiye'nin siyasi evrimini anlamak, bir yandan hukuki temellerini kavramak, diğer yandan da devletin yönetim yapısının evrimini takip etmek açısından Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin anayasacılık faaliyetleri kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye'nin anayasal gelişimi, özellikle 1876 yılından itibaren gerçekleştirilen çeşitli anayasal düzenlemelerle şekillenmiştir. Türk siyasi tarihinde hukukun rolü, devletin işleyişi ve temel yönetim prensiplerinin belirlenmesinde önemli bir etken olarak öne çıkmıştır (Akgündüz 1986:60). Anayasacılık perspektifinden bakıldığında, Türkiye'de anayasa hukuku tarihi, süreklilik arz etmese de devletin temel yönetim ilkelerini ve hukuki çerçevesini anlamak adına hayati bir evrime işaret etmektedir. Türkiye'nin anayasal evriminin temelinde, devlet otoritesinin sınırlanması ve temel hak ve özgürlüklerin korunması anlayışının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren başlayan anayasal gelişmeler içinde, öncülük eden belgelerden biri olan 1808 tarihli Sened-i İttifak, bu evrimin temelini atmıştır (Gözler 2000: 2).

Türkiye'de demokratik gelişmelerle anayasal evrim ve modernleşme tarihi birbirinden ayrılamaz bir şekilde ele alınmalıdır (Çimen vd. 2019: 128-129). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan bu gelişmeler, günümüze kadar devam etmiş ve bu süreç içinde Sened-i İttifak (1808), Tanzimat-Hayriye (Tanzimat Fermanı) (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Kanun-i Esasi'nin (1876) ilanı gibi belgeler, sadece anayasal gelişmeler değil, aynı zamanda demokrasi ve modernleşme alanındaki ilerlemeleri de temsil etmektedir.

1. 1961 Anayasasına Giden Yol: 27 Mayıs

1.1. Çok Partili Siyasal Hayat ve Demokrat Parti

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türk halkı kendini yöneteceklerin seçiminde yani iktidar üzerinde ilk kez söz sahibi olmuştur. Böylece halk, Milli Mücadele'nin hem yürütücüsü hem de yeni devletin kuruluşunda etkin bir rol de oynamıştır. Yeni kurulan Cumhuriyetin kuruluş felsefesini ise Batı dünyasında da siyasal ve sosyal yapının esaslı bir dönüşüme uğramasında etkin olan Aydınlanma felsefesi oluşturmuştur. Bu bağlamda, yeni kurulan Cumhuriyet'in, Aydınlanmanın temelini oluşturan aklın ve bilimin ön planda olduğu, iktidarın kaynağının dünyevileştiği bir düşünce yapısı ile yönetilmesi hedeflenmiştir. Bu düşünceyle, yeni ve çağdaş bir toplum yaratma gayesinde olan ve de yeni kurulan devletin temel niteliklerini 6 umde ile parti programının bir parçası haline getiren Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1950 yılına kadar yönetilmiştir. Cumhuriyetin ilanından Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılına kadar geçen sürede birçok kez çok partili hayata geçiş için bazı girişimlerde bulunulmuşsa da çeşitli sebeplerle söz konusu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Halkın yeterli siyasi tecrübeye sahip olmadığı ya da rejimin yeterince kökleşmemiş olduğu gibi gerekçeler literatürde çok partili hayata geçişte yaşanan başarısızlığa gerekçe olarak gösterilmiştir [(Akşin,2007) (Koçak, Ed. Akşin, 1989) (Karpaz, 2010)].

Türkiye, uzun bir süre tek parti yönetimi altında istikrarlı bir siyasi yapıya sahip olmuş ve özellikle Cumhuriyetin erken dönemlerinde siyasi çeşitlilik önlenmiş, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti olarak siyasi egemenliğini sürdürmüştür. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dünya genelinde demokratikleşme hareketleri hız kazanırken, Türkiye'de de çok partili siyasi sisteme geçiş düşüncesi güç kazanmıştır. Türkiye'nin siyasi tarihinde, çok partili siyasi hayata geçiş süreci, demokratik evrimin başlangıcını yansıtan kritik bir dönemeç olarak değerlendirilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası görünür hale gelen Sovyet tehdidinin yanında zaten kurulduğundan beri Batılılaşmayı kendisine hedef olarak belirleyen CHP,

ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlamak maksadıyla 1946 yılında çok partili hayata geçiş için gerekli yasal düzenlemeleri yaparak yeni siyasi partilerin kurulmasına izin vermiştir. Bunun sonucu olarak yeni kurulan partilerden Demokrat Parti (DP), dönemin önde gelen figürlerinden birisi olarak 7 Ocak 1946'da siyasal hayatta yerini almıştır. DP'nin kuruluşu ve aynı yıl yapılan seçim, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişinde önemli bir dönemeç olarak değerlendirilmelidir. Bu seçim, ülkede önemli bir siyasi kırılmaya zemin hazırlamış ve aynı dönemde İsmet İnönü liderliğindeki CHP'ye muhalefet eden bir siyasi grup, Demokrat Parti'yi kurarak çok partili sisteme geçişte öncü bir rol üstlenmiştir. Yapılan genel seçimlerde CHP 395 milletvekili çıkarmasına karşılık DP ancak 61 milletvekili çıkarabilmiştir. Ancak söz konusu seçimlerin "açık oy gizli sayım" gibi uygulamalar neticesinde adil ve kabul edilebilir olup olmadığına ilişkin tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

1950 yılında yapılan genel seçim sonucuna göre "Kurucu İktidar" CHP Meclis'te sahip olduğu 69 sandalye ile Cumhuriyetin ilanından itibaren sahip olduğu iktidarı kaybediyor ve ilk kez muhalefet yapmak durumunda kalıyordu. Buna karşın DP Meclis'te sahip olduğu 406 sandalye ile tek başına iktidar oluyordu. DP'nin lideri Adnan Menderes'in başbakanlığında geçen dönem, ülkede ekonomik, siyasal ve sosyal değişimlere tanıklık etmiştir. Menderes hükümetleri, tarım politikalarından sanayileşme çabalarına kadar geniş kapsamlı reformları hayata geçirmiş ve ülkede modernleşme sürecine öncülük etmiştir. DP'nin tek başına iktidara sahip olma durumu 1954 ve 1957 yılında yapılan seçim sonuçları ile de değişmemiş ve 27 Mayıs'a kadar tek başına sahip olduğu iktidarı sürdürmüştür (Atayakul, 2007). Akgün'e göre (2009), 1960'ta gerçekleşen askeri darbe, siyasi istikrarsızlık, yönetimdeki hatalar ve ekonomik sıkıntılar gibi etkenleri kullanarak kendisine meşru bir zemin bulmaya çalışmıştır. Darbenin ardından Demokrat Parti kapatılmış, parti lideri Adnan Menderes ve diğer bazı önemli isimler idam edilmiştir. Bu ve benzeri olaylar, Türkiye'nin siyasi tarihinde kara bir leke olarak görülmüştür. Demokrat Parti, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuş ve çok partili siyasi hayata geçişin ve siyasal hayat içerisinde halkın doğrudan daha etkili bir rol oynayabilmesinin temellerini atmıştır. Ancak, bu süreç aynı zamanda siyasi istikrarsızlık ve askeri müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Çok partili siyasi hayata geçiş ve Demokrat Parti'nin kuruluşu, Türkiye'nin demokrasi serüveninde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmelidir.

1.2. 27 Mayıs Öncesi Genel Durum

1957 Seçimleri sonucunda az da olsa oy kaybı yaşamasına rağmen DP %48 civarı bir oy oranı ile ve 424 milletvekili çıkarma başarısı ile tek başına iktidar olmayı sürdürmüştür. Ancak hem CHP hem de Demokrat Parti içerisinde seçim sonrası ciddi çalkantılar ve gerginlikler söz konusu olmuştur. Bu gerginliklerin bir yansıması olarak Başvekil Menderes Mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

"Muhterem arkadaşlar, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çabalarımız memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasi iktidarı muhtel (bozuk) göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir." (Aydemir'den akt Emiroğlu, 2011).

Menderes'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere CHP ile DP arasında ciddi birtakım gerginlikler bulunmakta ve DP iktidarı varlığını askeri bir müdahale tehdidi altında devam ettirmeye çalışmaktaydı. Bu durumun neticesi olarak DP iktidarı yalnızca muhalefet partisi CHP'ye değil muhalefeti destekleyen bir görünüm arz eden basın ve üniversitelere karşı da sert tedbirler almıştır. Türk siyasi tarihine bakıldığında da görüleceği üzere bu tedbirler yaradan çok zarar getirmiş, basın, sivil bürokrasi, askeri bürokrasi ve üniversiteler DP'ye karşı daha da yoğun ve belirgin bir muhalefet içerisinde olmuşlardır (Ahmad F. 1992).

İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Turhan Feyzioğlu'nun ve Prof. H. Nail KUBALI'nın "vekâlet emrine" alınması (Millî Eğitim Bakanlığı içerisinde başka bir göreve atanma işlemi bir çeşit üniversitedeki mevcut görevden el çektirme cezası anlamına geliyordu.) üniversitelere yönelik tedbirlerin bir örneği olarak değerlendirilebilir. (Karakaya, 2008). Yine askeri bürokrasiye karşı girişilen mücadelenin gözle görünür olduğu bir örnek olarak 9 subayın darbe girişimi suçlamasıyla tutuklanması ve 5 ay sonra 1 subay hariç diğerlerinin beraat etmesi olayı dikkate değerdir. (Toker, 1966). 1960'da erken seçim olacağına ilişkin söylentiler üzerine İnönü'nün seçim propagandası yapmak amacıyla çıktığı yurt gezisinde İnönü'nün seyahat ettiği trenin Kayseri'ye sokulmaması emri ile gönderilen askerlerin İnönü'nün elini öpmesi DP iktidarına karşı muhalefetin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Siyasal alanda DP ile CHP arasında yaşanan iktidar muhalefet çekişmesine askeri-sivil bürokrasi birlikteliğinin oluşturduğu yeni bir cephenin eklenmesinin yanında DP iktidarı, dış kaynaklı bir takım siyasi ve ekonomik olayların yarattığı olumsuzluklar ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Artan dış borçlar nedeniyle ihtiyaç duyulan dış yardımları alabilmek için 1958'de ilan edilen moratoryum ve EOKA'nın Kıbrıs'ta Türklere karşı giriştiği saldırıların tetiklediği 6-7 Eylül olayları DP iktidarının mücadele etmek zorunda sorunlara örnek olarak zikredilebilir (Emiroğlu, 2011).

Yukarıda bahsi geçen olaylar neticesinde DP iktidarı muhalefet tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Muhalefet tarafından Demokrat Partinin artık demokrat olmadığı yönünde iddialarına askeri ve sivil bürokrasinin, üniversitelerin ve de basının da destek vermesiyle DP iktidarı ciddi şekilde sarsıntıya uğramıştır. Bu durumun neticesinde dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal GÜRSEL'in Yarbay Sadi KOÇAŞ'a söylediği "Sakin onlar (DP) meşruiyetini kaybetmeden müdahalede bulunmayın" uyarısından da anlaşılacağı üzere şartların olgunlaşmasıyla birlikte DP iktidarı 27 Mayıs sabahı "..demokrasinin içine düştüğü buhran.."dan kurtarılması amacıyla askerlerin yönetime el koyması ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanların göz altına alınmasıyla sona erdirilmiştir (Akgün, 2010).

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, Demokrat Parti (DP) mensuplarının tamamının Yassıada'ya sevk edilmesi ve Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmasıyla sonuçlanmıştır. Bahsi geçen mahkemede toplamda 592 kişi hakkında 19 farklı dava görülmüştür. Bu davalar arasında ciddi meselelerin yanı sıra, mahkemenin ciddiyetine uymayan "Bebek Davası" ve "Köpek Davası" gibi konular da görülmüştür. Uzun süren mahkemeler boyunca Yassıada'da tutuklu bulunan sanıklara kötü muamele yapıldığı ve bu kişilerin aileleriyle görüşmelerinin bile engellendiği iddia edilmiştir. Demokrat Parti üyelerini yargılayan ve tamamen Millî Birlik Komitesi (MBK) denetiminde olan Yüksek Adalet Divanı'nın kararları, günümüzde dahi eleştiri konusu olmuştur (Tunç 2020: 371; Topçu vd. 2017: 67).

Askerî darbenin ardından ülke genelinde siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlu krizler baş göstermiştir. Ortaya çıkan bu krizleri aşabilmek adına çeşitli idari ve hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Askeri darbe sonrası yapılan en önemli düzenleme ise 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konulması olmuştur. Yeni anayasa, hak ve özgürlükler

bağlamında ilerici bir özellik taşımasına rağmen, darbe sonrasında hazırlandığı ve tamamen darbeyi gerçekleştirenlerin kontrolünde olduğu için meşruiyeti sıkça tartışılmıştır (Akıncı 2014: 62). Sonuç olarak, 27 Mayıs Askeri Darbesi, Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923 tarihinde kabulünden itibaren Türkiye'de yaşanan ilk darbedir. Esasen İhtilal'e yol açan olaylar, aynı zamanda 1961 Anayasası'nın hazırlanmasının temel sebepleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin temel nedeninin politik kökenli olduğu ifade edilebilir. MBK üyeleri tarafından gerçekleştirilen darbenin neticesinde yönetim demokratik olmayan bir yolla ele geçirilmiş ve DP'nin iktidarı sona erdirilmiştir. İktidarın devrilmesinin ardından darbenin lideri Orgeneral Cemal Gürsel devlet başkanlığına getirilmiştir. MBK, darbesini hukuki bir zemine oturtmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu faaliyetlerin en önemlisinin 1961 Anayasası hazırlanmış olduğu söylenebilir. (Dunbay 1961: 157). Yeni anayasa ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye ilga edilmiş ve yerine 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştur. 27 Mayıs'ın Şekillendirdiği Anayasa: 1961 Anayasası

1.3. 1961 Anayasası Üzerine Genel Değerlendirme

Gözler'in (2000) de belirttiği gibi 27 Mayıs darbesi birçok kişi tarafından olumlu bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Örneğin Bülent Nuri ESEN Demokrat Parti iktidarı meşruluğunu kaybetmişti ve bunun sonucu olarak 27 Mayıs Darbesi'ni "anayasal düzeni" korumak maksadıyla, istibdat rejimine son veren bir "hürriyet" hareketi olduğunu iddia eder. Yine Bülent TANÖR'de bu yönde bir iddia ile 27 Mayıs Darbesi'ni meşruiyet problemi olmayan, siyasal demokrasiyi kurumsallaştırmak isteyen ve sivil toplum içerisinde kökleri bulunan bir hareket olarak değerlendirmiştir. Bunlara koşut olarak Erdoğan (2000) ise halkın iradesinden bağımsız ve tepeden inme bir bakış açısıyla siyasal demokrasi kurumsallaştırmak değil devlete ve siyasete yön vermek olarak değerlendirmiştir. Yine Erdoğan 27 Mayıs'ı sivil toplumun canlılığı üzerine inşa edilmiş bir hareket olarak değil CHP taraftarlarının ve bir kısım üniversite hocalarının destek verdiği "halka rağmen" bir hareket olarak değerlendirmektedir. Gözler (2000) de bu görüşü desteklemektedir.

1924 Anayasası'na bir tepki olarak ortaya çıkan yeni anayasa, geniş bir metin içerisinde çeşitli konuları detaylı bir biçimde ele alarak, Türkiye'nin hukuki ve kurumsal temelini yeniden inşa etme amacını taşımaktadır. 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunulan bu anayasa, halk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Ayan 2007: 3). Yeni anayasanın halk oylamasına sunulmuş olması, büyük bir öneme sahiptir; çünkü halk oylamasıyla 1961 Anayasası, hukuki bağlamda daha fazla meşruiyet kazanmıştır. Anayasanın halkoylaması sonucu elde ettiği desteğe bakılırsa Gözler ve Erdoğan çok da haksız değiller. Zira 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylaması sonuçlarına göre katılım oranı %80 civarında iken Anayasanın kabulü yönünde verilen oyların oranı %61,5 olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere halkın ezici bir çoğunluğunun 27 Mayıs Darbesi'ne destek verdiğini söylemek oldukça güçtür. Halkoylaması sonucunu değerlendirirken dönemin şartlarını ve Demokrat Parti taraftarlarının organize olmasının zorlaştırılmasını göz önünde bulundurulursa 27 Mayıs'a verilen halk desteği ile ilgili görüşün genel itibarıyla yanlış olmadığı görülecektir.

İşıklı'nın da (2010) belirttiği gibi 61 Anayasası'nı, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadroların bizatihi kendilerinin tek başlarına hazırladıkları bir metin olarak değerlendirmek eksiklik olarak kabul edilebilir. Demokrat Parti dışında siyasal alanda kendilerini ifade olanağı bulan çoğunluğu Cumhuriyet'in kuruluş felsefesini benimsemiş

hatta sahiplenmiş CHP, asker-sivil bürokrasisi ve de üniversitelerin elinden çıkmış bir metin olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda Anayasa yapım sürecine dahil olan her kesimin sahip olduğu hassasiyetler söz konusu metin içerisinde yer bulma olanağına kısmen de olsa sahip olduğu görülmektedir. Elbette kendisine karşı yapılan bir darbe neticesinde siyasal düzlem dışına itilen DP ve taraftarlarının düşüncelerini bu metin içerisinde aramak beyhude bir çaba olacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi DP'de kendini ifade şansı bulan toplumsal kesimlerin Darbe sonrası dışlanmasının sayısal olarak neticesini Halkoylamasına katılım oranında ve Anayasa'nın kabulü yönünde verilen oyların %61 civarında kalmasından anlayabiliriz.

Her ne kadar 1961 Anayasası sosyal temelli birçok hak ve özgürlükler getirmişse de Tanör bunların jakobenist bir yaklaşımla anayasada yer bulduğu iddiasını reddetmektedir. 1945 sonrasında toplumsal ve siyasal alanında yaşanan tedrici ilerlemelerin neticesinde anayasaya yer bulduğunu iddia etmiştir. Aslan (2006) ise bu durumu sosyal hakların sosyal bir anlayış bağlamında değil fordist sermaye birikiminin ve bu birikimin neticesi üretim anlayışının devamlılığının sağlanması gerekçesiyle anayasada yer aldığını iddia eder. Zira bu tür sosyal yönlü haklar sayesinde misal olarak ücrette adaletin sağlanması ilkesi ücretler genel seviyesinin istikrarlı ve etkin bir biçimde belirli bir seviyede tutulabilmesi amaçlanırken bu yolla sağlanacak fayda ile çalışanların satın alma güçleri Fordist anlayışın temeli olan talebin sürekliliği sağlanacak ve sistem varlığını devam ettirecektir(Acar, 2019).

1.4. 1961 Anayasası'nın Özellikleri

1961 Anayasası, bir tarafı, 27 Mayıs darbesini yapan Millî Birlik Komitesi ve diğer tarafı Temsilciler Meclisinden oluşan kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır. Darbeyi gerçekleştiren kadroların iktidarı ele geçirdiklerinde ne yapacakları konusunda çok fazla fikir sahibi olduklarını söylemek oldukça güçtür. Nitekim amaçladıkları şey özünde sadece Demokrat Parti iktidarını devirmek ve benzer siyasal fikirlerin tekrardan siyaset arenasında yer bulmasını önlemek iken ortaya çıkan Anayasa metni ise sosyal adaletçi bir anlayışla hazırlanmıştır. Işıklı (2010) bu düşünceye ek olarak 27 Mayıs'ın getirisi olan Anayasanın bilime saygının ötesinde bilimsel bir fetişizm içerisinde toplumun gerçeklerinden uzak bir biçimde demokratikleşme amacına hizmet edecek bir metin olarak hazırlandığı ve bu doğrultuda demokratik bir Anayasa metninin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ancak toplumsal kesimlerin bir kısmının dışlandığı düşüncesiyle "halksız bir demokratikleşme"nin varlığından hareketle Halksız demokrasinin ve ilerlemenin yumurtasız omlet yapmaya benzediğini söylemiştir.

Yürürlüğe konulan yeni anayasanın birinci kısmında devletin temel nitelikleri, Cumhuriyet'in özellikleri, devletin bütünlüğü, ülkenin resmi dili ve başkenti; yasama, yürütme ve yargı yetkileri; anayasanın üstünlüğü, bağlayıcılığı ve devlet rejiminin değişmezliği gibi temel konular ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu anayasanın ikinci bölümü ise özellikle temel hak ve ödevler konusuna odaklanmıştır. Bu kapsamda temel hakların niteliği ve korunması, temel hakların özü, eşitlik ilkesi, kişi dokunulmazlığı, özel hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, seyahat ve yerleşme hürriyeti, düşünce ve hak hürriyeti, vicdan ve din hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, gazete ve dergi çıkarma hakkı, kitap ve broşür çıkarma hakkı, düzeltme ve cevap hakkı, toplantı hak ve hürriyetleri, toplantı ve gösteri yürüyüş hakkı, dernek kurma hakkı, hakların korunmasıyla ilgili haklar, kişi güvenliği, hak arama hürriyeti ve tabii yargı yolu düzenlemeler yer almıştır (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961 akt. Tunç,2020).

Akgün'e göre (2009) bir hükümet darbesi sonucu hazırlanmış olan 1961 Anayasası tekrar bir darbeye yol açabilecek etkenlere meydan vermeyecek nitelikte hazırlanmıştır. Şahsi kanaatimizce bu düşünce 27 Mayıs Darbesi'ni meşrulaştırmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Buraya kadar anlattıklarımız da göz önünde bulundurulursa 27 Mayıs gibi halk iradesine indirilmiş bir darbeden demokratik bir anlam çıkartmaya çalışmak hangi demokrasi? Kime göre ve neye göre demokratik? gibi sorular ve paradoksları gündeme getirmekten başka bir işe yaramayacak olan ve tepeden inme (jakobenist) bir anlayışın tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Yine Akgün'e göre yeni anayasa demokratik yönetim anlayışının temel gereksinimlerinden birisi olan yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılığı üzerine kurulmuştur. Bunun sonucu olarak 1961 Anayasası'nın en kapsamlı bölümü, Cumhuriyet'in temel kuruluşuyla ilgili olan kısımdır. Yasama bölümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İkinci Meclis olan Senato'ya ait müşterek hükümler ile kanunların yapılması konuları titizlikle incelenmiştir. Yürütme bölümünde ise Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve İdarenin yetkileri, maddeler halinde detaylı bir şekilde sıralanmıştır. Üçüncü bölüm olan Yargı kısmında ise genel hükümler, Yüksek Mahkemeler (Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemeleri), Yüksek Hâkimler Kurulu ve Anayasa bulunmaktadır.

27 Mayıs'ın temel hukuksal gerekçesi olarak gösterilen anayasanın çiğnendiği iddiası doğrultusunda bireysel ve kurumsal düzlemde yargı bağımsızlığı ilkesine özel bir önem verilmiştir. Bir diğer özellik olarak yeni anayasa ile mecliste doğal olarak sayısal bir üstünlüğe sahip olan iktidarın sahip olduğu bu güç ile yargı, basın, üniversiteler ve ordu üzerinde baskı kurmasını önlemek iddiasıyla ikili bir meclis yapısının ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulmuş olmasıdır. Yine bu bağlamda yargı bağımsızlığını pekiştirilmesi için Yüksek Hâkimler Kurulunun kurulmuş olması, üniversitelerin ve TRT'nin özerk bir yapıya kavuşturulmuş olması yeni anayasanın sahip olduğu yeniliklerin bazılarıdır. Bunlara ek olarak Egemenlik anayasanın koyduğu esaslara göre kullanılır denilmesi suretiyle siyasi iktidarı sınırlamayı amaçlayan bir anlayışın varlığı da yeni anayasanın bir diğer özelliği idi. Kronolojik olarak Anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylamasıyla kabul edilmiştir. Akabinde 20 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Yeni Anayasanın getirdiği hükümler doğrultusunda 15 Ekim 1961'de Genel Seçimler yapıldı ve 25 Ekim'de TBMM'nin toplanması ile darbe döneminden normal döneme geçilmiş oldu. (Tanör, akt. Gözler, 2000).

Sonuç olarak yeni anayasa halk iradesinden ziyade Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin toplumu yeniden dizayn ederek "balans ayarı" yapma amacı taşıdığı söylenebilir. Nitekim halk oylamasına katılımın düşük olmasının yanında anayasa yapım sürecine toplumun geniş kesimlerinin katılma imkanı bulamadığını da belirtmek gerekir. Aslında anayasa yapım sürecinin asker eliyle doğrudan değil askerin desteğiyle üniversitelere bırakılmış olması aydın despotluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada askerlerin de hakkını yememek gerekir ki önlerinde hiçbir güç olmamasına rağmen anayasa sürecini tamamen otokratik bir yöntem yerine kısmen otokratik bir yöntemle yapılmış olması ehven-i şer anlamında iyi olarak tanımlanabilir.

2. İdarede Köklü Bir Değişim: 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu

2.1. 657 Öncesi Mevcut Durum

Cumhuriyetin ilk yıllarında “Devlet Memurluğu” rejimi 1926 tarihli ve 788 sayılı Memur Kanunu’dur. Ücret rejimi ise 1939 tarihli 3656 ve 3659 sayılı kanunlar ile düzenlenmiştir. Devlet Personel Başkanlığının henüz kurulmadığı Cumhuriyetin ilk yıllarında kamu personeline ilişkin konularda yetkili olan kurum genel itibariyle Maliye Bakanlığı’dır. Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar olan süreçte kamu personel rejimi, devletin modernleşme hedeflerine uygun olarak evrilmiş ve devletin merkezî yapısı çerçevesinde şekillenmiştir. Kamu personeli, devlet hizmetinde görev alma ve devlete sadakat esaslarına dayalı bir anlayış içinde çalışma yükümlülüğüne tabi tutulmuştur. Bu dönemde kamu personel rejimi, özellikle Devlet Memurları Kanunu gibi düzenlemelerle belirlenmiştir. Devletin toplumu modernleştirme ve kalkındırma çabaları, kamu personelinin niteliklerini ve atanma süreçlerini etkilemiştir. Ancak özellikle memurluğa atanma süreçleri bakımından her ne kadar 788 Sayılı Kanun bir düzenleme getirmiş olsa da kurumlara geniş yetkiler tanınması sebebiyle uygulamalarda adam kayırmacılık ve benzeri sorunların önüne geçilememekteydi. Bunun yanında Cumhuriyetin kendi aydın sınıfını oluşturma gayesi de memurluğun toplum içerisinde elit bir sınıf haline gelerek toplumdan kopuk bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. Buna ek olarak özellikle 1929-1945 arası dönemde fordist anlayışın da etkisiyle nispeten yüksek sayılabilecek bir gelir düzeyinin varlığı memurluğu ilgi çekici ve imtiyazlı bir sınıf haline getirmiştir (Yıldız, 2017).

1961 Anayasası birçok alanda yenilikler getirmiş olup “sosyal devlet” kavramı ve 46. Madde ile çalışanlara sendika hakkı tanınması hususunu bu yenilikler arasında sayabiliriz. Söz konusu madde de belirtildiği üzere “İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir.” Çalışanlar ifadesiyle kamuda çalışan memurlara da sendika hakkı tanınmıştı. 47. Madde de “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.” Denilmek sureti ile de Cumhuriyet tarihinde ilk kez çalışanlara grev hakkı tanınmış oldu. Böylelikle özgür sendika kurabilme ve üye olabilme hakkı, toplu sözleşme ve pazarlık hakkı, grev yapabilme hakkı gibi imkanlar neticesinde çalışma yaşamında köklü değişiklikler meydana gelmişti.

Elbette iş ve toplumsal hayatta yaşanan bu değişikliklerin memurları etkilememesi düşünülemez. Kamu personel rejiminin düzenlenmesine yönelik bir çalışma olarak 27 Mayıs Darbesinden yaklaşık 6 ay sonra Başbakanlığa bağlı olan Devlet Personel Dairesi’nin kurulması gösterilebilir. 1962 yılı başlarında yapılmaya başlanmış ve aynı yılın sonlarına doğru kamu kesiminde çalışanların mali, hukuki idari statüleri ve meslekleri ile ilgili yetiştirilmelerine ilişkin sorunları genel hatları itibariyle ortaya koyan ve konuya ilişkin yasal çerçeveyi belirten bir rapor hazırlanmasını sayabiliriz (Erkin, 1971).

2.2. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Temel Prensipleri

657 Sayılı Kanun artık verimsiz, dağınık ve adaletsiz uygulamalara neden olduğu iddia edilen 1939 tarihli barem kanunlarının yerine bir “Reform Kanunu” olarak düşünülmüş ve çağdaş bir kamu personel rejiminin temelini de oluşturması amaçlanmıştır. Canman’a göre (1985) Türkiye’de özellikle toplumun hem kendi iç dinamikleri hem de diğer toplumlardan etkilenmeleri sonucu özellikle 1940’lardan sonra çok ciddi değişimler yaşanmıştır. Hızlı nüfus artışı, endüstrileşme, enflasyon ve

çok partili hayata geçiş yani demokratikleşmeyi bu toplumsal değişimlerin temel sebepleri olarak değerlendirilmelidir. Bunların toplumda meydana getirdiği değişimlerin bir yansıması olarak devletin personel rejiminde de değişim ihtiyacı baş göstermiştir. Bu sebeple 27 Mayıs Darbesi'nin hemen ertesinde devletin de bir çeşit dönüşümü olarak görebileceğimiz personel rejiminin değiştirilmesi ve dönüştürülmesine yönelik adımlar atılmıştır. Daha evvel belirttiğimiz gibi Devlet Personel Dairesinin kurulması ve 21 Mayıs 1963 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun da temelini oluşturan "Yeni Personel Rejimine İlişkin Prensipler" kararnamesini bu adımlardan sayabiliriz. Ancak yapılan değişimlerin altında yatan temel sebeplerden birisinin 1929 Büyük Buhran sonrası ortaya konulan genişlemeci maliye politikaları ve fordist üretim anlayışının olması ülkede yeterli teknolojik altyapı ve sermaye birikiminin bulunmayışı sebebiyle ilerleyen zamanlarda özellikle döviz açıklarına sebep olduğunu da belirtmek gerekir.

Kamu personel sistemi kavramsal olarak, devletin üstlendiği görevleri yerine getiren personelin bağlı olduğu temel politika, koşul, kural, teknik ve uygulamaların bütünüdür. Bu sistemler, kamu hizmetlerinin ve personelinin çeşitli süreçlerini düzenleyerek, sınıflandırma, hizmete alım, atama, ücret belirleme, yetiştirme, değerlendirme, yükseltme gibi unsurları içermektedir. Her bir kamu personel sistemi, liyakat, kariyer ve sınıflandırma gibi belirli temel ilkeleri içermektedir (Tortop, 1999:93). 657 sayılı Kanun'un getirdiği yeniliklerin en başında 3 temel ilkeyi sayabiliriz. Bunlar Sınıflandırma, Kariyer ve Liyakat'tır. Buna göre Kanunun 3. Maddesinde "Devlet kamu hizmetleri görevlerini ve bu görevlerde çalışan Devlet memurlarını görevlerin gerektirdiği niteliklere, mesleklere ve Devlet İçin taşıdığı değere göre sınıflara ayırmaktır." Demek suretiyle sınıflandırma ilkesinin tanımı verilmiştir. Hiyerarşik bağlantılara sahip olan hizmet gruplarının, benzer veya aynı niteliklere sahip olanları bir araya getirilerek yapılan işlemlerin bütünüdür. Sınıflandırma, personel yönetimi perspektifinden bakıldığında, personelin işe alınması, ücretlendirme, terfi süreçleri, sicil değerlendirmesi ve eğitim gibi kilit süreçleri düzenleme amacını taşır. Kariyer ilkesi de yine aynı madde içerisinde "Devlet memurlarına, yaptıkları hizmetler için lüzumlu bilgilere ve yetiştirme şartlarına uygun şekilde, sınıflar içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkânını sağlamaktır." şeklinde tanımlanmıştır. Kamu personel rejimindeki kariyer, memurluğun bir mesleki statüye geçebilmesini ifade eder. Bu sistem, özellikle yetenekli bireylerin kamu hizmetine atanmasını amaçlamaktadır. Kariyer sistemi, kamu personelinin hakları, yükümlülükleri, terfi şartları, güvenceleri ve hizmet koşulları gibi unsurları düzenleyen bir çerçeveyi içermekte olup, bu çerçeve içerisinde çalışan personelin sürekli olarak yetişmelerine ve idari hiyerarşide yükselmelerine olanak sağlayan bir dizi kuralları içermektedir. Bu sistem, kamu personelinin uzun vadeli kariyer gelişimini destekleyerek, etkinliklerini artırmayı ve kamu hizmetlerinde daha etkili bir rol oynamayı amaçlamaktadır. Son olarak bir diğer temel ilke olan Liyakat ilkesi temel olarak bireyin belirli bir sınıf, zümre, aile veya partiye aidiyetinden ziyade bilgi, karakter, zekâ ve enerji gibi niteliklerin öne çıktığı bir anlayışı temsil eder. Bu prensip, kamu görevlerine atanacak kişilerin seçiminde, kişinin bilgi ve yetenekleri üzerinden değerlendirilmesini vurgular. Kamu personel rejiminde, liyakat kavramı dar ve geniş anlamları içermektedir. Dar anlamda liyakat, en yetenekli bireylerin kamu görevlerine atanması ve istihdam edilmesini ifade ederken geniş anlamda liyakat ise etkin, verimli ve rasyonel bir personel sisteminin oluşturulması için gereken kuralların ve uygulamaların bütünüdür. Bu yaklaşım, kamu personel yönetimi süreçlerinde adaletin ve etkinliğin sağlanmasını amaçlayan bir temel ilkedir. Devlet, kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini

liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit imkânlarla uygulanmasında Devlet memurlarını güvenliğe sahip kılmaktır.” şeklinde 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunda ifade edilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki sınıflandırma ve liyakat sistemi 1963'te yayınlanmış olan kararnamede de yer almıştır.

2.3. 657'ye Yönelik Eleştiriler

Devlet Memurları Kanunu, kamuda istihdam edilen ve “asli kamu hizmetlerini” ifa eden kişilerin hukuki statülerini belirleyen birincil ve normatif bir düzenlemedir. Ancak, bu hukuki metin, zaman içinde çeşitli eleştirilere maruz kalarak güncellenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerin temelinde, kanunun liyakat prensibini vurgulamasına rağmen bu prensibin etkin bir şekilde işlerliğe kavuşturulmamış olması, özellikle atanma ve terfi süreçlerinde siyasi etkilerin belirleyici olmasına dair kaygılar bulunmaktadır. Sendikal haklar ve toplu sözleşme hükümleri, kanun kapsamında sınırlı bir biçimde ele alınmıştır. Bu durum, çalışanların haklarını etkili bir şekilde savunmalarını zorlaştırmakta ve sendikal faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesinde zaman zaman engel olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Kanunun, toplumsal dinamiklere ve değişen ihtiyaçlara etkin bir şekilde uyum sağlayamadığı da iddia edilmektedir.

Kanunun temel ilkelerinden birisi olan “kariyer” ilkesine ilişkin olarak “istisnai devlet memurluğu”, “sözleşmeli personel istihdamı” ve teknik ve sağlık hizmetleri” sınıfı personelinin kamu dışında çalışmış oldukları sürelerin tamamının değil, yalnızca belirli bir kısmının kademe ve derece yükselmesinde değerlendirilmesi eleştiri konusu olmuştur. Nitekim Anayasa'nın temel ilkelerinden birisi olan “kanun önünde eşitlik” ilkesini erozyona uğratmaktadır. Bir diğer eleştiri hizmet sınıfları (teknik hizmetler, genel idari hizmetler gibi) arasında ve bu sınıfların kendi içerisinde tam bir denge kurulamamış olmasıdır. Bu noktada yaşanan sorunlar kanunun temel amaçlarından birisi olan “eşit işe eşit ücret” ilkesinin de hayata geçirilmesinde çeşitli zorluklara neden olmaktadır.

Birbirlerinden farklı kurumlarda, farklı hizmetler gören kamu görevlilerinin statülerine ilişkin olan tek bir kanunla düzenlenmeye çalışılması günümüze de yansıyan sorunlardan anlaşılacağı üzere çok isabetli bir karar olmamıştır. Uygulamada karşılaşılan sorunların bir yansıması olarak 657 sayılı Kanunun birçok kez değiştirilmesini değerlendirilebilir. Ayrıca 1970'lerden itibaren kanunda gerçekleştirilen değişimler ve dönüşümlerin genel çerçevesini oluşturan hukuki metinler genel olarak kararnameler oluşturulmuştur.

Kanuna yönelik bir diğer eleştiride kurumların kendi içyapıları ve hizmet gerekleri gerektiği şekilde, yeterince irdelenmeden personel rejimlerinin tek bir kanunla düzenlenmeye çalışılması kanuna yöneltilen eleştirilerden bir diğeri olmuştur.

Canman'a göre (1985) personel rejimine ilişkin değişiklikler konusunda var olan bir diğer eksiklik ise her ne kadar kanun bir reform iddiası taşısa da konu ile alakalı veriler yeterince toplanmamış olması sebebiyle yapısal değişiklikler yapılamamıştır. Ayrıca, konu ile ilgili kurum ve kuruluşlar ile bunların yetişmiş uzman personel noktasındaki eksikliklerinin varlığı da çalışmalarda istenen verimin elde edilmesini zorlaştırmıştır. Çevikbaş (1995) ise Türk Kamu Personel Rejiminde gerçekleştirilmeye çalışılan köklü düzenlemelerin yapıldığı dönemin izlerini taşımasının doğal olduğunu kabul etmekle birlikte sorunlara ilişkin kalıcı çözümler getirmek yerine günü kurtarmak adına yapılan çalışmalardan öteye gidemediğini iddia etmektedir. Bu eleştiriler, çeşitli kesimlerden gelmekle birlikte, Devlet Memurları Kanunu'nun güncellenmesi ve iyileştirilmesi hususundaki kamuoyu taleplerini yansıtmaktadır. Kanunun, günümüz koşullarına daha

etkin bir biçimde adapte olabilmesi, adil ve şeffaf bir kamu yönetimi anlayışının güçlenmesine önemli bir katkı sunabilir.

3. Sonuç

Genel olarak Türkiye'de kamu yönetimi anlayışında ve bu anlayışın bir nüvesi olarak kamu personel rejiminde 1950'lerden itibaren sosyal, ekonomik ve siyasal talepler ve bu taleplerden kaynaklı baskılar neticesinde ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu bu değişiklikler üzerine yapılan eleştiri ve değerlendirmeleri daha objektif bir bakışla değerlendirebilmek için ve daha da önemlisi günümüz sorunlarının çözümü için yapılması gerekenleri belirleyebilmek için geçmişte yapılmış olan değişiklikleri, yapıldığı dönmemin ruhu ve şartları bağlamında değerlendirmek gereklidir.

27 Mayıs Darbesi'nin toplumsal yaşamı düzenleme iddiasının bir tezahürü olan 1961 Anayasası'nın toplumun ekseriyetini oluşturan kesim olan çalışanlar için getirdiği en önemli yeniliklerden birisi sosyal temelli hak ve özgürlükleri bir bütün olarak bünyesinde bulundurmasıdır. Elbette bu sosyal hak ve özgürlüklerden kamu kesiminde çalışanlarında yaralanması olağandır. Bu doğrultuda kamu personel rejiminin temel ilkeleri anayasada ayrıntılı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. Örnek olarak hak ve özgürlüklere ilişkin bölümde çalışanların sendika ve grev hakkından ayrıca kamu hizmetlerine girme hakkı anayasal bir hak olarak düzenlenmiştir.

Yine bu dönemde kamu personel rejimi bir statü hukuku niteliğinde düzenlenmiştir. Buna göre kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli hizmetler memurlar eliyle görülür denilmesi, memurların özlük işlemlerinin yasa ile düzenlenir denilmesi ve memura yargı güvencesi getirilmesi statü hukukunun varlığını göstermektedir.

27 Mayıs Darbesi neticesinde kamu idaresinde uzun yıllardır biriken sorunların çözümüne yönelik köklü bir değişim ve dönüşüm hareketi başlanmıştır. Bu bağlamda, darbeyi yapanlar idarede ihtiyaç duyulan değişim ve dönüşümün farkında olduklarını, ancak bu dönüşümü gerçekleştirebilecek bir birikime sahip olmadıkları da artık bir vakıa. Bu bağlamda darbeyi gerçekleştireneler dönüşümü sağlayabilmek için Anayasayı bile hazırlamadan önce Devlet Personel Dairesini kurmuşlardır. Anayasanın yürürlüğe girmesinden 6 ay sonra ise yeni kamu personel rejiminin genel prensiplerini yeni anayasanın getirdiği ilkeler temelinde belirlemişler ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun temellerini oluşturmuşlardır. Böylelikle 27 Mayıs sonrası ulaşılmak istenen yeni rejimin göze görünmeyen ancak rejimin temellerinin en önemli ayağını gerçekleştirmiş oldular. Sonuç olarak Devlet Memurları Kanunu 27 Mayıs'ın bir ürünü olarak görmek yanlış olamayacaktır.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Acar, S. (2019). Kamu Personel Rejimlerinin Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye'deki Yansımaları. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 219-248.
- Ahmad, F. (1992). Demokrasi Sürecinde Türkiye.(Çev. A. Fethi). (2.Baskı) İstanbul: Hil Yayın.

- Akgün, S, K . (2009). Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs Ve Getirdiği Anayasaya Bir Bakış. Atatürk Yolu Dergisi, 11 (43), (S.407-466).
- Akgün, S, K. (2010) Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi Ve 1961 Anayasasının Türkiye'deki Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü. Mülkiye Dergisi, 34 (267) (S.145-166).
- Akgündüz, S. (1986). Halifeliğin Kaldırılması Ve Laiklik:(1924-1928). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 Ve 1971 Müdahaleleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, 9(1), 55-72.
- Akşin, S. (2007). Kısa Türkiye Tarihi (28. Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Aslan, O. (2006). Kamu Personel Rejiminin Anayasal İlkeleri. 1st Ed. Ankara: TodaiE, Pp.283-354.
- Atayakul, F. A. (2007) Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sbe.
- Ayan, S. (2007). Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 Ve 1982 Anayasası. Cü İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 8(2), 1-24.
- Canman, D. (1985). Devlet Memurları Kanununun Genel Görünümü Ve Sorunları. Amme İdaresi Dergisi, 18(1), 3-23.
- Coşgun, M. (2008). İptal Davasında Kesin Ve Yürütülebilir İşlem Kavramı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kırıkkale Üni. Sbe.
- Çevikbaş, R. (1995). Türk Kamu Yönetiminde Personel Rejimi Ve Uygulama Süreci. Amme İdaresi Dergisi, 28(2), Pp.51-63.
- Dunbay, S. (1961). Anayasası Perspektifinden Parlamenter Bağışıklıklar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 124, 153-182.
- Emiroğlu, A. (2011). 27 Mayıs 1960 İhtilali Ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi. Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi,
- Erdoğan, M. (2000). Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji, Ankara: Liberte Yayınları.
- Erkin, V. (1971). Personel Rejimini Geliştirme Çabaları. Amme İdaresi Dergisi, [Http://Www.Todaie.Edu.Tr/Resimler/Ekler/972b5c0dfbb40a5_Ek.Pdf?Dergi=Amme%20ıdaresi%20dergisi](http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/972b5c0dfbb40a5_ek.pdf) [Er. Tar. 2 Ekim. 2023].
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku Dersleri. Ekin Kitabevi.
- Işıklı, A. (2010). 27 Mayıs'ın Anımsattıkları. Mülkiye Dergisi, [Online] 34(267). Available At: [Http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/517](http://Dergipark.Gov.Tr/Download/Article-File/517) [Er. Tar. 19 Mar. 2023].
- Karpat, K. H. (2010). Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller (1. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keskin, O. B. (2021). Anayasacılığın Antik Yunana Kökenleri: Kamusalılık, Politika Ve Hukukun Karşılıklı İlişkisi. Anayasa Hukuku Dergisi.
- Koçak, C. (1989) Siyasi Tarih 1923-1950 Ed. Akşin, S. İçinde, Türkiye Tarihi-4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980). (S. 85-155), Cem Yayınevi; İstanbul 1989.
- Küçük, E. (2017). Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri Ve Yasa Yapım Süreçleri. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1).
- Sartori, G. (1962). Constitutionalism: A Preliminary Discussion. American Political Science Review, 56(4), 853-864.
- Teziç, E. (1998). Anayasa Hukuku (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Toker, M. (1966). İsmet Paşayla 10 Yıl 1957-1960. Ankara: Akis Yayınları
- Topçu, İ., & Topçu, S. A. (2017). Adnan Menderes'in Yargılanması Ve İdamı. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (61), 59-80.
- Tortop, N. (1999) Personel Yönetimi (6. Baskı) Yargı Yayınları, Ankara.
- Tunç, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri Ve Önemi. Karadeniz Araştırmaları, (67), 657-692.
- Turhan, M. (1994). Anayasa Ve Anayasacılık. Amme İdaresi Dergisi, 27(3), 3-12.

Yıldız, G. (2017). Gelişimi Üzerinden İşlevsel Bir Kamu Personel Rejimi. Çanakkale Onsekiz Mart
Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(4), 31-52.

Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Kadınların Korunması

(Protection of Women in the International Law of Armed Conflict)

Cennet Sümeyya IŞIK ŞEN^a

^a Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, cennetsen@aksaray.edu.tr

Öz

Silahlı çatışmalar hukuku kuralları bireylerin silahlı çatışmalar sırasında hak ve sorumluluklarını içeren, onların korunmasına ilişkin kuralları bünyesinde barındıran uluslararası hukuk kurallarıdır. Kadınların, silahlı çatışmalarda korunması hususu silahlı çatışmalar hukukunda en başından itibaren tartışılan konulardan biri olmuştur. Uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda kadınların korunması hususunda pozitif hukuk kuralları ve bu hususta temel düzenlemeler Cenevre Sözleşmeleri ve bunlara ek 1977 protokolünde yer almaktadır. Silahlı çatışmalar hukukunun en önemli kaynaklarından bir tanesi de örf ve adet hukuku kurallarıdır. Örf ve adet hukuku kuralları Uluslararası Ceza Mahkemelerinin hukuki nitelikleri hususunda belirleyici olmuş kurallardır. Hukuki niteliği bu kurallar sayesinde şekillenen uluslararası ceza mahkemelerinin kadınların korunması hususunda vermiş oldukları birçok karar ise uygulamaya yol göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku, kadınların korunması, Cenevre Sözleşmeleri, ihlal, sorumluluk

Makale türü: Derleme

Abstract

The rules of the law of armed conflicts are the rules of international law that include the rights and responsibilities of individuals during armed conflicts and the rules regarding their protection. The protection of women in armed conflicts has been one of the most discussed issues in the law of armed conflicts. Positive legal rules on the protection of women in the international law of armed conflicts and the basic regulations in this regard are contained in the Geneva Conventions and the 1977 Additional Protocol to them. One of the most important sources of the law of armed conflicts is the rules of customary law. The rules of customary law have also shaped the status of international criminal tribunals and the judgments rendered by these tribunals have also guided the practice on protection of women.

Keywords: International Armed Conflict Law, Protection of womens, Geneva Conventions ,violation, responsibility

Paper type: Review

Başvuru/Received: 10.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023 , iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %14

Giriş

Silahlı çatışmaların yürütülmesinde sadece çatışmanın tarafları değil çatışma dışında kalan siviller de büyük oranda zarar görmektedir. Siviller içerisinde ise özellikle kadınlar ve çocuklar ciddi zararlar görmekte ve kötü muameleye maruz kalmaktadır. Bu hususu yakın tarihli bir istatistiki veri ile somutlaştırırsak; Filistin Merkezî İstatistik Bürosu, İsrail saldırısının başladığı 7 Ekim 2023 tarihinden bu yana Gazze’de günde ortalama 35 saldırı olmak üzere toplamda yaklaşık 597 saldırının gerçekleştiğini söyledi. Yayımlanan istatistikte, saldırının on yedinci gününe kadar Filistinli ölü sayısının 5 bin den fazla bir sayıya ulaştığını, bunların arasında bin 119’dan fazlasının kadın (saatte 3 kadın) ve 2 bin den fazlasının da çocuk olduğu; her saat başı 5 çocuğun öldüğü ve toplamda ölü sayısının yaklaşık yüzde 65’inin çocuk ve kadınlardan oluştuğu ifade edildi. (<https://shorturl.at/ejwW3>) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin çatışma ve savaş alanlarında kadınlara yönelik cinsel şiddet eylemlerini ele aldığı 31 Ocak 2022 tarihli raporunda da Uganda’da sekiz bin kadar çocuğun çatışma bölgelerinde gerçekleşen tecavüz sonucu doğduğu yine Sierra Leone’deki savaşta yirmi bin bebeğin aynı şekilde tecavüz sonrası dünyaya geldiği ifade edilmiştir. (<https://l24.im/fZsAU>)

İlgili örneklerden de de anlaşılacağı üzere kadınlar silahlı çatışmalarda en ağır ihlallere maruz kalan gruplardan bir tanesidir. Bu nedenle silahlı çatışmalar hukukunda kadınların korunması hususuna özellikle önem verilmeli bu hususta gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Buradan hareketle bu çalışma da ilk olarak silahlı çatışmalar hukukunun ne olduğu, temel ilkeleri üzerinde durulmuş daha sonra uluslararası silahlı çatışma türlerine değinilmiş ve en nihayetinde de uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda kadınların korunması hususunda ne gibi düzenlemeler yapıldığı, ihlal ortaya çıktığında sorumluluk mekanizmasının nasıl işlediği gibi meseleler açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Silahlı Çatışmalar Hukukunun Temel Özellikleri

1.1. Silahlı Çatışmalar Hukuku Tanım ve Terim Sorunsalı

“Silahlı Çatışma” kavramı özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmaya başlayan hukuki bir terimdir. Bu kavramı açıklamadan önce insanlığın neredeyse var olduğu tarihten beri var olan “savaş” kavramını açıklamamız gerekmektedir. İnsanlık tarihi gerçekte bir savaşlar tarihidir(Özdaşlı, 2021: 51). Savaş olgusunun mantığı nedir? Devletlerarasında savaş neden ortaya çıkıyor? gibi sorulara baktığımız da asırlardır verilen yanıtlar hep farklı olmuştur. Ama genel olarak şunu ifade edebiliriz ki devletler egemenlikleri gereği tarih boyunca savaşı bir hak olarak görmüşlerdir. Uluslararası çıkarlarının çatışması durumunda savaş açmışlar ya da sömürecekleri ülkeye çeşitli gerekçelerle savaş ilan etmişlerdir (Abbasbeyli ve Ramazanoz, 2016:34). Bu ön bilgiler ışığında savaşın tanımını yapacak olursak; milletlerarası hukukun öncülerinden kabul edilen Grotius’a göre “*savaş, uyumsuzluklarını zorlama yollarına başvurarak çözüme çalışanların karşılıklı durumudur.*” (Grotius, 1967: 17). Grotius üç tür savaş durumundan söz etmektedir. Bunlar; hususi savaş, umumi savaş ve karma savaş’tır. Grotius bunları şu şekilde tanımlamaktadır. “*Umumi savaş, her iki yanda da, savaş açma konusunda bir kamusal yetkisi olanlarca girişilmiş savaştır. Hususi savaş, kamusal bir yetki olmaksızın, özel kişiler arasında yapılan savaştır. Karma savaş ise, bir yanda kamusal yetkiye dayananlarla, öte yanda özel kişiler arasındaki savaştır.*” (Grotius, 1967: 26).

Söz konusu kavramı Clausewitz “Savaş Üzerine” adlı ünlü eserinde “*düşmanımıza dilediğimiz şeyi yaptırmaya zorunlu kılmak için kullanılan güç*” olarak tanımlamıştır (Clausewitz, 2007:13).

Savaş milletlerarası hukukun muhtevasına ilk olarak 1864 tarihli Cenevre’de yapılan “*Savaş Alanında Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi*” sözleşmesi ile girmiştir. Savaş bu dönemde devletlerarası ve belirli bir yoğunluğa ulaşan silahlı çatışmalar olarak algılanmıştır.(Pazarıcı, 2020: 144). 20.yüzyılın ortalarına ulaşıldığında ise devletler aralarında gerçekleşen çatışmaların hukuki olarak belirli bir yoğunluk derecesine ulaşmadığını yani savaş eşiğinin altında kaldığını savunarak savaş hukukunu uygulamaktan kaçınmışlardır (Gül, 2020:6). Bu nedenle 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile birlikte bu sözleşmenin içerik itibarıyla sivillerin korunmasına ilişkin hükümlere ağırlık vermesi dolayısıyla 1950 yılından itibaren savaş terimi yerine uluslararası insancıl hukuk terimi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, 1949 Cenevre sözleşmelerinin özellikle çatışmalarda yer almayan sivillere ve silahlı mücadele dışında kalmış esirler gibi asker şahıslara uygulanmasına yönelik kuralları kapsamına almasından dolayı Cenevre kaideleri için “dar manada uluslararası insancıl hukuk” terimi kullanılmıştır. 1899 ile 1907 tarihli La Haye Sözleşmeleri bakımından da bu sözleşmeler silahlı çatışmalarda askeri gücün yürütülmesine ve çatışmaya katılanların hak ve yükümlülüklerine ilişkin normları içermesi nedeniyle doktrinde savaş hukuku olarak adlandırılmıştır. Bu terim sorunsalına karşılık 1956 tarihinden itibaren Uluslararası Kızılhaç Komitesi¹ insancıl hukuk kavramının sadece Cenevre kaidelerini değil La Haye kaidelerini de kapsadığını deklare etmiştir. Buna rağmen insancıl hukuk kurallarının geniş manada bakıldığında sadece silahlı çatışmalar esnasında riayet edilmesi gereken kaideleri ihtiva etmesi ve savaşanların kendi aralarında ve tarafsız olan kişilerle aralarında uygulanacak kuralların tamamını içermemesi nedeniyle, geniş manada geleneksel savaş hukukunun yerini alamamıştır. Bundan dolayı, özellikle Birleşmiş Milletler bünyesinde ve doktrinde silahlı çatışmalara dair milletlerarası hukuk normlarını belirtmek için genel olarak silahlı çatışmalar hukuku kavramı kullanılmaya başlamıştır (Pazarıcı, 2020:145).

Sonuç olarak bu gelişmeler ışığında silahlı çatışmalar hukukunu şu şekilde tanımlayabiliriz; silahlı çatışmanın tarafı olan ülkelerin birbirleriyle ve çatışmanın tarafı olmayan ülkelerle ilişkilerini düzenleyen ayrıca bireylerin silahlı çatışmalar sırasında hak ve sorumluluklarını içeren, onların korunmasına ilişkin kuralları bünyesinde barındıran hukuktur (Aslan, 2008:235).

1.2. Silahlı Çatışmalar Hukukunun Temel İlkeleri

Silahlı çatışmalar hukukunun başlıca kaynakları; andlaşmalar, örf ve adet kaideleri ve hukukun genel ilkeleridir. Bunun yanında bu kaidelerin temelini oluşturan ve bir nevi rehberlik vazifesi gören birtakım silahlı çatışmalar hukuku temel ilkelerinden bahsedilmektedir. Bu ilkelere baktığımızda bazılarının çoğunlukla halen yürürlükte bulunan çok taraflı andlaşmaların maddelerinde yer aldığını, bazılarının örf ve adet kuralı niteliğini taşıdığını bazılarının da açıkça bir belgede yer almamakla birlikte birden çok andlaşmanın ruhunu oluşturduğunu söyleyebiliriz. 1979 tarihinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından yazılan bu ilkeler silahlı çatışmalar hukukunun dayandığı temel ilkelere dir. Bu ilkelerin hukuki gücüne baktığımız da ise yukarıda dediğimiz üzere hukuki olarak tek başlarına bir bağlayıcılıkları bulunmamakta sadece bir kılavuz görevi görmektedirler(Pazarıcı, 2020: 152).

Uluslararası Kızılhaç Komitesince hazırlanan ve genel olarak silahlı çatışma esnasında zarar görmemesi gerekli olan şahısları himaye etmeye yönelik prensipleri içeren “esas ilkeler” listesinde bulunan bu ilkeler şunlardır:

¹ Uluslararası Kızılhaç Komitesi 1863 yılında kurulmuştur. Komitenin temel amacı silahlı çatışmalarda sivillere, savaş esirlerine, yaralıları ve hastalara koruma ve yardım sağlamaktır. Komite uluslararası insancıl hukuka ilişkin temel belgeler olarak kabul edilen Cenevre sözleşmelerinin uygulanmasını izlemektedir.

1. Sivil ve çatışmada yer almayan şahısların yaşamlarına, fiziki ve ruhsal tamliklerine saygı duyulmalıdır. Herhangi bir durumda, bu kişilere insanca muamele sağlanmalıdır. Herhangi bir olumsuz ayırım yapılmamalıdır. (Cenevre Sözleşmesi, 12 Ağustos 1949, ortak m.3/1).

2. Teslim olan yahut çatışma dışında olan bir düşman şahsın öldürülmesi veya ona zarar verilmesi yasaktır. (La Haye sözleşmesi, 18 Ekim 1907, m.29/c).

3. Yaralı ve hasta kişiler, çatışmanın tarafları tarafından toplanmalı ve tedavi edilmelidir. Bu koruma, sağlık personeli, kurumları, araçları ve malzemeleri içerir. Kızılhaç ve Kızılay işareti bu korumayı simgeler ve saygı duyulmalıdır. (Cenevre Sözleşmesi ortak m. 3/2, Cenevre Sözleşmesine ek I no'lu Protokol m. 8-34, Cenevre Sözleşmesine ek II no'lu Protokol m. 7-12).

4. Yakalanan savaşçılar ve karşı tarafın himayesinde bulunan sivil şahısların hayat, onur, şahsi hak ve inançlarına saygı gösterilmelidir. Bu kişiler şiddet ve zarar teşkil eden eylemlerden korunmalıdır. Aileleriyle haberleşme ve yardım alma haklarına sahiptirler. (Cenevre Sözleşmesi ortak m. 3/1, Cenevre Sözleşmesine ek II no'lu Protokol m. 4-5),

5. Herkes temel adli güvencelere sahiptir ve hiç kimse işlemediği bir fiilden ötürü sorumlu tutulamaz. Maddi veya manevi işkenceye, fiziki eziyete veya aşağılayıcı muameleye tabi tutulmamalıdır. (Cenevre Sözleşmesi ortak m. 3/1, Cenevre Sözleşmesine ek II no'lu Protokol m. 6/2).

6. Çatışmanın tarafları ile silahlı güçleri, uygulayacakları savaş yöntemleri ve kullanacakları araçlar bakımından sınırsız bir takdir yetkisine sahip değildirler. Gereksiz kayıplara ya da ileri boyutta zararlara sebebiyet verecek savaş yöntemleri ve araçlarının kullanımı yasaktır. (Lahey Sözleşmesi 4 no'lu eki Yönetmelik m. 22, 23, Cenevre Sözleşmesine ek I no'lu Protokol m. 35/1).

7. Silahlı çatışmanın tarafları, sivil halkı ve mülkiyeti korumak amacıyla sivil halkı savaşçı kesimden her zaman ayırt etmelidir. Sivil halk ve sivil kişiler çatışmalarda hedef olamazlar. Saldırıları sadece askeri hedeflere yönelik olmalıdır. (Lahey Sözleşmesi 4 no'lu eki Yönetmelik m. 23, Cenevre Sözleşmesine ek I no'lu Protokol m. 48, 57, 58).

1.3. Uluslararası Hukukta Silahlı Çatışma Türleri

Uluslararası hukukta silahlı çatışmalar; uluslararası nitelikte silahlı çatışma ve uluslararası olmayan nitelikte silahlı çatışma olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenebilir.

1.3.1. Uluslararası Nitelikte Silahlı Çatışma

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin TADİC içtihadına göre “bir silahlı çatışmanın iki ya da daha fazla devlet arasında gerçekleşmesi bu çatışmanın uluslararası nitelikte olduğunu gösterir.” Bu şekilde gerçekleşen bir saldırıda iki tarafında etkin olması gerekir mi sorusuna cevap olarak 1958 tarihli eski şerhte iki devletin de aktif bir şekilde çatışmaya katılması gerektiği çıkarılmakla birlikte 2017 tarihli yeni şerhte tek taraflı olarak güç kullanılması da uluslararası nitelikte silahlı çatışmayı doğurabilmekte, silahlı çatışmaya maruz kalan devlet bir karşılık vermese de bir silahlı çatışmanın varlığından söz edilebilmektedir (Denli, 2021:38). Savaş ilanının yapılmış olup olmaması durumu da silahlı çatışmanın tespiti hususunda dikkate alınan bir kıstas değildir(Tütüncü, 2006:55). Milletlerarası hukuka göre milletlerarası silahlı çatışmaları, devletlerarasında gerçekleşen silahlı çatışmalar ve uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar olmak üzere iki alt başlık altında inceleyebiliriz.

1.3.1.1. Devletlerarasında Gerçekleşen Silahlı Çatışmalar

Milletlerarası Hukuka göre devletlerarasında gerçekleşen silahlı çatışmalar, savaş ve savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalar olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir.

a. Savaş

Savaş kavramının ne olduğuna ilişkin uluslararası hukukta herkesin kabul ettiği bir tanım yapılmamıştır. Savaş kavramının tanımı ve açıklanması ile ilgili doktrinde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin bir tanımda savaş *“bir toplumun, bir ulusun veya devletler topluluğunun isteklerini diğer bir ulus ve devletler topluluğuna zorla kabul ettirmek amacıyla giriştikleri bir mücadele”* olarak tanımlanmıştır (Grotius, 1967:15). Diğer bir tanıma göre savaş, *“Devletler veya devlet grupları tarafından, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş niteliği kabul edilen, kuvvet kullanılmasını içeren, düşmanca niyet ve/veya eylemdir.”* (Varlık, 2013:119).

Görüldüğü üzere savaşın değişik şekillerde tanımı yapılmıştır. Ancak bütün bu tanımlardan çıkan sonuç savaş, uyuşmazlıklarını barışçıl yollarla değil zorlama yollarla kuvvet kullanarak çözmeye çalışanların durumunu ifade etmektedir.

Uluslararası hukuk mevzuatında da savaş teriminin genel olarak manası ortaya konamamıştır. Bunun nedeni bir silahlı çatışmanın savaş kabul edilip edilmeyeceği konusunda uluslararası hukukta objektif bir kriterin tespit edilememesidir. Bundan dolayı bir silahlı çatışmanın savaş kabul edilip edilmeyeceği hususunda temel ölçüt ilgili devletlerin amacıdır yani; çatışmanın taraflarından asgari birisinin gerçekleştirdiği silahlı fiillerini savaş amacıyla yapmasıdır.(animus belligerandi) Netice itibariyle silahlı çatışma taraflarından en az birisi tarafından eylem savaş olarak nitelendirilmediği sürece, ilgili silahlı çatışma ya da eylemin savaş niteliği taşımayan savaşa varmayan sınırlı nitelikteki silahlı çatışma ya da eylemlerden biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Aslan, 2008:249).

b. Savaşa Varmayan Sınırlı Nitelikteki Silahlı Çatışma ya da Eylemler

Savaş tanımı içerisinde belirttiğimiz üzere bir silahlı çatışma ya da eylemin savaş olarak kabul edilmesi için çatışmanın taraflarından en az birisinin bu eylemi savaş niyetiyle yaptığını ortaya koyması gerekmektedir.² İlgili devletlerden hiçbiri bu eylemleri savaş niyeti ile gerçekleştirilmiş eylemler olarak değerlendirmedikleri sürece bu eylemler milletlerarası hukuk bakımından savaşa varmayan silahlı zararlar-karşılık veya silahlı karışma olarak kabul edilir.

Uluslararası hukuka göre savaşa varmayan silahlı zararlar karşılık yollarının başlıcaları, barış içinde abluka, barış içinde işgal ve bombalamadır. Bu yollara başvurma hususu ise günümüzde tartışmalıdır. Şöyle ki öğretilerde bir kısım Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın 2/4. maddesindeki kuvvet kullanma yasağı çerçevesinde bu yollara başvurma yasaklandığı değerlendirilmesini yaparken diğer bir takım yazarlar da makul nitelikli ya da kışkırtmaya karşılık olarak başvuru bu yolların yasaklanmadığını söylemektedirler (Pazarıcı, 2020:158).

Savaşa varmayan sınırlı nitelikte bir diğer silahlı çatışma türü de silahlı karışma(müdahale) yoludur. Karışma, hedef ülkeyi belli bir fiili yapması veya yapmaması için zorlamak amacıyla, bir başka devletin iç işlerine karışılması durumudur(Aslan, 2008:252). Yine silahlı karışma, bir devletin diğer bir devlete iradesini kuvvet kullanarak kabul ettirmeye çalışmasıdır. Silahlı karışma, istila, işgal, denizde kuvvet teşhiri ve abluka gibi belli başlı kuvvet kullanma yöntemlerini içermektedir (Çakan, 2019:217).

² Silahlı çatışmanın tarafları dışında üçüncü bir devletin silahlı çatışmayı savaş olarak kabul etmesi ilgili eylemlere hukuki olarak savaş niteliği sağlamaz.

Uluslararası hukukta egemenliğin bir tezahürü olan devletlerin egemen eşitliği ilkesi bir devletin diğer devletin iç işlerine karışmasını yasaklamaktadır. Bu nedenle genelde karışma eylemi ve özel olarak da silahlı karışma uluslararası hukukta yasaklanmıştır (Eren, 2021:249).

1.3.1.2. Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar

Belli bir devletin ülkesinde icra edilen silahlı çatışmalar kural olarak bir silahlı iç çatışma niteliğindedir. Ancak bazı durumların varlığı halinde özünde silahlı iç çatışma niteliğinde olan bu tür çatışmalar uluslararası silahlı çatışma olarak değerlendirilebilir. Öğretide genel olarak iki durumda bir iç silahlı çatışmanın uluslararasılaştığı kabul edilmektedir. Bu durumların birincisi devletin hükümetine karşı silahlı mücadele gerçekleştiren kuvvetlere savaşan statüsünü tanınması; diğeri ise bir iç savaşta yabancı devletlerin de silahlı çatışmalara katılmasıdır (Güner, 2022:270).

a. Savaşan Statüsünün Tanınması

Savaşan statüsünün tanınması hususu statüyü kimin verdiği göre iki farklı hukuki sonuca yol açmaktadır. Bunlardan ilki savaşan vasfını tanıyan taraf, üçüncü bir devlet ise, bu sadece statüyü tanıyan devlet bakımından silahlı çatışmanın uluslararasılaşması neticesini doğuracaktır. İkinci olarak eğer savaşan vasfını tanıyan taraf kendisine yönelik silahlı eylem gerçekleştirilen devlet ise çatışma uluslararasılaşmış silahlı çatışma olacak ve buna bağlı hukuki sonuçlar uygulanacaktır (Işık, 2017:167).

b. Yabancı Devletin Bir Devlet İçindeki Silahlı Çatışmalara Katılması

Yaşanan bir iç silahlı çatışmada yabancı devletler, hükümete karşı mücadele eden grup tarafında yer alarak silahlı güçleri ile bu çatışmalara bizzat müdahil olursa bu silahlı çatışmalar iki devlet arasında silahlı çatışma halini alır ve uluslararasılaşmış silahlı çatışma niteliğine haiz olur (Pazarcı, 2020:161). Nitekim Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi de 1997 tarihli Tadic Davasında bu görüşü benimsemiştir (ICTY, 7 Mayıs 1997, Dava Numarası. IT-94-1-T, s.206). Durum böyle olmakla birlikte yabancı devletin yasal hükümete karşı kuvvet kullananların yanında yer alarak onlara yardım ve destek verme durumunda karışma düzeyi yoğunluğunun da göz önünde bulundurulması gerekir. Burada yabancı devletin çıkan bir iç savaşta hükümete karşı güç kullananların yanında taraf olarak doğrudan silahlı kuvvet kullandığı veya silahlı saldırı diyebilecek düzeyde dolaylı kuvvet kullanması durumunda silahlı çatışmalar hukukunun uygulanması bakımından aktörler açısından bir ayırım yapılması gerekmektedir. Bu şekilde karma nitelikteki bir silahlı çatışmada yasal hükümet ile karşı gelen güç arasındaki silahlı mücadele uluslararası olmayan silahlı çatışma niteliğine sahiptir. Yasal hükümet ile yabancı devlet güçleri arasında gerçekleşen silahlı nitelikteki eylemler ise uluslararası silahlı çatışma niteliğindedir (Pazarcı, 2020:161). Nitekim Uluslararası Adalet Divanı Nikaragua'da Gerçekleşen Askeri ve Yarı Askeri Faaliyetler Davası ile ilgili olarak 1986 yılında verdiği içtihadında yasal hükümet ile başkaldıran güçler arasındaki silahlı çatışmaları uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma olarak değerlendirmişken devletler arasında geçen çatışmayı uluslararası silahlı çatışma olarak değerlendirmiştir (UAD, 27.6.1986, p.219).

1.3.2. Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar uluslararası hukukta beş temel kaynaktan düzenlenmiştir. Bunlar; Martens kaydı, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak 3.madde hükmü, 14.05.1954 tarihli La Haye Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Sözleşmenin 4. ile 19. Maddeleri, 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek

Uluslararası olmayan silahlı çatışma mağdurlarının korunmasına ilişkin Ek 2 no'lu Protokol ve 1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü madde 8 (2) (c-f).

İlgili kaynak metinlere baktığımızda uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar kavramının Martens kaydı, 1949 ile 1954 tarihli sözleşmelerde açıkça bir tanımı yapılmamıştır. Fakat 1949 Cenevre sözleşmelerine ek 2 no'lu Protokolün birinci maddesi tamamen uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların ne anlama geldiğine ilişkindir. İlgili Protokolün 1/1. hükmü uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları *“bir Yüksek Akit tarafın ülkesinde kendi silahlı kuvvetleriyle muhalif silahlı kuvvetler veya sorumlu komuta altında olan, devamlılık arz eden ve planlı askeri operasyonlar yapmalarına ve bu Protokolü uygulamalarına imkan verecek şekilde bu Yüksek Akit tarafın ülkesinin ait bir kısmı üzerinde kontrolü elinde bulunduran diğer örgütlü silahlı gruplar arasında cereyan eden tüm silahlı çatışmalar”* olarak tanımlamıştır. Protokolün 1/2. Maddesine göre ise, *“İşbu Protokol, silahlı çatışma olarak kabul edilmeyen, ayaklanma, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri ve benzer nitelikteki diğer eylemler gibi iç gerginlik ve iç karışıklık durumlarında uygulanmaz.”*

1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1954 La Haye Sözleşmesinde uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar tanımlanmadığı için doktrinde bu sözleşmelerde bulunan uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma teriminin 1977 Protokolünde yer alan aynı terimden daha geniş olduğunu ve bu nedenle bu normların uygulanacağı durumlar bakımından bir ayırım yapılması gerektiği fikri ileri sürülmüştür (Pazarıcı, 2020:165). Bu çerçevede de, 1977 tarihli ek II no'lu protokolün uygulama eşiği, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3.maddesinden daha fazladır. Yani, Ek II no'lu protokol yüksek yoğunluk içeren iç silahlı çatışmalara, ortak 3. Madde ise yoğunluk eşiği yüksek olmayan iç silahlı çatışma hallerinde uygulanacaktır (Taşdemir, 2009:168).

1977 tarihli ek II no'lu protokol açısından uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara baktığımızda üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlardan ilki, yürütülen silahlı çatışmaların hükümet silahlı güçleri ile başkaldıran taraf silahlı güçleri arasında olması gerekir. İkinci şart gerçekleştirilen şiddet hareketlerinin yoğunluk düzeyi ile ilgili olup, iç karışıklıklar ve gerginlikler protokol kapsamında değildir. Son şart ise başkaldıran grubun silahlı güçlerinin askeri olarak ne düzeyde örgütlendiği ve eylemde buldukları ülkedeki denetim kuvvetleri ile ilgilidir. Bu çerçevede başkaldıran silahlı güçler ile guruplar sorumlu bir komutanın yetkisi altında bulunmalı, bu güç ve guruplar Protokolde bulunan silahlı çatışma hukuku kurallarına riayet edilmesini gerçekleştirebilecek halde olmalı ve yine bu güç ile guruplar ilgili devletin ülkesinin bir kısmında sürekli ve düzenli olarak askeri fiiller icra edebilmesine imkan sağlayan denetime sahip olmalıdır (Pazarıcı, 2020:169).

2. Silahlı Çatışmalar Hukukunun Koruma Kapsamı Olarak Siviller Özelinde Kadınların Korunması

2.1. Siviller

Siviller asırlar boyunca yürütülen silahlı çatışmalarda hiçbir hukuki himaye olmadan mücadeleyi kazanan tarafın inisiyatifine bırakılan gruptur. Bu kişiler öldürülebilir, mallarına el konulabilir, en ağır şartlarda çalıştırılabilirlerdi (Karacaoğlu, 2003:186). Bu fiili durum 1949 Cenevre Sözleşmelerine kadar devam etmiştir. Sivillerin normatif olarak ele alınıp düzenlenmesi ilk olarak “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmeleri” ile olmuştur. Sivillerin korunması hususunda kaynak oluşturan diğer bir temel düzenleme de 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek 1 Numaralı Protokol'dür. 1949 IV. Cenevre sözleşmesinin 4.maddesi çerçevesinde himaye altına

alınan kişiler, bir silahlı çatışma yahut işgal halinde tabiiyetinde bulunmadıkları çatışma tarafının eline düşen kimselerdir. I numaralı ek protokol ise 50. maddesinde sivil ve sivil halk ayrımı yaparak bu kavramları tanımlamıştır. Protokole göre *Sivil, Üçüncü Sözleşmenin Madde 4 (A) (1), (2), (3) ve (6)'sında ve bu Protokolün Madde 43'ünde sözü edilen kişi kategorilerine girmeyen kişilerdir. Sivil halk ise, sivil olan tüm kişilerden oluşur.* Protokol ilgili tanımları negatif olarak tanımlamıştır. Kimlerin sivil kavramına dâhil olmadıklarından yola çıkarak kimlerin sivil sayılacağını ortaya koymuştur. En nihayetinde protokoldeki tanıma göre siviller, savaşan statüsüne sahip olmayanlardır. Bir şahsın sivil sayılıp sayılmayacağı hususunda şüphe varsa protokol bu şahsın sivil sayılması gerektiğini öngörmüştür. Yine sivil kişiler içinde bulunmasına rağmen sivil tanımına uymayanların olması durumunda da halkın sivil niteliğinin bozulmayacağını belirtmiştir (CP-I m.50).

Sivillerin sözleşmenin kendilerine sunduğu hukuki himayeden yararlanmaları için çatışmalarda yer almamaları gerekmektedir. Aksi durumda sözleşmenin kendilerine sağladığı korumayı kaybedebilirler (CP-I m.51/3).

2.2. Kadınların Korunması

Silahlı çatışmaların yürütülmesi hususunda savaşan kesim büyük çoğunlukla erkeklerden oluşmakta, kadınlar ise savaşmayanlar arasında büyük bir grubu oluşturmaktadır. Kadınlar silahlı çatışmaların yürütülmesinde çatışmanın etkilerine ayrıca cinsiyetleri sebebi ile de daha çok maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle kadınların silahlı çatışmalarda özel olarak korunması ihtiyacı ortaya çıkmış ve ilgili uluslararası metinlerde kadınlar özel olarak ele alınarak koruyucu hükümler öngörülmüştür.

Silahlı çatışmaların yürütülmesi hususunda en çok etkilenen gurubun siviller; bunlar içinde de kadın ve çocukların olması karşısında Birleşmiş Milletler bu hususa dikkat çekmek için 1974 tarihli Olağanüstü ve Silahlı Çatışma Hallerinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına Dair Bildiri'yi yayınlamıştır. Bildiri ile olağanüstü hâllerde ve silahlı çatışma durumlarında en çok zarar gören kişiler olarak kadın ve çocuklar için savaşın etkilerini en aza indirmek için birtakım yasaklar öngörülmüş olup taraf olan devletlerin bu yasaklara riayet etmeleri ve kadın ile çocuklarda dahil olmak üzere bütün sivil halkı savaşın yıkıcı etkilerinden korumak için çaba göstermeleri istenmiştir.³

Silahlı çatışmalar hukukunda kadınların korunması hususunda ilgili sözleşme hükümlerine baktığımızda ilk olarak kadınlara yönelik uygulamalar bakımından temel ilkenin, eşitlik ilkesi olduğunu söyleyebiliriz. Silahlı çatışmalar hukukuna göre kadın ve erkekler eşittir ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaktır (C-IV m. 27/3, CP-I m. 75/1, CP-II m. 4/1). İkinci olarak sözleşme ve protokollerde kadınların korunmasına yönelik maddelere baktığımızda bazı güvence hükümleri için yalnızca kadın cinsiyetine sahip olmak yetmemekte bunun yanında kadınların belli bazı niteliklere sahip olması da gerekmektedir. Yani bu kategorideki güvencelerden her kadın değil bu niteliklere sahip kadınlar yararlanabilecektir. Bu ön tespitler ışığında kadınların korunmasına yönelik sözleşme ve protokol hükümlerini inceleyecek olursak ilk olarak karşımıza IV Sayılı Cenevre Sözleşmelerinin 21.maddesi çıkmaktadır. Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 27/2 fıkrasına göre *"Kadınlar namuslarına saldırı, ve bilhassa ırzlarına tecavüz, fuhşa zorlama ve her türlü müstehcen hareketlere maruz kalmaktan korunacaklardır."* I no'lu protokol m.76/1 *"Kadınlar özel saygıya konu olacak ve özellikle ırza tecavüz, zorla fuhuş ve diğer her tür ahlak dışı saldırıya karşı korunacaktır."* diyerek bir nevi 27.maddeyi tekrar etmiş ve ilaveten kadınlara özel olarak

³ Olağanüstü ve Silahlı Çatışma Hallerinde Kadınların ve Çocukların Korunmasına Dair Bildirge için bkz. <https://www.insanhaklarisavunuculari.org/3/files/2212.pdf>

saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Protokolün 75.maddesinin 2/b bendine göre de IV. Cenevre Sözleşmesi 14.maddesine göre *“Başta küçük düşürücü ve aşağılayıcı muamele, zorla fuhuş ve her tür cinsel saldırı olmak üzere, kişiler onuruna yönelik her tür zulüm”* yasaklanmıştır.

IV. Cenevre Sözleşmesi kadın olmanın ötesinde hamile, bebeği veya küçük çocuğu olan kadınları öncelikle korumuştur. Bu şekilde imtiyazlı olan kadınlar aynı zamanda hasta, yaralı ve yaşlılara sağlanan güvencelerden de faydalanmaktadırlar. IV. Sözleşmenin bu doğrultudaki maddelerine baktığımızda, çatışma taraflarının kendi ülkesinde veya işgal edilmiş yerlerde hastaneler, güvenli bölgeler ile alanlar kurmalarını, bebek bekleyen anneler ve küçük çocukların annelerinin buralara yerleştirilmeleri (m. 14/1); gebe olan kadınların özel olarak himaye edileceği ve saygı göreceği (m. 16/1); ihtilafa dahil olan tarafların kuşatılmış veya çevrilmiş bir bölgeden lohusa olan kadınların tahliyesi için anlaşmalar yapmaya gayret sarf edecekleri (m. 17) ; sözleşmeye taraf olan devletlerin gebe ve yeni doğum yapmış kadınlar için elzem olan gıda, giyecek ve kuvvet artırıcı ürünlerin serbest bir şekilde bu kişilere ulaşmasına izin vereceği (m. 23/2); silahlı çatışmanın tarafları gebe kadınlar ve yedi yaşından küçük çocukları olan annelere her türlü imtiyazlı muameleden kendi vatandaşları nispetinde istifade ettirecekleri (m. 38/5); işgalci devletin gebe kadınlar ve 15 yaşından küçük çocukları olan anneler lehine işgalden önce yiyecek, tıbbi tedavi ve savaşın tesirlerinden korunma hususunda alınmış olan imtiyazlı tedbirlerin uygulanmasına engel olmayacağı (m. 50/5); gebe ve loğusa kadınlara bedensel ihtiyaçları oranında ek gıda verileceği (m. 89/5); lohusa kadınların durumları özel bir tedavi, cerrahi bir müdahale veya hastanede gözetim altında bulundurulmasını gerektiriyorsa tedaviye elverişli hastanelerde tedavi altına alınacakları (m. 91/2) ; gözaltında tutulan gebe kadınlar hem vatandaşı buldukları devletten hem de kendilerini gözaltına alan devletten para yardımı ve malları varsa gelirlerini alabilecekleri bu hususta ayrımcılığa uğramayacakları (m. 98/2) ; loğusa olan kadınların nakledilmeleri durumunda sağlıkları bozulacaksa güvenlikleri zorunlu kılmadıkça nakledilemeyecekleri (m.127/3) ; gebe, bebeği ve küçük çocuğu olan kadınların tahliyesi, ülkelerine iadesi gibi hususlarda anlaşmalar yapmaya çalışacakları (m. 132/2) gibi hükümler bütünüyle özel niteliği olan kadınlara özgülenmiş hükümlerdir.

I.Protokol bu hususta IV. Cenevre sözleşmelerine paralel ve ek olarak düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede I.Protokolün 8/a maddesi gebe ve yeni doğum yapmış kadınlara, hasta ve yaralı olan kişilerin yararlandığı haklardan yararlanma hakkı tanımıştır. Protokolün 70/1 maddesi ise yardım malzemelerinin dağıtımında gebelere, bebeği ve küçük çocuğu olan annelere ayrıcalıklı muamele yapılacağı bunların öncelikli olduğunu hüküm altına almıştır.

I no’lu protokol 75/2 ve 75/3 gebe ve küçük çocuğu olan kadınların yargılanma durumlarına ilişkindir. 76’ncı maddesine baktığımız da ise ikinci fıkrasının da silahlı çatışma dâhilinde tutuklanan, gözaltına alınan yahut alıkonulan gebe kadınların veya kendisine bağımlı çocukları olan annelerin durumlarının öncelikli olarak değerlendirileceği; üçüncü fıkrada ise çatışmanın taraflarının, çatışmaya ilişkin bir suçtan ötürü hamile kadınlar veya kendisine bağımlı çocukları olan kadınlar hakkında ölüm cezası verme hususunda çekinmeye gayret edecekleri ve bu niteliğe sahip kadınlar hakkında bu tür suçlar bakımından verilen idam cezasının infaz edilemeyeceği öngörülmüştür. II. Protokol ise m.6/4’de bu özne kategorisine küçük çocuğu olan anneleri de eklemiştir.

Silahlı çatışmalar hukuku bazı durumlarda da kadınlara cinsiyetleri nedeniyle ayrı muamelede bulunulması gerekliliğini öngörmüş ve bununla ilgili IV. Sözleşme ve I no’lu protokolde düzenlemeler yapmıştır. IV. Sözleşmenin cinsiyet temelli ayrı muamelede bulunulması gerekliliğine ilişkin düzenlemelerine bakarsak; kadınların ayrı

yatakhanelerde ve doğrudan doğruya kadınların nezareti altında tutulacakları (m.76/4); tutuklu yatakhanelerinde kadınların erkeklerden ayrı yerde tutulacağı ve kadınlar için ayrı bir temizlik yeri ve tuvalet sağlaması gerektiği (m.85); disiplin cezası verilmesi hususunda kadın tutukluların cinsiyetlerinin dikkate alınacağı (m.119/2); disiplin cezası verilen kadın tutukluların erkeklerden ayrı yerlere konulacakları ve kadın nezaretinde tutulacakları hususlarını cinsiyet temelli ayırım hususunda örnek verebiliriz.

I. Protokolün ilgili hükümleri de sözleşmenin yukardaki hükümlerini teyit etmektedir.I. Protokol m.75/15' e göre "Silahlı çatışmaya ilişkin sebeplerden ötürü hürriyeti sınırlandırılmış kadınlar erkeklerinkinden farklı yerlerde tutulacaklardır. Doğrudan kadınların denetimi altında olacaklardır. Bununla beraber, ailelerin gözetimine alındığı veya alıkonulduğu durumlarda, mümkün olduğu müddetçe, aynı yerde tutulacak ve bir aile birimi olarak yerleştirileceklerdir." Görüldüğü üzere protokolün sözleşmeden tek farkı kadın ve erkeğin aile olarak hürriyeti sınırlandırılmış ise o zaman aynı yerde tutulabilecekleri hususudur.

3. Silahlı Çatışmalara İlişkin Uluslararası Hukuk Kurallarının İhlali Durumunda Yaptırım

Silahlı çatışmalar hukukunda silahlı çatışmalar sırasında silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası hukuk kurallarının ihlal edilmesi, yapılmaması bu fiili gerçekleştiren kişinin sorumluluğunu doğuracaktır. Burada ihlali gerçekleştiren kişi bakımından iki olasılık bulunmaktadır. Birincisi ihlali devlet gerçekleştirebilir. İkinci olarak ise gerçek kişi bir şahıs gerçekleştirebilir. İlk ihtimalde devletin uluslararası sorumluluğu ikinci ihtimalde ise kişilerin sorumluluğu meselesi gündeme gelir.

3.1. İhlalden Dolayı Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu

Silahlı çatışmalar hukukunda ilgili hukuk kurallarının devletler tarafından ihlal edilmesi hem çatışan devletler tarafından hem de tarafsız devletler tarafından gerçekleştirilebilir. Bu hukuka aykırı fiiller dolayısıyla ortaya çıkan mağdurlar ise çatışan ya da tarafsız devletler olabileceği gibi bu devletlerin vatandaşları da olabilir(Pazarcı, 2020:343). Devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin kuralların kaynağını ise örf ve adet hukuku kuralları oluşturmaktadır. Uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının ortaya çıkarılmasında uluslararası yargısal içtihatlar belirleyici olmuştur. Bu çerçevede ilgili kuralların kodifiye edilmesi hususunda çalışmalar yapılmış ve Birleşmiş Milletler tarafından 2001 yılında "*Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*" adı altında bir sözleşme tasarısı ortaya konulmuştur. Belirtilen uluslararası belge çerçevesinde bir devletin milletlerarası bakımından gerçekleştireceği her haksız fiil ilgili devletin uluslararası sorumluluğuna neden olacaktır. Devlet tarafından icrai ya da ihmali bir surette işlenen bir davranışın haksız fiil teşkil etmesi için ise iki şart lazımdır. Bunlardan ilki bu davranış milletlerarası hukuka göre devlete isnat edilebilmelidir. İkinci şart ise bu davranış milletlerarası bir yükümlülüğün ihlaline sebebiyet vermelidir. Bu iki şartı gerçekleştiren bir davranış ister devlet organları tarafından ister devlet organı olmayan fakat kamu gücü ile yetkilendirilmiş ve kamu gücü kullanan gerçek bir kişi tarafından gerçekleştirilsin haksız fiil oluşturacaktır. Burada devletin fiili, milletlerarası yükümlülük uyarınca kaynağı ne olursa olsun kendisinden istenen davranışla uyumlu olmadığı takdirde milletlerarası bir yükümlülüğün ihlaline sebebiyet verecektir (Erkiner, 2010: 8-14). Böyle bir durum oluştuğunda sorumlu devletin ortaya çıkan haksız fiil nedeniyle oluşan bütün zararı onarması gerekmektedir. Onarım ise ilgili belgeye göre üç şekilde yapılabilir. Milletlerarası haksız fiil nedeniyle meydana gelmiş zararın tamamen onarımı, eski hale iade, tazminat ve tarziye şekillerinde yapılır. Sorumlu devletin burada

ilk yükümlülüğü ihlal gerçekleşmeden önce var olan durumun yeniden tesisi için eski hale iadeyi gerçekleştirme yükümlülüğüdür. Ancak buna maddi olarak imkân yoksa ve ölçülülük ilkesi bakımından tazminata göre, tercih edilmeye değer bir yarar sağmıyorsa bu kurum tatbik edilmez. O zaman ikinci olarak tazminat kurumuna başvurulması ve devletin meydana getirdiği zararı mümkün olduğu ölçüde tazmin etmesi gerekmektedir. Son olarak ise sorumlu devlet, bu zarar eski hale iade ile veya tazminat ile onarılmadığı ölçüde tarziye verme yükümlülüğü altındadır. Tarziye, ihlalin kabul edilmesi, üzüntülü olduğunun söylenmesi, resmi özür dilenmesi gibi şekillerde olabilmektedir (Kuran, Okur, Günel ve Sarıbeyoğlu, 2009:180-191). Netice itibariyle ilgili devlet organları aracılığıyla ya da kamu gücünü kullanan yetkili personeli aracılığıyla kadınlara yönelik olarak uyulması istenen uluslararası sözleşme hükümlerini ihlal ederse ilgili çerçeve de haksız fiil sorumluluğu doğacak ve yukarıda belirtilen kurallar çerçevesinde cezalandırılacaktır.

3.2. İhlal Nedeniyle Bireylerin Uluslararası Sorumluluğu

Gerçek kişiler de uluslararası hukuka tabidirler. Bu nedenle bu hukukun kurallarına aykırı eylem ve davranışlarda bulunabilirler. Gerçek kişiler ile ilgili olarak ilgili hukuka aykırılıklar özellikle savaş hukuku ile ilgili konularda ortaya çıkmaktadır. Çünkü savaş hukukuna dair hükümler sadece devletleri değil silahlı kuvvet mensubu olsun ya da olmasın onların vatandaşlarını da bağlamaktadır (Bal, 2006:17).

Bireylerin ihlallerden ötürü uluslararası cezai sorumluluğu kavramının gelişmesi 2.Dünya savaşı sonrasında Nürnberg Yargılamaları ile başlamıştır. Daha sonra bu yargılamaları sırası ile Tokyo Askeri Ceza Mahkemesi yargılamaları, Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri yargılamaları izlemiştir. En nihayetinde ise 01.07.2002 tarihli Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü 1. Maddesi, "Uluslararası Ceza Mahkemesinin uluslararası toplumu ilgilendiren en ciddi suçları işleyen kişiler üzerinde" yargılama yetkisinin var olduğu hükmünü koymuştur. Roma Statüsü kapsamında mahkemenin yargı yetkisi dahilindeki suçlar soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu olmak üzere düzenlenmiştir.

Kadınların korunması ile ilgili olarak ilgili statü hükümlerini inceleyecek olursak ilk olarak Soykırım başlığını taşıyan 6.maddenin d bendini belirtebiliriz. İlgili hükme göre "*grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler koymak*" soykırım olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak insanlığa karşı suç başlığını taşıyan 7.maddeye baktığımızda g ve h alt bentlerinde kadınlara ilişkin olarak şu eylemlerin insanlığa karşı suç oluşturduğunu görmekteyiz; "*(g) ırza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri; (h) paragraf 3'te tanımlandığı şekliyle, her hangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan her hangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki her hangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm*". Üçüncü olarak savaş suçları başlığı altında 8/2. Maddenin b bendinin xxii alt bendine göre "*ırza geçme, cinsel köleleştirme, fahişeliğe zorlama, hamileliğe zorlama, kısırlaştırmaya zorlama veya Cenevre Sözleşmelerini ciddi şekilde ihlal eden diğer cinsel şiddet çeşitlerine başvurulması*" savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

Uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalara ilişkin savaş suçları da Roma Statüsünün m. 8/2 (c-e) bendinde düzenlenmiştir. Bu maddenin vi alt bendi "*ırza geçme, cinsel köleleştirme, fahişeliğe zorlama, hamileliğe zorlama, kısırlaştırmaya zorlama veya Cenevre Sözleşmelerini ciddi şekilde ihlal eden diğer cinsel şiddet çeşitlerine başvurulması*" hususlarını savaş suçu olarak düzenlemiştir.

Bu tür fiilleri oluşturan davranışlar karşısında Uluslararası Ceza Mahkemesini vereceği yaptırımlar da Statü'nün 77. Maddesinde belirtilmiştir. İlgili madde hükmüne göre ilgili suçları işlemekten mahkum olan kişilere süreli hapis, müebbet hapis, para cezası yada suçtan elde edilen mallar, varlıklar ve kazançlara el konulması cezası verilebilir.

4. Sonuç

Silahlı çatışmalarda en çok etkilenen kesimlerden bir tanesi de cinsiyetleri nedeniyle kadınlardır. Kadınlar silahlı çatışmalar dolayısıyla sürgün edilmekte, aileleri yok olmakta, cinsel şiddete maruz kalmakta, tecavüze uğramakta ve diğer birçok ağır insan hakları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Silahlı çatışma hukuku kuralları kadınlara bu nedenlerle genel bir koruma yanında özel bir korumada sağlamıştır. Bu korumaları sağlarken her birinin özelliklerine dikkat edilmeli ve cinsiyet ile kadınların yaşı hususu da dikkate alınarak ilgili güvence sağlanmalıdır. Kadınları silahlı çatışmaların etkisinden koruyan uluslararası hukuki düzenlemeler Cenevre Sözleşmeleri ve bunlara ek iki Protokol'de düzenlenmiştir. Kadınların özel olarak korunması hususunda sözleşme metinleri kadınları kendi içinde gruplandırmıştır. Şöyle ki çoğu koruma maddesinden gebe, küçük çocuğu olan, bebeği olan gibi vasıfları olan kadınlar yararlanacaktır. Oysaki tüm kadınların ayırım yapılmaksızın koruma kapsamına alınması gerekirdi. Çünkü kadınların fiziki yapıları ve zayıflığı tüm kadınların özel olarak korunması hususunu gerekli kılmaktadır.

İkinci olarak kuralların ihlali durumuyla ilgili şu söylenebilir. Silahlı çatışmalar hukuku kuralları devlet ya da bireyler tarafından ihlal edildiğinde oluşan sorumluluk mekanizması gereği söz konusu ihlalleri tespit edip yaptırım uygulamakla görevli olan Uluslararası Ceza Mahkemesinin ihlallerin oluşmaması için silahlı çatışmalar hukuku kurallarına riayet edilmesi hususunda taraflar arasında daha aktif bir rol oynaması gerekir.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Abbasbeyli, A., & Ramazanov, G. (2016). Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Savaş Ortamında Gazetecilik Faaliyetinin Hukuki Yönleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(41), 29-51.
- Aslan, M. Y. (2008). Savaş hukukunun temel prensipleri. *TBB Dergisi*, 79, 235-274.
- Bal, A. (2006). *Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Clausewitz, C. (2007). On War, Ed. Michael Howard ve Peter Paret. USA: Oxford University Press.
- Çakan, S. (2019). Uluslararası Hukuk Bağlamında Silahlı İnsansız Hava Araçları ve Hukuki Düzenlemeleri. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 37, 203-225.
- Denli, S. (2021). Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması. (yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- EREN, M. Y. (2012). Uluslararası Hukukta Savaşa Varmayan Kuvvet Kullanma Yolları. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(2).

- Erkiner, H. H. (2010). Devletın Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Filistin istatistikleri: İsrail'in yaptığı 600 saldırıda ölen kurbanların yüzde 65'i kadın ve çocuk. Sputniknews. <https://shorturl.at/ejwW3>.
- Grotius, H. (1967). Savaş ve Barış Hukuku, Çev. Seha Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gül, Y. E. (2020). Silahlı Çatışma Hukuku Orantılılık İlkesinin Siber Saldırlara Uygulanması. (yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güner, N. (2022). Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19.1, 255-282.
- Işık, A. (2017). Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Hastanelerin, Tıbbi Personelin ve Tedavi Görenlerin Korunması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 159-193.
- Karacaoğlu, E. (2003). Silahlı Çatışmalarda İnsancıl Hukuk: Haklar, Kurumsal Yapılanma ve Yargısal Mekanizmalar. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kuran, Okur, Günel ve Sarıbeyoğlu, " Uluslararası Hukuk Temel Metinleri", İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2009, s. 180-191.
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabađ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi . *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1) , 51-83 . DOI: 10.46849/guiibd.869018.
- Pazarcı, H. (2020). Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Taşdemir, F. (2009). Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tütüncü, A. (2006).İnsancıl Hukuka Giriş. İstanbul: Beta Yayınları.
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı tanımlamak: Terminolojik bir yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi* , 1.2, 114-129.